

AZ AESTHETIKAI ÉRZÉK, MINT EGYIK ISMERETFORRÁSUNK.

Opzoomer C. W. után.

Opzoomer Cornelius Wilmos neve kevésbé ismeretes a magyar olvasók előtt. Létezéséről legfeljebb csak literátorok, philosophusok és theologusok tudnak, de nem a nagy közönség. Ennek oka vajjon nem abban van-e, hogy Opzoomer nem angol, francia, vagy németnek született, hanem hollandnak és holland tudósnak maradt. A holland pedig, mint némely más derék, jóra való, de kevés számú nemzet el van hanyagolva a német Zeitschriften, angol és francia revue-k hasábjain. Mert a tudományok és ismeretek terjesztésének e három legfőbb esatornája két végtelennel szeret leginkább foglalkozni, a legnagyobb és legműveltebb s a teljesen műveletlen, vagyis „érdekes“ népek viszonyaival. A holland pedig nem érdekes nép többé, mert bár kevés számú nemzet, de még is van virágzó kereskedése, nagy vagyona, műveltsége és irodalma. Van irodalma, még pedig nagyon kifejlett, önálló és becses theologiai irodalma, még ma is, midőn a szellem mozgalmak középpontját nem a theologiai kérdések alkotják, mint a XVI., XVII-ik században.

És ez a nép, mely kedvező fekvésű hazájában, szorgalma által a nyugot romai birodalom bukása után a germán törzsek között legelőbb tudott magának magas fokú jólétet és műveltséget szerezni, — e nép, mely hősileg és diadalmasan védte szabadságát a spanyol Fülöpök támadásai ellen, — e nép, melynek kebelében a humanismus legkitünőbb írója a rotterdami Erasmus született és növekedett, hol Spinoza a legtokéletesebben bevégzett, kristály tiszta, legmerészebb philosophiai rendszert dolgozta ki, hol Rembrandt, Rubens, Van Dyk, van Ostade s mások a holland festészeti iskola kitünő és örök becsű műveit alkották, hol Hugo van Groot az első jogbölcseleti s még ma is nagyrabecsült munkát írta, — e nép, mely ujabban is kitünő

férfiakat tud felmutatni, vegytudósokat, mint Mulder, physiologusokat, mint Donders, theologusokat mint Scholten, Kuenen, Aosterzee, költőket, mint Jollens és Da Costa, — e nép a közműveltségnek tett szolgálataiért több figyelmet érdemelne, mint a mennyiben általában részesül.

E holland népnek ma egyik legnagyobb tekintélyű írója Opzoomer Cornelius Wilmos, utrechti egyetemi bölcészet tanár és a holland tudományos akadémia irodalmi osztályának elnöke. Nem egy tanár és pap van ma hazánkban, ki jól emlékszik még Opzoomernek telt, halvány, szeliden komoly arczára, a legfontosabb eszmék hirdetése közben is nyugodt magatartására, a philosophiai kérdések tiszta fel fogására, átgondolt, világos, erőteljes és perfect előadására.

Majdnem egy negyed százada már, hogy ugyanazon teremben ugyanazon órák alatt adja elő Opzoomer a philosophiát; s hogy az ő tudománya és jelleme mily nagy hatással van a holland ifjúságra, azt e sorok írója két évi közvetlen szemlélet útján tapasztalta. A mi az angoloknak a közel múltban Mill Stuart vala s a mi jelenleg ugyan ott Spencer Herbert, — az a hollandoknak Opzoomer, az első bölcészeti író és tudós.

Opzoomer e nagy tekintélyét jellemén kívül nem annyira munkái nagy számának köszönheti, mint azok becsének. Nézetünk szerint nem is a munkák száma, hanem azoknak beese és fontossága adja meg írójának a rangját. Elég lesz erre egy pár példa. Spinoza munkái alig terjednek többre két kis kötetnél, s mégis az összes tudós világ ítélete szerint a valaha élt legnagyobb elméjű férfiak közé van sorozva. Zrinyi Miklós költői munkássága egy kötetre megy, de elég ez, hogy belőle a lángeszű eposz költőt fölismerjük.

Mellőzve most Opzoomer többi műveit, négyet akarunk itt megemlíteni, melyek bár különböző czimek alatt, de egymással szerves összefüggésben vannak; melyekben bölcészeti nézeteit bővebben kifejtette. E munkák a következők:

1. Wetenschap en Wysbegeerte.
(Tudomány és bölcészet.)
2. De Waarheid en hare kenbronnen,
(Az igazság és ismeret forrásai.)
3. De Godsdienst. (A vallás.)
4. Onze Godsdienst. (A mi vallásunk.)

Mindezekben úgy ismerjük meg Opzoomert, mint szabad gondolkodású bölcsészt. Ő az egyén, a család, a társadalom fejlődésében egy magasabb erkölcsi törvény uralmát látja; neki nem kétségbeejtő nyomor az élet, sőt hiszen és bizik annak folytonos javulásában és tökélyesbülésében. Mondhatnók tehát, hogy optimista, az optimisták azon hibája nélkül, hogy e világot minden áron a legjobbnak és legtökéletesebbnek tartaná s annak fogyatkozásait és nyomorát vakon tagadná.

Míg Opzoomer fennebb említett munkái közül az elsőben („Tudomány és bölcsészet“) álláspontját jelzi, a másodikban („Az igazság és ismeret forrásai“) bővebben kifejti, addig a harmadik- („A vallás“) és negyedikben („A mi vallásunk“) kimerítőleg tárgyalja a vallás bölcsészet kérdéseit. És gondolhatni, hogy Opzoomer, ki a tudományban oly határozott ellenfele a dogmatismusnak, a vallásban is ellene küzd, s annak alapjaként csak a vizsgálaton alapuló meggyőződést fogadja el. Sok igaz hitű theologus van Hollandiában, a kinek nem tetszik Opzoomer liberalismusa, de a józan és komoly előadás, mely a szilárd meggyőződés bélyegét viseli, minden oldalról tiszteletet szerez neki.

Nagybecsű munkát végzett Opzoomer az által is, hogy Shakespearenek több tragoediáját szépen lefordította hollandra és aesthetikai jegyzetekkel kísérve magyarázta. A hollandok nem kevesebbre becsülik ezt, mint mi az Arany János és Szász Károlyféle fordításokat. Szépészeti művei közül jeles a Schiller Stuart Máriájáról irt tanulmánya. Nem kevésbé becses az a részlet, a melyet az alábbiakban be akarunk mutatni.

Egy fejezet ez „Az igazság és ismeret forrásai“ czimű fennebb említett munkájából. E könyv első fejezete e kérdést tárgyalja: „Mi az igazság?“ Felelet: az igazság abban áll, hogy subjectiv ismeretünk teljesen egybe illő legyen a tárgyak objectiv lényegével. A második, „Bizonyosság és valószínűség“ czimű fejezetben az objectiv módszer szükséges voltáról szól, mely az igazság megismeréséhez juttat. Azután az igazság megismerésére szolgáló tehetségeket fejtegeti. Ezek: Az é r z é k i é r z é k. *) (Het Zinnelyk gevoel); az aesthetikai é r z é k

*) Megvallom, e barbár hangzású kifejezés nem tetszik nekem. Gondoltam helyébe a „tapintási érzék“, az „érezkelő tehetség“, a „testiség érzéke“ kifejezéseket, de az eredeti technikus terminust, mely a német „sinnliches Gefühl“-nek a hasonlója, egyik se fejezi ki kellőleg.

(Het Schoonheids gevoel); az erkölcsi érzék. (Het Zedelyk gevoel). Végül két külön kötetben szól a vallásos érzékről.

A tudomány nagy feladata az igazság megismerése és földerítése. Miként az elsorolt felosztásból kitűnik, Opzoomer felfogása az, hogy erre nem elég csupán az értelem működése. Mind a természeti mind az erkölcsi világnak sok olyan tüneménye van, melyeket csak úgy foghatunk fel, ha ezek vizsgálásában az értelem mellett a többi lelki tehetségek is részt vesznek. Ezért van az ismeret források közé főlvéve az aesthetikai érzék is, melynek tárgyalása itt következik.

I.

„Endlich kommt doch der rechte Geselle, sagte der Spielmann, denn einen Menschen suchte ich und keine wilden Thiere. Grimm's Mährenen.

Bármily természetesek és szükségesek is az ember indulatai, azok uralma még sem tart mindég. Mihelyt magasabb hatalom jó megszabadításunkra, azonnal elenyésszik az előbb uralkodó szükségesség és ujjabbnak ad helyet. A szenvedély háttérbe vonul s a tetszés vagy nem tetszés érzete többé nem kizárólag kormányoz. Sőt inkább ennek ítélete, egy magasabb bíró elé terjesztődik, a ki tán egészen más ítéletet hoz. Így, a mi érzéki mivoltunknak kellemes, azt megutálhatjuk, s a mi érzéseinket bántja, azt fontos okok miatt kívánhatjuk. E felsőbb bíró néha az értelem, mely a jövőre mutat s nekünk nagyobb érzéki élvezet vagy fájdalmat helyez kilátásba, mint a mi azon pillanatban reánk vár. Néha pedig erkölcsi természetünkben keresendő az, a mi kötelességkép állítja előnkbe a mi nekünk kedvetlenséget okoz, s tiltott élvezetül azt, a mi kellemes hatással van reánk. De az értelmen és erkölcsi érzéken kívül még az aesthetikai érzékben is szólhat ez hozzánk. Nem ritkán történik, hogy a mi érzéki természetünkől kifolyólag kívánatosnak és szükségesnek tartunk, egyszersmind mint rút, ellenszenvünket költi fel, mig az a mi fájdalmasan illet és bánatos könyeket okoz, szépsége által csodálatunkat vonja magára. Kigondolna arra, hogy egy kukorica vetést szépnek nevezzen, vagy a hasznos tehénnek adja a szépség díjat s oly tetszéssel szemlélje azt, mint pl. a ránk nézve oly kevésbé

hasznos, gyakran épen veszélyes oroszlánt. S mikor a cikázó villámok megsemmisítéssel fenyegetnek minket, vagy egy tengeri viharban a hajótöröttek segély kiáltásait halljuk, ha szánalom és remegés között is, ki ne találná szépnek és magasztosnak a duló természeti hatalmak működését? Itt tehát olyan itéletet hozunk, mely sem az észrevevésből nem származhatik, mivel az csupán a jelenet megismerésére ügyel, sem pedig a szánalom vagy részvétből, minthogy az épen ellenkező véleményre vezetne. A megismerésnek tehát egy egészen új forrásával van itt dolgunk, a mit nem lehet másképp neveznünk, mint a *szép iránti érzék*.

De mi a szép? Ha valaki azért tenné ezt a kérdést, hogy a reá kapott feleletből fogalmat szerezzen magának a szépségről, a nélkül, hogy a szép érzékével birna, a feleletet azonnal megtagadnám. Az érzet itt nem a második, hanem alapforrása a szépről való összes fogalmainknak. A mily lehetetlen az előtt, ki fájdalmat soha sem érzett, a fájdalom érzetét magyarázat által felfoghatóvá tenni, ép oly képtelenség a szépségről való beszéd által segíteni azon, a kiben a szépség érzete hiányzik. Mind az a mit a szépségről tudunk, mind az a szép iránti érzékünknek köszönhető, nem egyéb ez, mint ama hajlamnak és fogékonyságnak határozott, szabatos kifejezése. Ha pedig ez egyszer meg van alakítva, akkor, mivel a természetben minden összefügg, ez a kifejezés az érzetre is befolyást gyakorolhat. Ha azonban nem helyes a kifejezés, hanem egyoldalú, vagy túlozott, úgy hogy a tárgyat nem kellőleg nevezi meg, akkor ártalmas befolyása lesz, mely szerint nem csak a fogalmakat zavarja össze, hanem magát az érzetet is megrontja. Az érzék e szerint nem mindig szükségkép egészséges; beteges is lehet, beteggé téve az által a mi az izlésnek kölcsönözve látszik lenni. Ennél fogva valamely hamis tan hatását károsnak tartom az izlésre. Valameddig ily tan érvényben van, gátolja a szépérzetnek szabad nyilatkozásait, s az ember erőszakot tesz magán, ráadja magát, hogy a mi valóban rút, szépnek találja, szépnek érezze. Sokáig küzd ezzel a romlatlan izlés; de ellentálló ereje mindig gyengébb lesz; végre már nem romlatlan, már el van fajulva, a jó izlés rosz izléssé lett. Így a viz, mely az üde, egészséges forrásból eredett útjában mérges anyagokkal megrakodva, eredetéhez visszatérve, magát a forrást mérgezte meg.

Az a kérdés merül föl itten: van-e határ és biztos különbség

a jó és rossz izlés között? Épen azért mert csak izlés, nem mindenik csupán subjectiv dolog-e? Mindenki jónak tartja a maga izlését s rossznak a másokét. Tehát nem önkényes, nem esetleges-e mindez, annyira, hogy ama reményt veszítő nyilatkozattal kell végeznünk: az izlés különböző. Valóban alig telik el egy nap, hogy e kifejezést ne hallanók. A természet tudós, ki tudományába mélyedve csak olykor-olykor, csak futólag szentelt egy pillanatot a művészetnek, gyakran csak a napi divatnak, melynek műveit természetesen minden alkalommal látja és hallja, nem restelli ezt ajkaira venni. Más szaktudósokkal épen így van. Nagy merészséggel mond ki mindenik egy-egy ítéletet. Ha éveken át a művészet remek szerzeményei közt éltél, minden időközön keresztül csodált mester művek nyomultak lelkedbe, mindig tisztelt műbirálók olvasása és tanulása által gyakoroltad és erősítetted gondolkodásodat, mindez semmit sem ér, nyersen szembe állítja véleményét a tieddel, s ha egy száfoló szót kockáztatnál s ellenfeledet a művészet alap elveihez akartad vezetni, — végre is a változhatatlan kevélység gunyosolyával, rendületlen önbizalommal eme hatalom szót kiáltja fejedre: az izlés különböző. Mit gondolna, vagy mondana ez a tudós felőled, ha az ő szakmájába be nem avatva egyszer valami igénytelen, ártatlan véleményt mernél nyilvánítani s általa kellőleg helyre igazítva mégis állításod mellett maradnál s végre azt mondanád; a vélemények különbözők? Ezt vetné, és nagyon helyesen ellenéd: bizonyára különbözők a vélemények, a tudatlané egészen más mint a tudósé, de csak emezé helyes. Igen jelesen van mondva, s te is nyugodtan elfogadhatnád. Te is így felelhetnél neki: bizonyára az izlés különböző; egészen más izlése van annak, ki a nagy mesterek lábainál ült, ki a szép iránti érzéket s a művészet felől való fogalmait képezte, fejlesztette, — a költészetre nézve Homer és Sophokles, Shakespeare és Göthe iskolájában, a képzőművészetekre nézve a régiek, vagy a Rafael és Michel Angelo csarnokaiban, a zenére nézve Bach és Händel, Mozart és Haydn műveiben; és egészen más annak izlése, ki nem tudni hanyadik rangú istenektől vette benyomásait. Nevetséges hiúság volna, ha gyermek akarná hirdetni a tudomány jóslatait, de nem kevésbé nevetséges, ha magát mindenki feljogosítva érzi a művészet templomában, ha nem is papnak, legalább ministransnak föllépni s a füstölőt kezébe venni. Az avatatlanok kon-tárkodása itt is szentségtörés.

Nem lehet kifogásunk az ellen, hogy a szép izlését az érzéki izléssel hasonlítják össze, mint tenni szokták, hogy védelmezzék ama hatalom szót: az izlés különböző. Még ezen összehasonlítás daczára is ki lehet mutatni azon állítás semmit érő voltát. Készségesen elhiszem, hogy egyik étel, vagy ital jobban izlik neked, mint a másik; azért sem neheztelek, ha lyrai költészetet többre becsülöd a drámainál, vagy megfordítva. De el kell ismerned, hogy az érzéki izlésben valami általánosan emberi van; ha a cukrot keserűnek találod, elismered, hogy gyomrod s azzal együtt izlésed is megromlott. Nos, a szépben is valami általánosan emberi van, s ennek birodalma végtelenül nagyobb. Képzeliédésünkre, épen úgy, mint érzéki szerveinkre, a külvilág állandó és változatlan törvények szerint szokott hatni, s ezek a törvények nem csak egyesekre érvényesek, hanem mindenkire. Itt is, mint fennebb mondók megromolhatnak az izlés. Nagy a megszokás befolyása; miként ez által nem érezzük többé egy időn túl a dohánynak kellemetlen, keserű ízét, úgy nem találjuk rútnak többé a rútat sem, a megszokás folytán. De szerencsére nem minden ember és nem minden idők izlése volt megromolva. S ha néha Vergilt Homer fölé és Popet Shakespeare fölé emelték is, ettől a véleményről mégis eltértek. Egy ideig dúl a ragályos betegség és elterjed mindenütt, de azután elvonul s az előbbi egészség visszatér.

Nem nehéz a fennebbiekből egy következtetést vonni. Ha azt akarod megtudni, hogy romlatban-e az izlésed, kérdezd az emberiséget. A mi az idők minden viharával dacolt, az valóban állandó; az a fény, mely minden körülötte gyújtott világosságot, bármennyire magasztalták is az emberek, elhomályosított, az bizonyára tisztább világosságot terjeszt. Vannak a művészetnek oly művei, melyeknek bece minden féltékenység, minden ellenállás felett diadalmaskodott, s melyek bár néha félre ismerve vagy feledve voltak, mindig újra feltűntek és teljes méltósággal foglalták el helyöket. Vannak a művészetnek remekei, melyeket időnként nem kezdték becsülni, s a melyektől lassanként az emberiség mindinkább eltávozott, míg oly szélsőségre jutott, melyől önként visszahökken; de a melyekhez a nagy szellemek, kik a művészeti izlés helyreállítására és tisztázására valának hivatva, s kiknek rendeltetése az vala, hogy a művészetet hanyatlásából újra kiemeljék, visszatértek, mivel csak ezek voltak képesek új és magasabb életet fölkelteni. Ilyen remek műveken

probáld meg izléseidet. Egy oly férfiu, mint Göthe, ebben is példány képedül szolgálhat. Mikor ő még ifju korában a drezdai képtárt szemléli, az a meggyőződés él benne, hogy abból még soknak rejtve kell előtte maradnia. De nem teszi magát elismert remek művek bírójává, sőt inkább jóhiszemüleg elfogadja azoknak jelességét, bár még nem látja be azt.**) Mikor még mint tanuló, a tiszteletre méltó strassburgi Münstert megismeri, nem az a szándéka, hogy ítéljen, hanem, hogy tanuljon. Úgy akarja, hogy az épület, a mint van nyugalmason hasson reá. S habár a goth építészet gáncsolói közt nőtt is fel, s habár nem is tudta magát azok elöitéleteitől megszabadítani, itt alkalmat talál és felhasználja azt, nem arra, hogy a maga építészeti elméletét reá alkalmazza, hanem hogy azt tisztázza és javítsa.**) Később is Rómában, az egész világ ezen akadémijában, mint Winkelmann nevezi egész meggyőződéssel vallja, hogy a léleknek teljesen szabadnak kell lenni, mert a művészet legfensőbb teremtményeit csak úgy értheti meg helyesen; Rafael műveinek első benyomásával meg nem elégedve, mély tanulmányozást szándékozik tenni, hogy azokat egészen élvezhesse; s a művészet teljes szépségének felfogására nem tud jobb útat, mint hogy szerény tanítványkép figyelmesen hallgasson s szívét a nagymesterek befolyásának nyitva tartsa.***)) És valóban nincs is más út. Ha előbb nem voltál tanítvány, és pedig a legjobb iskolában, kontár lehetsz, de mester nem fogsz lenni. Ha azt akarod, hogy egykor hasonló műbíráló légy képezd lassan művészeti elméletedet, és képezd csupán azon fölemelkedett szellemek lábainál, kiknek művei a művészet valódi revelatioi. Ha ezeknek műveiről kölcsönözted elveidet és tanaidat, az önbizalom lelkesíthet. De ha oly tudományt hirdetsz, mely szerint Sophoklest Racinenak, Shakespearet Voltairenak alárendeled, a festészet koronáját Hogarth fejére teszed és Rafaeltől elveszed, Berliozt édig emeled és Mozartnak csak annyit engedsz meg, hogy az ember füleit csiklándoztatni tudta, biztosnak tarthatod, hogy nem az egész emberiség tévedett, hanem te vagy a tévúton.

Mit kell tehát tennünk, ha megakarjuk ismerni, hogy melyek a valódi szépek a vonásai? Ugyanazt, mit mindenütt tennünk kell.

*) Goethe's Werke XXV. B. 172. 1.

**) Goethe's Werk. XXV. B. 227 1.

***)) U. o. XXVII. B. 244, 214, 237. 1.

Egy természeti tárgynak csak megfigyelés által ismerheted meg a tulajdonságait. Ha tudni akarod, hogy miben állanak a vallás vagy az erény ismertető jelei, kísérd figyelemmel azt, a ki az erényt gyakorolja, és a vallásos embert és gondosan tanulmányozd annak jellemét. Így van ez a szépséggel is. Keresd ott, a hol van, nincs más mód annak lényegébe hatolni. S ha azt kérded, hol van az, hol kell keresned, — azt felelem: sehol másutt, mint a természet, vagy művészet szép műveiben. A szépség nem létezik önmagában, az csak valami egyébben van, a tájban, az épületben, a képben, a festésben, a költeményben. Ott kell azt nyomoznod; ott kell vizsgálnod, mi az, a mi azon tárgyakat a szép névre jogosítja.

Ha ilyen terv szerint fogunk a munkához, a szép első ismerető jegye, a szép forma lényege nem maradhat sokáig titokban előtünk. Nem áll az egyébben, mint a harmoniában. Gyakran hibásan fogták fel ezen harmoniát és összezavarták a symmetriával. Még Herder is elkövette ezt a hibát.*) Észrevették, hogy a szép művek nagy számában symmetria találtatik, és csak a szépség árán lehet azt mellőzni. De joggal kiáltották ki ezt a kelléket, a mi gyakran helyes, határtalan, általános érvényű törvénné s vélték azt, hogy csak magában a symmetriában már meg van a szépség. Mert ez mégis csak alsóbb rendű érdekekkel bír, alá kell ezt rendelni magasabb érdekeknek, úgy hogy csak ezekben kereshető a szép. — A symmetria könnyen merev és természetellenes lesz; lenyűgöző kötelék a szabad nyilatkozás eszköze helyett; már ebből látszik, hogy nem lehet ez a vég cél, hanem egy magasabb hatalom uralkodik rajta. Ez a hatalom a harmonia. A szép formát illetőleg ez a legfőbb; ez valóban a végcél s nem eszköze valami egyébnek. — Sok műdarabban semmi symmetriát sem lehet fölfedezni, de nincs oly műdarab, melyben a harmonia hiányoznék. És miben áll ez a harmonia? Abban hogy tökéletes összhangzás van azon benyomás között, melyet a mű alapjául szolgáló gondolat és annak kidolgozása minden egyes részeiben reánk gyakorol. Mindannak, a mi művében van, közre kell működni, hogy tisztán és erőteljesen kifejezze, a mit hozzánk beszélni akar; szükség, hogy az egésznek jelentését minden részlet erősítse és emelje. Legyen bár a részek közt ellenkezés, nem okoz nehézséget, ha ez az ellenke-

*) Herders W. XXXIII B. 32. 1.

zés az egésznek benyomását meg nem rontja. Ez ellenkezés még elevenebbé teszi az egésznek benyomását, tán mint ellentét, mint dissonantia, a műdarab általános hatásának is nagy hasznára van. Ekkor megérdemli elismerésünket, mert a harmonia uralma alatt marad, s csak arra szolgál, hogy azt az öszhangot jobban éreztesse. — De mihelyt az ellenkezés nem az egyes részek közt van kölesönösen, hanem a részek és egész között, azonnal meg van zavarva az öszhang; a művész oly eszközt választott mely czéljával ellenkezik; kettős fáradságot hasztalanul végzett. De nem csak hasztalan munkát végzett, mindent elrontott, a mit csinált, mindent lerombolt a mit épített. Ha munkájának egyik részét a másik által csak eltörölte, csak azt vethetnék ellene, hogy bevégzetlen; de így minden részt megfosztott erejétől, és egy bevégzetlen, de szép mű helyett, egy rútnak adott életet. Bámud a vihart, s ha azt kérdik, miféle benyomást tesz reád, azt feleled, hogy nem költ az benned más gondolatot, mint a magasztosság, fenségesség, nagyság és mindenhatóság gondolatát. De változtasd meg e pompás természeti jelenségnek csak egy részét, s meglátod, mi marad belőle. Képzeld, hogy a menydörgés magasztos harsogása egy keskeny csőven kibocsátott, éles vasuti sikkantáshez hasonló hang által van kicserélve, s minden fenségessége füstbe megy. Vagy cseréld fel képzeletben a nehéz, alant vonuló fellegeket, melyek már színökkel és a láthatára nehézkedésekkel is szorongatnak és a tehetetlenség érzetével töltenek el, cseréld fel ezeket a tiszta kék éggel, s az egész zivatarnak semmi helye többé. Nem máskép van a művészetben. A nagy mesterek munkájából sohasem hiányzik, a mit karakternek neveznek, s még ott is a hol ellentétek vannak a részek között, s így látzólagos hiány van is, csak arra szolgál, hogy a karaktert erősebben kitüntesse, s hiba helyett szépségnek lehetne nevezni. Kitűnő itéletet mondott Hogarth a Glykon Herkulese fölött. Az egész alak czélja az, hogy a rendkívüli erő benyomását keltse föl. Minden erre van számítva. „Minden része a szobornak“ — így hangzik a műbírálo nyilatkozata, — „oly nagy erő számára, oly jól van beosztva, a mint azt az emberi alak csak megengedi. — A hátón, mellen, vállakon kifejtett csontok vannak, és oly izmok, a milyenek a föltételezett erő számára a felsőbb részekhez találnek, de mivel az alsóbb részekhez kevesebb erő vala szükséges, az éles eszű szobrász ellenkezve minden újabb szabályokkal, melyek minden résznek arányos nagyítását paran-

esolják a lábak felé lassanként kisebbítette az izmok nagyságát, és ugyanazért a nyakat vastagabbnak csinálta, mint a fő bármely részét, mert máskép az alak szükségtelen teherrel volna elhalmozva, mely erejének, és így karakterizáló szépségének ártott volna. Ezen látszólagos hibákat, melyek a régieknek nagy anatómiai ismeretét, valamint egészséges ítéletét bizonyítják, nem találja az ember a Hyde-park olomutánzataiban.“ És ép ily helyesen írja ugyan ő: „Az igás ló fajára és alakjára nézve ép annyira különbözik a paripától, mint Herkules Mercuriustól; tedd a hátas ló szép fejét és csinos nyakát az igás ló vállaira, a maga durva feje, vastag és egyenes nyaka helyett, s az igás lovat nem szebbé, hanem idomtalan ruttá teted, mert a műértő ezt az összekapcsolást, mint helytelent elvetné.“ Így mindenütt öszhangnak kell uralkodnia; a tartalomnak az alakkal, a részeknek az egészszel egyeznie kell; a műben semmi sem lehet szükségtelen, vagy céltalan, mindent a darab értelme és karaktere kell, hogy követeljen. Ez volt Hirt véleménye is, midőn a szépséget a karakteristikába helyezte, mely ítélet helyességét méltán védelmezte Hegel*) is Meyer támadása ellen. Igaz, hogy ez a művészeti elv túlhajtható s nem ritkán, a karakter kitüntetése céljából, a vonásokat oly élesen rajzolták s a színeket oly kirivólag alkalmazták, hogy a mű nem lehetett egyéb torzképnél. De a túlhajtás nem követése egy elvnek, sőt inkább ez meggyalázza és eltorzítja azt. A ki azt képzeli, hogy a rossz embert nem lehet elég undorítóan rajzolni, túlzása által nem embert, hanem szörnyet állít elő. És még ez az esztelen túlhajtás sem vonhat le semmit amaz elv fontosságából, hogy a gonosznak előállításában mindennek közre kell működnie, hogy gonoszsága tisztán ki legyen tüntetve. Abban áll a művész hibája, hogy hiven ragaszkodva ama szabályhoz, csak egy oldalról tartotta azt szem előtt, míg másfelől teljesen mellőzte. Hol a gonosz embert kell előállítani, mindennek közre kell működnie, nem csupán, hogy gonoszságát kifejezze, hanem annak is, hogy egyszersmind embernek is látszassék, kiben a valódi emberi természet a bűn által még nincs egészen megsemmisítve. A művészi munka csak azért fajult karikaturává, hogy az egyik rész túlzása elnyomta a másikat. A művész egyoldalú volt s a művésze körében az egyoldalúság csak a szépség kárára lehetséges.

*) Aesthetik I. 25. l.

II.

A szépség harmonia, de ezzel a meghatározással nincs még eléggé körülírva. Láttuk, hogy a harmonia öszhangzás a részek és azon benyomás között, melyet az egész céloz; öszhangzás a tartalom és forma között; a között, a mit a szép mű szerzője nekünk mondani akart, és a mód között, melyen azt mondja. De ezzel a tartalomra nézve még semmi sincs eldöntve. Vagy tán ez egyáltalán nem jön számításba? Lehet e szépnek nevezni a művész munkáját, midőn az alak teljesen megfelel a tartalomnak, de az a tartalom bennünk semmi érdeket nem tud kelteni? A mit a művész nekünk mondani akart, tán jól kifejezte, de a mit mondani akart olyan semmi, oly jelentéktelen, hogy nem érdemli meg a figyelmet; oda ítéljük-e munkájának a szépség díjat? A mit a festő nekünk felmutatni akart, mesterileg előállította, minden rész arra szolgál, hogy a szép benyomását emelje; de ez az egész benyomás nekünk kellemetlen, a tárgy visszataszító, szép érzékünket sértő: szépnek kell e mégis mondani a képet? Csak rosz izlés idejében, midőn a művészet sajnálatos tévúton van, lehet ezt állítani. A nagy műrekekben, melyek minden korszak csodálatát kivívták, a szép formával olyan tartalom van párosítva, a mely valóban tartalom; eszme és jelentőség van benne, a mi valóban jelent valamit. Ezen mester műveken látszik, hogy az öszhang követelménye elégtelen*), a tartalomnak méltónak kell lenni a szép formához.

De mi történik akkor, fogják kérdeni, a holland iskolával? Ennek műveiben egészen hiányzik a gondolat, s csodálatunkat még sem tagadhatjuk meg tőle. Ez a tárgyait a természetből veszi, a közönséges életből, és a mit választ, olyan természetű, hogy maga a kép semmi érdeket nem tud kelteni. Itt tehát csakugyan jelentéktelen tartalom van, s mégis valódi művészet teremtményeivel van dolgunk. Ez utóbbit örömet elismerem, de az elsőt nem engedhetem meg. A holland mesterek igazán szép festéseiben épen nem találok gondolat hiányt. Igaz, úgy van, hogy itt nem állunk egy nagyszerű, fenséges gondolat kifejezése előtt, de hibáztatnám azt az embert, ki csak arra akarna figyelni, a mi nagyszerű és fenséges, és semmi érzéke nem volna az iránt, a mi egyszerű, érzelemteljes vagy szellemi. Erős

*) Hegel: Aesthetik I. 25. 1.

hangon szólnak hozzád a világ történet nagy eseményei; bedugod-e azért füledet családi életed apró eseményeinek megindító, vagy ártatlan, szeszélyes hangjai előtt? Ez a szó: *gondolat*, oly különös méltóságosan hangzik; úgy tűnik fel ez, mintha csupán bölcsészeti tételekkel volna dolgunk, s mintha a gondolatnak a műrekekben való követelése azt adná értésünkre, hogy a művésznek munkájában valamely mélyértelmű igazságot kell kifejeznie. Úgy fogták ezt fel, valóban, s később látni fogjuk, hogy minő tévutra vezette ez az embereket és minő, a lényegével ellenkező feladatot adtak a művészetnek. Ha csakugyan ez volna a szónak értelme, pálczát kellene törnöd a legszebb műrekek felett. Vagy, így fogva fel a dolgot, hol van a gondolat Murilló spanyol virág áruló leányában? Semmi fenséges gondolat nem lebegett a halhatatlan mester szelleme előtt s ha a képet elhagyod, semmi új igazságot nem jegyezhetsz föl bölcselkedő jelmondataid közé. Szegény Murilló, kit annyi száraz tudós megszegyenített, semmi más gondolat nem vala benned, mint az ártatlanság s e gondolat előtted élő alakká lett, melynek birtokáért örömet odaadnék egy nagy halom értekezést, melyek telve vannak gondolatokkal. Még tovább mehetek. A „Krisztus temetése“ elé lépünk, Titian műve elé. Ha azt akarod, hogy gondolatokkal foglalkozzál, hogy ítéled körét kitágítsd, ne maradj itt sokáig, menj inkább egy tudós magyarázóhoz, vagy szigorú dogmatikushoz, ott kielégítést találsz. Mi egészen egyebet akarunk, mikor a műdarabban gondolatot keresünk. Szeretetre méltóság, ártatlan öröm, tiszta részvét, megnyugvás, bizalom, ezeket tartjuk mi olyan gondolatoknak, melyeknek a művész életet kell, hogy adjon, s a melyeknek életet adhat, mert alkalmasak a művészet általi kifejezésre. Nem minden művészeti gondolat (lehetne tán ennek nevezni) áll előttünk hasonló magasságban, egyik sokkal alantíbb mint a másik; az érzelemnek végtelenül nagyobb mélysége, bensősége és gazdagsága szükséges ahhoz, egy Niobe fájdalmát úgy megérteni, hogy az szózatot alakot vegyen föl, mint egy iskolás gyermek örömét élénken felfogni, ki az első jutalmat nyerte. — Ezért van egyik műdarabnak több becse, mint a másiknak; a gondolat, mely itt kifejezve van, magasabb, mint az, mely amott szól hozzánk; de mégis mind a két esetben van egy gondolat, mely figyelmünket megérdemli. Még egy egyszerű méhkosár, vagy egy kis magányos zúg is, habár a festészetben épen nem helyezük magasra, tetszősége, szín- és compositióban való költészete által lebilin-

cselhet, miként lebilincselhetne a valóságban is. De fess le nekünk egy szobát, mely a használatra célszerűen van berendezve, egy tanuló szobát könyvekkel, földabroszokkal, a hogy azt a tudomány kívánja, de a nélkül, hogy abban valami sajtóságaos lenne, egy szobát, melybe a legnagyobb közönnyel ülnénk le s szemünket elfordítandjuk vásznadról. Vagy rajzolj állatokat és gyümölcsöket, úgy amint azokat a boltba küldenéd eladni, s a szépség érzetét egy pillanatig se tudnád bennünk fölkelteni. A művész, kinek épen semmi mondani valója nincs, teljességgel nem nyújt valódi műdarabot; elismerhetjük ügyességét, tehetségét, találó eljárását, de sajnáljuk, hogy annyi fáradságot fordított arra a mi legfenebb is tanulmányának, és soha semmi többnek nem mondható.

Ugy tetszik nekem, hogy ennek kell tulajdonítani, hogy mi a szép szemléletében a művészeti szépre szoktunk szorítkozni, s a széptan és művészettan szavaknak ugyanazon jelentést tulajdonítunk. Nem azért, mintha vakok lennénk a természet nagy szépsége iránt, hanem mivel ennek tüneményeiben kifejezett gondolatok ép oly messze kívül esnek értelmünk körén, mint embertársaink gondolatai. A természeti tárgyak legközelebbi okainak, mivel azok nem egyebek természeti jelenségeknél, nem tulajdoníthatunk gondolatokat. Micsoda gondolat van kifejezve egy pompás tölgyfában? A makkjában ezt nem kereshetjük. Föl kell emelkednünk a természet végtelen okára, a személyes Istenre. De Isten gondolati előttünk nem oly könnyen érthetők, mint az emberek gondolatai. — Itt nem kell fölemelkednünk minden dolgok okára; itt a szépnek nevezett tárgy legközelebbi okában, a művész szellemében találjuk, a műdarab gondolatát. — A makk, melyből a tölgyfa lesz, nem akar a mi képzeletünkhöz, szívünkhöz, szellemünkhöz szólani; ez a makk a létrehozásnál nem gondolkozik; de a tölgyfa festője gondolkozott, midőn választásában megállapodott s midőn munkájával foglalkozott. Tán egy fa ébresztette fel őt, melyet a természetben látott, de ez a természetes fa az ő munkájának mégis csak távolabbi oka; a legközelebbi ok csak a művész szellemében van, melyben azt ama fa előidézte.

Ezen okoskodásból különféle igazságokat vonhatunk le. A szellemből sarjadzva a művészet soha sem tagadhatja meg eredetét. A művészeti munka az embernek, az emberi szellemnek a munkája; ezt az elvet a művésznak soha sem szabad szeme elől téveszteni. Az

általa teremtett műven meg kell látszani annak, hogy az a szellemből született és a szellemhez szól. Csak ha az ember megértette és becsét felfogta, csak akkor lehet bevégezve, és annál inkább mentől többen értik meg és becsülik, még a legjobb és legműveltebb egyéneket sem véve ki. Nem lehet megelegedve még, ha mint Zeuxisről beszélük, az állatokat rá tudja szedni. — Egész művészete nincs a csalásra szánva; látszatra, mutatványra kell ugyan törekednie, de az igazságot kell mutatnia, láttatnia és kinyilvánítania. És ez az igazság csak az ember számára létezik; állatokra a művészet nem gondol, mivel hogy az állatok nem gondolkodnak emberileg. Elmésen van ez kifejezve ama rövid mesében, melyből ezen értekezés jelmondatát vettem. A zenész mint egy második Orpheus, hangszerével csalogatja magához az állatokat, de nem elégszik meg ezzel; még mindig egyedül érzi magát. Csak mikor egy szegény favágó jelenik meg, csak akkor van megelegedve; nem az oktalan állatot kereste, hanem az embert. Szerencsénk, ha a művészek mindig az embert keresik.

De az embert fel is találni, ötlet valóban vonzani és lebilincselni, szükséges, hogy neki valami olyan mondani valónk legyen, a mi őt érdekli. Ha azt akarod, hogy reád hallgassanak, oly beszéddel állj elé, a mire érdemes hallgatni. Csupán ebben áll a nagy titok. A művésznek, ki magasztos czélját elérni akarja, sokkal több dologban kell magát gyakorolnia, mint művészetének technikája; mindenek előtt lelkét kell kiművelnie, értelmét és szívét nyitva kell tartania a természet és az emberi élet kimeríthetlen gazdagságával szemben. Nem lehet ezt a leckét elég gyakran hirdetni. Csaknem példabeszéddé vált azoknak egyoldalúsága és szűkkörűsége, kik művészeknek hivatják magukat, de valóban e nagy névre semmi joguk sincs. Csak ritkán található a művészetnek oly valódi fölkentje, kinek nagyobb és több oldalú a műveltsége, mint a tömegnek, melyhez műveiben szólani akar. Korunk, mely nevetségig isteníti a technikai ügyességet s melyben mindenütt burjánzik a virtuozitás, e tekintetben inkább hátra megy, mint előre. Már magának e buja tenyészetnek ki kellett volna gyógyítani ez istenítésből; mutatja ez, hogy a dolog, melyet annyira tömjéneznak, valóban nem oly nehéz; a legszebb és legbecsesebb növények bizonyára nem oly mindennapi burjánok; inkább a burján szaporodosáról szoktunk beszélni. Bizonyára oly ember, ki egy talentumát szünetlenül gyakorolja, de a másikat el-

hanyagolja, a művészetben nem tartható vezér férfinak; csak az lehet ilyen, a ki egy teljes igazi ember, ki az emberi természet minden nemességét kifejtette magában. Még édes kevés van azzal téve, hogy gondolataidat jól ki tudod fejezni; az a fődolog, hogy jó gondolataid legyenek. Az első nélkülözhetetlen, de mégis csak eszköz, s mint Plato a maga Phaedroszában oly jelesen átlátta, nem egyéb ez mint előkészület a művészethez, de semmi esetre sem maga a művészet.

Vagy attól félsz, hogy nem ért meg a nép, midőn folytonosan a te szellemed képzése és művelésével foglalkozva, annak a népnek sokkal fölébe emelkedel? Igaz, a ki azt akarja, hogy megértessék, ugyanazon színvonalra törekedjék állani, mint hallgatója. De bizonyára tudod, hogy kétféle módon lehet a különbözőt egyenlővé tenni; a magasabbat leszállíthatod, az alsóbbat fölemelheted. Az első módot az a művész követi, a ki a maga méltóságát elfeledi és a ki, hogy a tömeg magasztalását megnyerje, hizelkedik neki, annak tekintetét lesi, és szabadság helyett szolgaságot választ, mindig készen állva, hogy annak uszályát aláztatatosan utána hordja. A második úton találod a valódi művészt, a ki nem akar leszállani a néphez, hanem megfordítva a népet akarja magához fölemelni. Nem követi a rossz ízlést, hanem kiirtja azt, és jó és tiszta ízlést állít helyébe. Meg van győződve, hogy a magasabb szellemnek hivatása másokat képezni, nem pedig azok szeszélyéhez alkalmazkodni. És eléri a nagy czélt, melyet magának kitűz. A történelem tanítja, hogy a művészet mezején az ünnepelt szellemek nem szolgái, hanem vezérei a tömegnek s hogy ezeknek, mikor hamis irány kapott lábra és a rútat bámulták és tömjéneztek, elég bátorságuk volt más útra térni és az uralkodó művészeti felfogással nyilvánosan szakítani. Eleinte tán inkább el van vakulva, hogy sem az ő nagyságukat lássa, de mégis hamar magára vonja a közfigyelmet; az igazság a természet ereje elismerést szerez; a szemek megnyílnak a végletnél, hova az ember tévedett; a tömeg hagyja magát vezetetni; végre mind a helyes úton vannak és gúnyt üznek előbbi tévedésükből.

III.

A szellemből származva a művészet, soha sem tagadhatja meg eredetét. Megtagadja pedig akkor, midőn legfőbb célját a természet

utánzásába helyezi, midőn a természeti tárgy, a helyett, hogy a műszereménynek távolabbi oka volna, annak legközelebbi oka, és a művész a szépet nem a maga, tanulmány által képzett szelleméből hozza létre, hanem egyszerűen a természeti tárgyakat utánozza, a nélkül, hogy előbb a szellem itéletét meghallgatná a felől, hogy igazán szépek-e azok? És mégis ez a tan, hogy a természet hű utánzása a művészet eszményi célja, kell, hogy legyen, nagyon is elterjedett. És ez nem is különös. Mert ugyanis, mihelyt valami műdarabot szemlélünk, nem azt követeljük legelőbb is, mindnyájan, hogy természetes legyen, hogy öszhangzásban legyen a természettel? s a legsúlyosabb kifogás, melyet ellene teszünk, nem az-e, hogy természetellenes, hogy nem igaz? Kérdezzétek meg a festőtől. Mikor ez virágokat, gyümölcsöket vagy fákat fest, saját képzelődése szerint teszi-e, vagy a természethez alkalmazkodik a színt és alakot illetőleg? Bizonyára kék rózsával, vagy pálmalevelű tölgyfával nem nagy dicsőséget szerezne. És ha tárgyául az embert választja, nem úgy igyekszik-e lefesteni, mint a milyen, s nem undorodnatok-e meg, ha a kézre hat ujat tenne, vagy a két szemet egy nagy szemmel cserelné fel a homlokon, mint a hogy a Cyklopoknak volt a görög mythologiában. A testnek legkisebb eltérését vagy torzulását bizonyára hibának tartjátok, és igaz rajz az első, mit a festőtől kívántok. Még az életképekben is hű utánzást követeltek és Terburghról nem sokat tartanátok, ha kételkedni kellene, hogy az ő atlacában nem több-e a selyem, mint a bársony? Gondoljatok azon következményekre, melyeket a dráma iránt tápláltok. A víg- vagy szomorújáték költője, a ki nem létező emberi jellemeket rajzolna, nem számíthatna tapsaitokra. És a színész? Ha ez egy csendes, egyszerű szerepben a felindulás miatt magán kívül van, vagy a legmagasztosabb és komolyabb pillanatban vékony hangon suttog vagy enyeleg, megvetéssel fordultak el játékatól és hamisnak, természetellenesnek mondjátok. Tanulmányozd a természetet, kiáltjátok neki és szabadulj meg általa rögeszméidtől. Tanulmányozd a természetet, e szó soha sem volt haszon nélkül mondva. A ferde ízlés korában, midőn a képzelődés zablája igen tágira volt eresztve s már semmit sem törődtek az igazsággal, a természetre való utalás az egyetlen mentő eszköz volt. Ez volt a sarkesillag, mely a hajósnak ismét megmutatta az irányt, melytől annyira eltávozott volt. Tanuld a természetet, ezt a mi napjainkban

sem lehet igen sokszor ismétetni, mert most is fenyeget a túlzás és a nem igaz veszélye és még a középkori ujjáalakulástól is a természet után való ujjáalakulás fog minket megóvni.

De bármily tisztelettel szóljak is ama tanról, mely a természet-hez akar minket vissza vezetni, még annak is megvannak a maga határai. Épen nem lehet azt minden művészetre alkalmazni. Mert mi az, a mit az építészet utánoz a maga stylusában és díszítéseiben? Tán csak nem barlangok és üregek, vagy a hódak és a méhek lakásai? Költeményben mondották el róla:

„Oroszlánt ne tégy fölére.“

Mert ugyan ki halott valaha oroszlánt ott tartozkodni?*) és én, azt hiszem, hogy elég ily szép theoriát kimondani, hogy azt azonnal átlássa mindenki. Vagy tán inkább megállhat ez a zenében? Mi az, a mit a zeneszerző utánozni akar? Tán csak nem a fülemile énekét? Nem, a zene nem annál fogva hat, a mi rajtunk kívül van, hanem valami olyannál fogva, a mi bennünk van; nem a körülünk levő természeti hangokkal törekszik öszhangzásban lenni, hanem a hangok harmoniájának érzetével, mely bennünk él s a melynek fülünk az organuma.

Azért hivatkozhatott a nagy Mozart füleire, midőn azt kérdezték tőle, hogy mi az ő munkájának a sinor mértéke, mert semmi afféle hangot nem utánzott, a melyet előbb a ligetekben a madaraktól hallott, hanem hangokat teremtett az ő harmonikus lelkének gazdagságából.

Az a tétel, hogy a művészetnek a természet utánzását kell czélul kitűzni, nem csak bizonyos határok közt igaz; de egyszersmind ily feltétlenül kimondva, hiányos, egyoldalú is, azért nagyon veszélyes. Mikor egy festményen a levegőt mint rosztat elítélted, nem történt-e meg veled, olykor, hogy a festő veled körüljárva, téged karon fogott és az égre mutatott e szavakkal: ime ott ép olyan levegőt látsz, a melyet én festettem, én csak a természetet követtem. Velem néha megtörtént ez, de a nélkül, hogy valami benyomást tett volna reám,

*) Van Lennepe; az építészetéről szóló tankölteményében: Geen leeuwen op de daken; Want wie zag immermeer zich leeuwen daar vermaken?

vagy hibáztató itéletemet megváltoztatta volna. Válaszul ezt feleltem a festőnek: tanulás végett a természethez fordulni igen helyes, de a legjobb tanítónak is vannak hibái és rossz tanítvány az, a ki éppen ama hibákat választja mintának. A természetet utánoznod kell úgy a mint az van, s nem úgy a mint az néha van; követned kell azt ott a hol szép és nem ott a hol rút. Nem másképp van ez az emberi alakkal is a képző művészetben. Mit mondanál a festőről vagy szobrászról, ki Tom Pouce-t vagy a siami ikreket állítaná elődbe, vagy azon gyermekek között, kiket a Krisztus megölt, valamelyik három mázsásnak látszanék, a mint ezek a vásári komédiás bódékban láthatók. Bizonyára a természetet utánozta volna, s mégis azt hiszem, azt tanácsolnád neki, hogy ezután maradjon a szemét dombok festésénél. Így óhajtod az embert a drámában is olyannak látni, mint a milyen néha. Mikor Jan Vosnak egy véres szomorú játékában egy nőt így hallasz fölkiáltani:

Most mindjárt leharapom a pofádról az orrodát,
És testedről minden férfiaságot leszakítok,
Még élő testedről lerántom a bőrt,
Nyársra huzlak, és istenről megfeledkezett anyádnak,
Ez ördögi nőnek, megsütött sonkáidat, feltáhalom,
És véredet borral vegyítve innia adom;

nem undorodol-e meg tőle még akkor is, ha megmutatják, történelemből mutatják meg, hogy valaha így gondolkoztak és így beszéltek. Bizonyára nem fogja ez a te utálatodat megszüntetni. Én testvéreim közt akarok járni, fogod mondani, és nem ritkaságok gyűjteményében; efféle rendkívüli példányok nem boldogítják a mi természetünket; én nem egy embert, hanem az embert akarom látni, kiben magamamat fölismerhetem. Vagy midőn a költő előtted az uralomra vágyót rajzolja, ki éveken át lángolt a koronáért, ki végre a királyt vendégül fogadja házában, s fölteszi magában, hogy alvás közben meggyilkolja; midőn ez uralomra vágyót törrel kezében a király nyughelyéhez vezet, de most a gyilkos vissza tartja és Feith hangján ezt mondatja: „még sem teszem ezt; mit bírok egy koronában is? a pásztor boldogabb mint a király; megyek a mezőre lakni“, nem azt gondolnád-e hogy veled tréfálni akart? megengednéd-e, hogy kimentse magát azon észrevétellel, hogy az ember egy esudálatos és a mellett szabad lény, s hogy a történelem a jellemek megváltozásá-

nak a legkülönösebb példáit mutatja.*) A művész a ki a természethez hű akar maradni, mindenütt tartozik azt kinyomozni, s főleg a legvilágosabb tüneményekre figyelni, de nem az egyik vagy másik rejtekbe hatolni, hogy onnan valami különöst vagy meglepőt hurczoljon elő. Akár az emberen kívül levő természetről, akár az ember belvilágáról szóljunk, nem mindenik méltó tárgy a művészetre, csak azért, hogy a természetben előfordul. Még a természetben is különbséget szoktunk tenni a természetes és a természet ellenes között; mily gyakran nem szólunk természetellenes hangról és világosságról. De ezen megkülönböztetésnél magasabban áll a szépnek és rúttnak ellentéte. Nem minden szép a természetben; azért nem mindent lehet a művészet által feltüntetni. Miért lenne szükség a legmindennapiasabbnak, miért a rúttnak egy második példányát előállítania? Egy régi epigramm író így szólott egy emberhez, kinek arcza minden volt csak szép nem: „Ki festene téged? senki sem kívánna téged látni.“ A rúttól, az undorítótól a művésznek lehetőségig távol kell magát tartania, — a zenésznek attól a mi rút a fülnek, legyen az bár a technikai ügyesség tanubizonyossága, vagy mint eredeti ötlet az átmenet ujsága által meglepő; a szobrásznak és festőnek attól a mi rút a szemnek, ha mindjárt nem sérti is a képzeletet, úgy hogy a költészetnek nincs kifogása ellene. Murillo megértette ezt, midőn Don Juan de Valdes Leal festményei előtt állott, melyek a sevillai Caridadban függenek. Egyik az idő győzelmét tünteti fel, a másik egy meghalt praelatust. Mindkettőnek célja, hogy a földi nagyság és hatalom mulandóságát predikálja nekünk. A rajz helyessége, a fel fogás és feltüntetés igazsága tekintetéből a legnagyobb dicséretre méltók. És a szem mégis undorral fordul el tőlük, és az ember megesömörlik e bomlásnak indult és a férgek által már félig föl emésztett hullák látásától, melyeknek szemlélésénél a spanyol iskola nagy mestere úgy nyilatkozott, hogy az orrát be kellett dugnia. A

*) Mennyivel helyesebben fogta ezt fel La Bruyère, midőn így nyilatkozik: „j'ai peint d'après nature; mais je n'ai pas toujours songé à peindre celui-ci ou celui-là. Je ne me suis point loué au public pour faire des portraits, qui ne fussent que vrais et ressemblants, de peur que quelquefois ils ne fussent pas croyables, et ne parussent feints ou imaginés . . . j'ai pris un trait d'un côté, et un trait d'un autre; et de ces divers traits, qui pouvaient convenir à une même personne, j'en ai fait des peintures vraisemblables. — (l. Les Caract ed. Diderot p. 4 ssq.)

mi rút az utánzásra, az bizonyára az utánzással sem lesz széppé. Vagy tán helytelen a mi állításunk és nincs semmi rút a természetben? Igaza volt-e Diderotnak mikor azt erősítette, hogy természetben minden olyan a milyennek lennie kell? Nem, neki nem volt igaza; minden olyan ugyan benne, a milyen lehet, de nem olyan a minek valamely különös célra lennie kell. A természet a maga külön erői, saját törvényei szerint működik; nem törődik sem boldogságunkkal, sem az összhang, a szépség iránt való érzékünkkel. A természet oly hangokat hallat, a melyektől mi összeborzadunk, oly tárgyakat, oly állapotokat mutat, melyektől visszariadunk. Azért a művésznek meg-gondolással kell a munkához fognia. Szükség hogy a természetet a maga saját mértékével mérlegelhesse, s mindent elvessen a mit alkal-matlannak talál. Tán kétségbe vonják, hogy ily jogokat vehessen magának és a természet fölé emelhesse magát, mely az Isten munkája? De ő maga is nem az Isten munkája-e? és Isten is fákat, növényeket, állatokat közvetlenül teremtett-e? Nem az elvetett mag-ból fejlődik-e ki a növény az eső és napfény által? Ha a természet Isteni, az emberi lélek még inkább az. Ezért az ember a természet tárgyait a maga saját lényének törvényei s így a maga szép érzéke szerint is, megkülömböztetheti és szabadon választhat belőlök. Ezért teheti egyszersmind, hogy elválasztja, a mi a természetben véletlenül vagy ideiglenesen egybe van kapcsolva s egybeköti a mi véletlenül el van választva. A nélkül, hogy valaha a természet örök törvényeivel ellenkezésbe jöne, még is törvényekből indul ki, azokat követi, s nem mások ezek, mint a szépség törvényei. Így teremti azt, a mit a világ neki fel nem mutat; így változtatja meg a szépség törvénye szerint azt, a mi a természet törvénye szerint van alakítva. Mi gyakran látjuk e világban a nevetségest a fenséges mellett, a kicsinyt és visszataszítot a nagyszerű és megható mellett. De a művész elvá-lasztja egymástól ezeket s a mi nekünk idegenszerű és kellemetlen volna eltávolítja.

És a mint ez a kültermészetben van, úgy van ez az emberi világban is. Mennyi veszélyt fedezünk fel embertársainkban s mi gyakran látjuk, hogy ismerőseink oly dolgokat végeznek, miket nem értünk, mert egész jellemökkel, előbbi életökkel éles ellentétben állanak, az összeköttetést nem látjuk. Összefüggés helyett zavart szem-lélünk. De a művész rendet és világosságot hoz létre s oly jellemet

fejt ki előttünk, melyben minden összefügg s hol minden cselekedet indoka tisztán áll előttünk. Így teszi ő a természetet még természetesebbé, de az emberi életben is az igazságot igazabbá, az az valószínűbbé.*) Hiába hivatkoznék a történet-író a történelem év könyveire oly elbeszélés védelmére, mely benső valószínűtlensége által visszataszító volt, vagy oly csoportosítást tüntetett fel, melyet a művészet meg nem engedett. A theologusok vitatkoztak a felett, hogy Krisztus nagyon szép vagy nagyon rút arcu volt-e, vagy egyik sem a kettő közül, hanem nagyon is közönséges arca volt, és hiteles értesülésekből ki tudták csinálni azt a igazságot, hogy bármilyen lett legyen is, a történet írók el nem hallgathatják azt. De jaj lenne a festőnek, ki úgy rajzolná Krisztust, hogy nyugodt nagyság, szent komolyság és gyöngéd szeretet nem látszanék arcán. Ha a történet azt tanítaná is, hogy olyan külsője volt, mint Sokratesnek, a művészetnek meg kellene tartani a maga szabadságát és a maga törvényei szerint járni el. Mekkora a különbség egy történeti dráma, egy műdarab és egy rimes kronika közt, mely daczára minden rimeinek, soha sem lesz a művészet teremtménye. Mig az utóbbi kötve van a történelem minden tényeihez, bármily kicsinyes, valószínűtlen, vagy visszataszító is legyen az, az előbbi csupán azon személy vagy időszak szelleméhez fűzi magát, a melyet a művész tárgyál. E szellemében a történelemnek rejlenek a művészet határai, de rejlik egyszerűsmind szabadságának joga is. Az alaphangnak, melyen megszólal, hűnek kell lennie; ha ez alaphang egyszer biztos, a többi hangoktól csak az kívántatik, hogy vele összhangban, harmoniában legyenek.**)

*) Gyönyörűen mondja Schiller a művészetről Wallensteinja prologjában :

„Denn jedes Äusserste führt sie, die Alles
Begränzt und bindet, zur Natur zurück,
Sie sieht den Menschen in des Lebens Drang,
Und wälzt die grösste Hälfte seiner Schuld
Den unglückseligen Gestirnen zu.“

Igy tudja Wallensteint is, kinek képe a történelemben „ingadoz“

„Dem Herzen menschlich näher bringen.“

**) Bövebben fejtegeti ezt Opzoomer Schiller Stuart Máriájáról irt tanulmányában. — Utal továbbá Aristotelesnek ama kitünő helyére, hol azt fejt ki, hogy a költészetben nem az igazság a főczél, hanem a valószínűség (de arte poet C. 10.) *φανερὸν . . . ὅτι οὐ το τα γενομενα λεγειν, τουτο ποιητου εργον εστιν, ἀλλ' οἷα αν γενοιτο κατα το εἰκος ἢ το ἀναγκαιον.* Abban áll a történet író és a költő közti különbség *τιν τον μεν τα γενομενα λεγειν, τον δε οἷα αν γενοιτο.*

Nagyra kell becsülni a művésznak e szabadságot. A régiek példát adnak erre. Nézd az ő Niobejukat. A mythologia szerint már 14 gyermeknek adott életet s mégis a női kebel teljes bájaival látod őt. Valótlanság ez a physiologia tanszéke előtt, de igazság a művészet ítélő széke előtt; egy próbája ez az örök ifjúságnak, melylyel a görög művész megtudta lelkesíteni az ő isteneit. Ha ezt elítéled, soha se menj az operába, mert ki az, a ki leveleit, melyeket kap, énekelve olvassa fel másnak; a ki szenvedélyeit kiéneklei és énekelve hal meg? Ne menj soha szomorújátékot nézni, vagy legalább tartsd az órát a kezeden, hogy pontosan kimérhesd, vajjon az események tömege nem igen nagy, nem igen gazdag, nem igen különböző-e egy pár órára, melyet a színházban töltesz. De tedd hozzá azt a nyíltszívű vallomást is, hogy semmi fogalmad nincs a művészetről s hogy annak áldásai iránt nincs szíved és érzéked.

Hol a művész az emberrel foglalkozik, ott művészetének szabadságát még inkább kell érvényesítenie, mint ott, a hol tárgyait a természetből kölcsönözte. Mert a míg a természetben nem tud fennebb hatolni, mint az a legszebb, a mit benne talált, és egy tökéletesebb fát sem tud magának képzelni, mint az a legszebb, a melyet valóban látott, addig az emberi ideálnak egy szebb, egy magasabb képzete él az ő lelkében, mint a milyet ember valaha találni fog. Mint erkölcsi lény, a tökéletes embernek, egy szeplőtlen tisztaságnak és nagyságnak, egy tisztán hármonikus alkotású léleknek képét teremti meg magának. S a hol mint szobrász vagy festő az emberi testet elődbe állítja, lehetséges neki ezt oly tiszta lélek világos tükrévé tenni. A régiek értették ezt, midőn a festőt, ki embert igen, de istent nem tudott festeni, hibáztatták s őtet megvetőleg emberfestőnek nevezték. De az új, a keresztyénművészet is felfogta ezt, mikor a képzőművészet főcéljaként a Krisztus előállítását mutatta ki. Isten kiábrázolására a keresztyén nem gondolhat s feladata mégis az, a mi a görögöké. Míg a régi kor a maga isteneinek emberi alakot adott, a keresztyén a maga eszményét az emberről, az igaz, a bűnnélküli emberről Istenné tette. De éppen azért aztán nincs is az ő művészetére nézve semmi magasabb, mint ez az Istenember, emberré lett Isten, a földön látható ideal.

De ez az ideal történelmi, fogják ellenvetésül fölhozni; ez a Krisztus közöttünk élt, nem mint a görögök istenei; a művésznak

tehát nincs egyéb tenni valója, mint egyszerűen utánozni. Ez ellenvetésnek semmi értéket nem lehet tulajdonítani. A művészet nekünk a szépet akarja előtűntetni, s hogy mi érdemli meg a szép nevet, azt egy saját érzék határozza el bennünk, a szép iránti érzék. Hol ez a természetben magában megtalálja, utánozza azt, nem azért, hogy természetes, hanem azért, hogy szép; s a hol nem találja, ott megteremti azt. Csak így igazán önálló az, összekötvé a szépség érzékével, mely bennünk van. Ez önállóságról nem mond le, mikor szabad választással köti magát valamihez. Nem harez ez, minden utánzás ellen, melyet folytatni akarok, harez ez csupán azon elv ellen, mely a művészet nagy czélját a természeti dolgok utánzásába helyezi, bármilyenek legyenek azok.

Ezen elv ellen legyen szabad még egy megjegyzést tennem. Ennek hamissága már abból kitűnik, hogy főleg azt az utánzást nem szereti, a melyik a természetet legnagyobb hűséggel visszaadja, s a mely tehát szabály szerint leginkább követendő volna. — Vagy tán az egyiptomiakat és aethiopokat választod mintá képül? Ezek pedig csakugyan kiválólag utánzók voltak, s a meghalt képét teljes hasonlósággal festették mumiaikra. És a fényképezést szereted? Vagy tán a hűség netovábbjaként oly képet kívánsz, mint Göthe nagyatyjáé, mely oly találó volt, az élőt úgy visszaadta, hogy a gyermekek tőle megijedtek. Ott ült a jó öreg a maga polczán, először természet után gypszbe öntve, azután viaszban utánozva a természeti színekkel. — Ott ült egy valódi parókával, egy valódi köpennyel szokott karszékében. Milyen hű másolat. Természet utánzóí, ez hát a ti eszményetek? Magasabban áll-e ez, mint a halhatatlan Van Dijknek egy arczképe, vagy az egyetlen Titiané? Halljátok a Rubens szavát: „a festők, a költők, kik a természetben semmi mást nem látnak, mint egy-egy darab természetet, képtelenek az alkotásra, és soha sem lesznek egyebek, mint hideg és gyümölcstelen utánzók.*)

A természetben többet kell látni, mint egyedül a természetet, ez az, a mi figyelembe veendő, s a mi minket a pusztá utánzás

*) Ugyanezt mondja Taine (Angol irod. tört. IV. köt. 186. l.) „A természet tulajdonképen nagyszerű és váltakozó képek muzeumához hasonlít, melyek ránk, közönséges emberekre nézve, mindig burkolatba vannak takarva . . . de a költő fölemeli a burkolatokat s képeket lát ott, hol mi csak takarót veszünk észre.“

fölebe emel. A mit a művész a természetből kiragad, azért ragadja ki, hogy az az ő lelke előtt értékkel és jelentőséggel bír. Mindennek még annak is, a mi nem emberi, értelmet tud adni, mi által benyomást tesz az ember lelkére. Vagy midőn egy tájképet fest, mi egyébben áll ecsetjének költészete, miként azt nevezik? Mi ad munkájának oly értéket, minővel az utánzott tárgy előtted soha sem bírt? Az, hogy abban a művész lelke ki van fejezve, s te a szellem nyelvét inkább megérted, mint az értelem nélküli természet nyelvét. Még ott is, hol a természetből a legegyszerűbb tárgyakat vette kéz alá a művészet, még ott is oly tetszőséget, oly kifejezést, oly életet, oly érzést ad abba, a milyet nélküle soha se bírt volna; az emberiség bélyegét nyomja reá, és valamint az idegent, kit legjobb barátunk vezetett be hozzánk, vendégszeretettel fogadjuk, úgy nyílik meg szívünk is a természet iránt, ha azt a művészet mutatja be nekünk. Nem ennek kell-e tulajdonítanunk, hogy még a mindennapi is, a mit változtatás nélkül nem szeretünk lemásolva látni, vonzó és lebilincselő lesz, ha valamely valódi nagy művész dolgozza fel? Az ő felfogása és előadása által megnemesedik. Könnyen megeshetik, hogy a mi holland festészeti iskolánkat lenézzék s kimondják, hogy egy iskolamester, a ki pennáját csinálja, vagy egy vén anyóka, a ki híg levesét nem fejedelmi ebédre kavarja, igen kicsinyes. Magokban véve a tárgyak kicsinyek, s ha közönséges festő dolgozza ki, semmiesek maradnak; de ha a lángész nyúl hozzájuk, jelentőséget nyernek a felfogás, szelleműs előállítás által és részvevőleg tekinted a vásznon azt, a mi az életben teljesen közönséges előtted. De nem, te nem ugyanazt nézed a vásznon; a művészet valami mást, valami magasabbat csinált abból; költészetet adott még a legesekélyebbnek is, miként a nyers gyémánt a köszörűs műhelyéből új és pompás kő gyanánt jön napvilágra. Rubens szabálya szerint a művész a természetben valamivel többet talált, mint a pusztá természetet.

Mikor az utánzás elvéhez akarnak ragaszkodni, a művésznek utánzás végett valami egyebet kellene kimutatni, mint a természetet. Nem ahhoz kell neki a legnagyobb pontossággal alkalmazkodnia, hanem az eszményhez, mely benne van. Művének harmonikusnak kell lenni; ez a harmonia ne csak abban nyilvánuljon, hogy a forma a tartalommal egyezik, de főképp abban is, hogy a tartalomban magában semmi ellentmondás ne legyen. De éppen ezért csak ritkán köl-

esőnözheti tartalmát egészen csak a természettől, mert ennek munkái közt gyakran van olyan, a mi az általuk gyakorolt egyetemes benyomást megzavarja. Ama zavarót és gyengítőt el kell vetnie; neki a természetet tisztítania kell, és ezen tisztítás által ezt az eszményhez fölemelnie. Kevés arc van, melyből valódi kegyesség sugárzik; tehát a festő, a ki a kegyességet akarja kifejezni, egy ilyen arcot egyszerűen utánozzon? Sokkal többet kell tennie; neki előbb az arcot meg kell tisztítania, azaz: arról mindazt eltávolítania, a mit még a kegyességen kívül mutat. Épen ebben áll az arczkép és az eszmény különbözése. Az első számos különbféléit mutat, melyek a főbenyomással nincsenek összhangzásban, sőt tán ellenkezésben vannak; mindezek az utóbbiból hiányzanak: „A régi német és holland festményeken“ — így szól Hegel, — gyakran látja az ember a koresmárost családjával, nejével, fiaival és leányaival lerajzolva. Ezek mind kegyes elmélkedésekbe látszanak elmerülve, s a kegyesség valósággal látható mindenik vonásaiból, de ezen kívül fölismerünk a ferfiakban bátor harczosokat, erőteljes embereket, kiket a munka, az élet és szenvedély kiprobált; és a nőkben látunk házi nőket, hasonló üdeséggel, erővel, életkedvvel. De hasonlítsd össze ezzel, épen az ő festményeiken, melyek igazi arczképük által híresek, Máriát vagy a szenteket és apostolokat, kik mellettök állanak és arczukon csupán egy kifejezést olvassz; minden alak, a kifejezés, a csontok, az izmok, a nyugalmas és mozgalmas vonások, mind ezen egyetlen kifejezésre vannak összegyűjtve. Az egész műnek ezen körülzárt voltában áll a különbség az arczkép és az eszmény között.“ De még az arczképben sem fog a valódi művész mindent utánozni, s nem azon lesz, hogy Denneri hűséggel, minden szeplőt, anyajegyvet, pattanást s minden effélét átvigyen, ép oly kevéssé mint a leíró költő nem téved a természet minden részletességébe, midőn hősének alakját vagy ruházatát ismerteti. A lényegtelen mindenütt mellőzendő, még a művészet legalsóbb köreiben is, mennél inkább ama magasabb köreiben, hol még inkább és közvetlenül kell az idealra törekedni.

De jaj a művésznek, a ki itt is semmi mértéket nem tud tartani. Nem köteles ugyan a pusztá természetnél maradni, de a természetből kell kiindulnia. Jóllehet, a kegyességet nem fejezheti ki az által, ha egy kegyes arcot egyszerűen utánoz, de ép oly kevéssé fejezheti ki akkor is, ha előbb valamely igazán kegyes arcot nem

látott; akár mi egyéb is volt még azon arczon a kegyességen kívül. Ha a hegy tetején még túl is akarnál emelkedni, nem lenne oktalanság tőled, hogy a hegyet kikerülve, egy merész ugrással egyszerre a felhők közé akarj emelkedni? A természetén át a természet fölé, az eszmény felé, ez a művész valódi útja; de a ki ezt választja jelszónak: a természet nélkül az ideal felé, az nyomorúlt csalódással fogja végezni. Az eszmény a valódi művész szellemében él, de nem úgy mint egy vele született fogalom; azt a természet tanulmányozása fejleszti ki, s ezen tanulmányozásnak kell életben tartani. A hol ez mellőzve van, ott az ideal sorvadásnak indul, s végre kipusztul a táplálék hiánya miatt. A természettől van kölcsönözve a művészet legmagasabb eszménye is, melyet mint saját fensőbb igazságát, maga a természet juttat a szellemhez. Csupán ennek elismerése által lehetséges minden egyoldalúságtól szabadon maradni, s mindkét tévedés elkerülésével a realismus jogát az idealismuséval egybekötni. A természet, ha nincs az eszményig megtisztítva, semmitérő és ellapított lesz, de az ideal, mely a természet mellőzésével van alkotva, nem természetes, jellemnélkül való, halott, semmi egyéb, mint káprázat. Mindkét irány jogosult, míg a másiknak túlhajtása ellen küzd. Így szokott ez lenni, mikor a másiknak hosszas, kizáró uralma után, mint új, törvényes hatalom lép fel. De mikor maga is oly egyoldalúságra téved, minőre a másikat figyelmeztette, maga is a túlzás hibájába esik és kényuralomra törekszik, ép oly veszélyes lesz, mint ama másik hatalom, melyet trónjától megfosztott, s eljön az ideje, hogy az ő uralmának is vége lesz. Örömmel lehetett üdvözölni a polgári drámát és polgári vagy családí regényt, mikor ezek mind attól, a mi csinált, a mi nem természetes, visszavezettek a természethez és a természeti emberhez. De akkor nem volt még ismeretes magasabb természet fogalma, mint a mely a testi szemek előtt elterült, sem magasabb élet fogalma, mint a melyet a köznapi ember maga élt. Sokaknál nem is jutott ez soha magasabb fogalomra; így kipusztult a költészet a művészetből s a színházba csak azért mentek, hogy még egyszer láthassák pénzért saját nyomorúlt létüket, melyet otthon ingyen láthattak. Szükséges vala hát, hogy Shakespeare szelleme megjelenjék s kimondja teljes megvetését a közönséges ember szánandó természete iránt és ünnepélyes komolysággal a nagy, a végtelen természetre útaljon.

IV.

Oly igazságokról vala eddig szó, melyek ezen tételtől folynak: a művészet a szellemből származott s a mű gondolat kifejezése. Ha e tételt gyakran hangoztatják, nem lehet tudni, mi roszabb, az a mellőzés-e vagy pedig a mérték feletti tulhajtás, mely korunk hibája kezd lenni, mely könnyebbnek találja gondolkozni, mint teremteni s a gondolkodás járma alatt annyira meggörbedt, hogy alig képes föl-emelkedni, és egyenesen állva szabad lélekzetet venni. A mű a szellem munkája és a szellemhez szól. De a művész szellemének eszköze van, mi által beszél és a szellemének szintén eszköze van, a mi által hall. Ezen eszköz mind a kettőnél érzéki. A művészetek közt legszellemibb a költészet; azért ez a legfelsőbb is, legképesebb arra, hogy a gondolatok gazdagságát kifejezze. De mégis, a költő valami más, mint egy gondolkodó, s mikor költeményeit halljuk, bennünk valami más, működik, mint az értelem. Csak képletesen van a Spinoza ethikája egy istenről szóló nagy költeménynek nevezve. Egy értekezés a féltékenységről, mely annak keletkezését és növekedését pontosan leírja, és Shakespeare Othelloja, minő különbség. Amott megismerjük a gonosz szenvedélyt; itt élni látjuk előttünk. A gondolkodás műveinek megteremtésénél az értelem és okosság működnek, de a költemény a képzeletből születik. Ez által lesz a gondolat képpé; ez által nyer csak életet. És ismét csak a képzelet az, mely a költeményt felfogja. A szellemből indul ki és megy a szellemhez, de mindig a képzelet által. Ez a képzelet, mely a szellemi és érzéki közt a kapesot képezi, ez adja a gondolat érzéki ruházatát. De azért aztán nem is lehet más gondolatot a költészet által kifejezni, mint azt, a mely képes e ruhát elviselni. Magában a költészetben is, akármily tág mezejét tárja is fel a gondolatoknak, nem a gondolatra magára kell tekinteni, hanem arra, hogy mi az a képzeletre, a kedélyre az érző emberre nézve. Ez az a széles határ, mely a költészetet elválasztja a tudománytól. Bölcsészetet, természet- és jogtudományt és történelmet mértékre és rimekre szedhetsz, mégis tudomány marad az s ez által nem lesz költészet. Vannak költemények, melyekben csodáljuk a gazdag és mély gondolatokat s a melyek a költemény névre még teljes joggal birnak, de az ilyenek költők művei, kik nem voltak csupán gondolkodók és a kik értették annak művészetét, hogy a képzelet varázs vesszőjével a gondolatot képpé alakítsák. S a gondolatok, melyeket nem hirdetnek

nekünk, hanem előnkbe állítanak, ily átalakításra alkalmasak voltak. Minő pazar kézzel szórja Klopstoek a gondolatokat s mégis a ki az ő ódáiban semmi egyebet nem keres, az miként Herder kifejezi, csak silányabb részét birja az ő nagy lelkének. Hol van több gondolat, mint Shakespeareben. E nagy szellem előtt az egész világ test: valóban is testalak, élet. Sehol sincs több életbölcse ség, de sehol is több élő bölcse ség; nála minden él és cselekszik; még a bölcse sézet jel szavai is egy-egy részé a cselekménynek. Mekkora különbség közte és a tankölte mény író közt. A tankölte ményben, e hermaphroditus név oly igen találó, a költe sézet és tudomány határán állunk, gyakran csak a rimelt tudományban, egyes lüktetésekkel a költe sézet határa felé. Megvannak itt ugyan a gondolatok, de az érzelkelhetősé g alakját nem tudták megtalálni, és pedig azért, hogy arra nem is alkalmasok; csak a gondolkodás érze ken kívül eső formáira alkalmasok.

Ha a költe sézet, e legszellemibb minden művészet közt, az érzelkelhetősé g alakjaihoz van kötve, még inkább kell ennek állani a többi művészetekről. Mert ezek nem is képesek közvetlenül a képzelethez szólani, sem abból kiindulni. A szobrász, festő, zenész, ha a képzelemre akarnak hatni, kénytelenek érze ki alakokat, hangokat, színeket használni, s azok, kik az ő művészetö ket élvezni kívánják, nem juthatnak ahhoz másként, mint azon érze kek által, melyek az alakok, színek, hangok felfogására vannak adva, a milyenek a szem és fül.

Nem lesz nehéz ezen igazságból a következményeket lerovni.

Bizonyára, ha igaz az, hogy a zenekölte önek, ki szükségét érzi, hogy kiöntse a mi lelkében forrong, arra semmi más eszköze nincs, mint a hangok birodalma, akkor szorgosan kell arra ügyelnie, hogy ne fejezzen ki más gondolatot, mint a melyik valóban visszaadható hangok által. Ha a hangok birodalma meg is engedi a mély és sokat felölelő kedély hangulatok kiöntését, de nem engedi meg a szabályos gondolat menet szabatosságát, pontosságát és szigoru logikai rendjét, sem részeinek oly fogyatékosságát, melyet csak a következők együttesen tudnak kipótolhatni, — akkor csak az elsőhez tartsa magát és az utóbbihoz való reménytelen próbáról le kell mondania. És miután a dolgot a hallgató részéről is tekinteni kell, ha annak kedélyét egyedül a fülön át lehet érinteni, akkor a zenész, ki a szív megindítása végett a képzelemnek akar tetszeni, kénytelen mindenek előtt a fül tetszését megnyerni. Bár mily különösnek is láttassék némely magát

nagyratartó műértőnek ily alantas eszköz használata, czélt csak a fül által érhet és semmi más ut ninesen számára. Ha hangjaid, ha zeneszerzeményed által meg akarsz engem hódítani, fülemtől kell tanácsot kérned; hogy kedélyem fölött uralkodj, fülemet nyerd meg előbb. — Hiában követeled, hogy nagyszerű műveid élvezhetése végett más füleket szerezzek. Ha gondolataid merészebbek, több oldaluak, összeütközésekkel és genialis ugrásokkal inkább telve vannak, hogy sem a fülnek tetsző hangokban kifejezhetők lennének, melyek a dallam könnyű, természetes menete által kedvesen és tartósan hatnak meg, akkor, ha hozzám akarsz szólni, más módot válasz, lépj fel mint költő, vagy inkább mint bölcsész, de mint a zeneművészet papja nem számítasz tiszteletre.

Vagy tán a jövő zenéje papjaként akarnál föllépni? az a jövő soha sem érkezik meg; vagy csak azoknak, kik mai napság azon vannak, hogy új zenét teremtsenek mely e világot soha nem élvezett szépséggel fogja meglepni. Ezek azt vélik, hogy elég volt már a régi elavult zene, mely nem volt egyéb, mint a fülek kultusza. Ezen fülzene helyett gondolat zenével akarnak minket mulattatni. A nagy mesterek, kik emez ujak fájdalmára még mindig klasszikusoknak nevezetnek, nem adtak eleget a gondolkodásra. Ők másképen akarják csinálni; a hangok világa legyen a gondolatok világának hű visszatükrözése, minden hang legyen, ez az ő eszményök, egy szóval kimondott gondolat. És mennyire vitték ezt? Annyira, hogy magok is félnek vajjon az ő magyarázatukat meg fogják-e eléggé érteni? Mintha magok előtt sem tudták volna eltitkolni, hogy a hangok nem képesek igazán kifejezni az ő gondolataikat, eme gondolatokat külön programmban mellékelik és egyszerű prózában mondják el, mit kell gondolnunk az ő zeneszerzeményeikhez. Ha ez ama zenében valóban kivolt fejezve, ha a műbarát hallhatta benne, mire való akkor a program? Czáfolhatlanul bizonyítja ez, hogy magok a mesterkedők érezték, hogy céljokat nem érheték el. Szép eredmény valóban! Gondolkodni akarnak hangokban, de a gondolatok kívül maradnak a hangokon, s ott fekszenek a papírlapon, melyet a hallgató kezében tart s e közben a hangok kinozzák a fület. Ha néha a fülre akarsz figyelmeztetni, s egy panasz hangot mersz kiejteni, szánakozva vállat vonnak és erősítik előtted, hogy oly mély értelmű zenét többször kell hallgatnod.

És így kell a mély értelmű festményeket is szemlélni gyakran,

hogy valódi szépségöket megértsük, s szemeinket a gondolkodás által erősítsük. Mert a képzőművészetben is elfeledik, miként már gyakran megtörtént, hogy ennek az alakok és színek által a szemhez kell szólnia, s azzal kell kezdenie, hogy a szemnek tetsző legyen. Sőt az a követelés, hogy a festészet gondolatokat fejezzen ki, annyira ment, hogy nem csak minden egész műben, hanem azok egyrészeiben is gondolatot kell szemlélni s mai napság azon nyilatkozatra is eljutottak, „hogy a mi korunkbeli művészet végtelen sok hasznot huzna a Hogarth tanulmányából, ha megtanulná tőle, hogy egy esetvonást se huzzon, a melyben valami gondolat ki ne volna fejezve.*)

Valóban, ha jó lenne ezt megtanulni, nem lehetne jobb mesterhez fordulni, mint Hogarth. Nála mindenben, még abban is, a mi első megnézéskor a figyelmet kikerüli, egy gondolatot lehet találni. Nem mindig lehet azt könnyen megérteni. Gyakran nagy fáradságba kerül a magyarázattól az eredeti értelmet kivenni, a rajzból a gondolatot kitalálni. Látjuk ugyan, hogy mindenben valami rejtett jelentés lap-pang, hogy oda valamit gondolni kell, de gyakran zavarban vagyunk, s nem tudunk nyomára jutni. Ezért a Hogarth művei felett sokat gondolkoztak és sokat irtak. Érezték, hogy azok a művek nem magyarázták meg magokat, nem azt, t. i. a mi bennök nem volt meg; azért egy könyvben kinyomtatva oda csatolták a magyarázatot. A mit a műdarabokban látni nem lehet, azt olvashatták a könyvben. Sok ilyen nyomtatott magyarázat látott napvilágot, a legjobb azok közt a Lichtenbergé, a ki néha még többet gondoltat velünk, mint a mennyit a művész gondolt, és némelyek szemei előtt a művek érdemét így még magasabbra emelte. Mégis néhol tán nem ment elég messze, ki tudja, más valaki még mit fog kideríteni a festményekből, vagy jobban mondva, a magyarázott gondolatokból. A felületesen vastagon oda vázolt moral s e műveknek oskolamasteri prózája még tán elég anyagot fog szolgáltatni.

Nem úgy tetszik-e, mintha Lessing és Göthe hiában éltek volna? Lessing Laokoonja óta ez az igazság, hogy a költő ne akarjon festőnek látszani a költészet első elvei közé van fölvéve. Mire való hát mégis a vakság az iránt, hogy az ellenkezőnek is kell állnia, hogy a festő ne törekedjék költő lenni, még kevésbé philosophus. A gondo-

*) Veth in den Gids van October 1856. 480. bl.

latok gazdagsága, melyek a költeményben kifejezést nyernek, sokkal végtelenül nagyobb, mint a minő felett a képzőművészet rendelkezhetik. Miért lépné túl határait s miért fogna ahhoz, mi ránézve igen magas? A képzőművészet nagymesteri ettől távol is tartották magokat. Nekik a volt a czéljok, hogy szellemöket kinyilatkoztassák; nem mulaszthatták el, hogy vissza ne adják, a mi lelkökben végbe ment, tartalom, érzelem, gondolat náluk nem hiányzott. Szünet nélkül munkálkodtak, hogy magokat képezzék és fejlesszék, hogy világot és embereket tisztábban lássanak. De fölfogták azt, hogy nem a gondolat az egyedüli; a találó, az igaz, az egyszerű alakot keresték arra, és soha sem feledték el, hogy minden művészetnek meg van a maga sajátos alakja. Mikor a képzőművészet mezején mozogtak, át voltak hatva attól, hogy annak alakja a színből és rajzból áll, a festőre nézve mindkettőből, a szobrászra nézve csak az utóbbiból. Gondolatokat akartak kifejezni, de csak olyan gondolatokat akartak kifejezni, melyek a rajz és szín nyelvéhez valók voltak, egyszerű gondolatokat, melyekhez nem volt szükséges a szó, az okoskodás alakja. Ismét eszembe jut Titian temetése és Murilló virágáros leánya, de egyszersmind mind azon temetések és keresztre feszítések, mindazon Madonnák és szent családok, melyeket főleg ezen első művészek dolgoztak, s a melyek Hogarth és bámulói szerint ép oly kevésbé adnak a gondolkodásra anyagot, mint a Mozart compositiója Berlioz értelmében.

Hogarthnak ama bámulói közt hiába keresnök Göthét. A Lesing iskolájában sokkal többet tanult a képző művészetek határaitól, hogy sem részt vegyen az általános tiszteletben. Nem lehetett nagy tiszteletet mutatnia oly művek iránt, melyeknek szemléléséhez és csodálásához sem mű ismeret, sem magasabb értelem nem kívántatott.*)

A képzőművész gondolatának magának kell hozzánk szólni művéből; ne kelljen azt a műven kívül a katalogusban, a leírásban olvasni. Csak a mi az alakokban, a színekben látható, csak az hatja meg szívemet és állapítja meg életemet, nem az a mit a művésznek más helyen tetszik közölni, vagy a mit egy más valaki akar nekem tanítani. Allegorikai festményekben, minők pl. Rubens külömböző jelenetei a IV-ik Henrik és Medicis Mária házasságából, senki sem tudakozódik az után, hogy az alakok minő gondolatokat fejeznek

*) Goethe's W. XXXI. 57. bl.

ki a mythologiai környezettel, mely oly helytelenül van az ujkori történethez kapcsolva. Az a gondolat csak a műbarátra nézve fontos, s annak felfogására és a festményen való olvasására semmi más ismeret nem képesít, csak a műismeret. Hogy mit akart a festő mondani, az a közönségre nézve közömbös, a mit valósággal mondott, az az egész kérdés. Beszélhetne a festő akármenyit gondolatairól, a szemlélő csak a festmény gondolatával igyekszik tisztába jöni, nem a művész gondolataival. Ha maga a mű nem mondja meg azt, a mit gondolt, annál rosszabb reá nézve, ha tudom, hogy akarta, de nem volt képes kimondani. A valódi művésznél a gondolat és műszerzeménye közt nem lehet ellentét, vagy különbség. Mikor az ifju Göthe Strassburgban egy látszólag bomladozó toronyról azt erősítette, hogy az be sem volt fejezve és arra a kérdésre, honnan tudja ezt, úgy felelt, hogy magától a toronytól, ebből nem csak az ő ítéletének helyessége tűnik ki, hanem a művészet nagyszerű teremtményének jelessége is, mely a művész gondolatát már akkor kitüntette, mikor a mű még nem volt befejezve.*)

A képzőművészetnek annyira külön kell állani a költészettől, melynek gondolatköre végtelenül nagyobb a többi művészetekénél, hogy soha sem szabad megkísértenie tárgyát egy költeményből változtatlanul venni át. Mentől szebb egy költemény, mentől inkább megfelel a költészet követelményeinek, annál kevésbé kötheti hozzá magát a képzőművész. — Értsük jól meg ezt. Fordításról, átvitelről van itt szó, a költő nyelvéből a szobrász vagy a festő nyelvére. — Nem szembetünő-e mindjárt, hogy mentől zamatosabb és erőteljesebb azon könyvnek a nyelve, melyet fordítani kell, mentől több nyelvi saját-ságot és szépséget mutat az az eredeti nyelvben, a fordításnak annál kevésbé szabad szolgainak lenni; s a fordító arra törekedjék, hogy saját nyelvén, mind azokkal a sajátosságokkal és szépségekkel adja vissza, melyek csak rendelkezésére vannak. Nem másként van itt a dolog. A festő veheti tárgyát a költőtől, mint megfordítva, a költő a festőtől, mindkettőjüknek meg kell változtatni és módosítani művészetök módja szerint, hogy a költő ne legyen festő és a festő költő, különben zavar állana elő, mely az allegorikus festészetre és a leiró költészetre vezetne vissza. Miként Homer az Akhilles paizsát nem leirja, hanem szemünk

*) Goethe's W. XXVI. B. 84.

előtt csináltatja s így a tért idővé változtatja úgy a festő is az időt térré változtatva, a költeményből azt a pillanatot választja, mely az egészre nézve legtermékenyebbnek tekinthető.

V.

Ha eddig a művészet beltartalma és külalakja volt a beszéd tárgya, a művészet céljáról is beszélni csak azért lesz szükséges, mert sok hamis vélemény van forgalomban, ama célzott illetőleg. Ha nem ilyen volna a helyzet, feladatunkat befejezettek tekintenők. De mihelyt a művész lelkében jelen van a gondolat, a mely a művészi alakot magára öltheti, a műdarab is megszületett. A művész, szükségesnek érzi, hogy lelkét kinyilatkoztassa, érzéki alakba öntse azt, mi az ő belsejében él; neki végre kell hajtani, mivel hogy másképp nem teheti; beszél, mivel ellenállhatlan szükségesség kényszeríti lélekzetet venni, ez az ő célja; más célzott nem ismer. Tudja, hogy embertársai meg fogják érteni, de a teremtés pillanatában maga sem gondol azokra s nem az a vágy mozgatja, hogy nekik tessék, hanem egy ellenállhatatlan ösztön lelke bensejében. A szerencsétlen angol festő a ki látta, hogy egy egész délelőtt eltelik a nélkül, hogy valaki megjelent volna az ő szép festményét nézni, míg ezeken tolultak a szomszéd terembe, hol egy szemfényvesztő mutogatta ügyességét, öngyilkosság által véget vethetett életének, de valameddig él vala, mindig festenie kellett volna, mert a mi benne volt, azt ki kellett volna nyilatkoztatnia. A szép alak egyesítése a szép gondolatattal, tehát a szépség és egyedül a szépség, ime ez a valódi művész célja, a művészet célja.

A míg egyfelől mindenütt, hol ez van elismerve egyetlen célznak tekintik a művészet szabadságát és önállóságát, másfelől mindig szolgaságba juttatják, valahányszor más célzott akarnak elébe tűzni. És mégis gyakran túlmentek itt a határon. A szépnek eredetiségét félreismerték s azt mint valamely másnak a kifolyását, mint valami magasabbtól függőt tüntették fel. A hány hatalom lehetséges volt, hogy annak szolgálatába vessék a szépet, valóban annyinak is rendelték alája. Csak négy gondolható ilyennek s mind a négy érvényesítette jogait. A szépség érzékén kívül ismeret a forrásaiként megtaláltuk

már az érzéki észrevevést*) és az érzéki felfogó képességét***) később látni fogjuk még az erkölcsi érzület és a vallásos érzületet. Tehát e négy forrás mindenikének folyamányaként tekintették a szépet. A kik az érzéki észrevevéssel kötötték egybe, azok a művészet czélját a természet utánzásába helyezték. — Ezekről már kimerítőleg volt szó.****) Illik most azokról beszélni, kik ezt az érzékiséghez kapcsolták. Ezek ítélete szerint a művészet czélja az érzéki élvezet, most elég alantí és korlátolt értelemben, mint időtöltés, majd ismét valamivel magasabb és általánosabb jelentésben mint haszon, mint nyereség fölfogva.

Az első fölfogás a nagy közönségé. Ez nem ismeri más czélját a művészetnek, mint hogy nekünk időtöltést szerezzen, minket kellemesen szórakoztasson. S aztán egészen készületlenül és képzetlenül, gyakran a legkevésbé találó hangulattal közeledik a művészet legszebb emlékeihez. Czélja csupán rövid élvezetet keresni; megérteni nem kívánja. Ha a tarka színvegyület, vagy az alakok túlbősége a szemet elvakítja, vagy a hangok művészi változata megcsiklandoztatja a fület, minden kívánságának elég van téve; megindító, méltóságos egyszerűség hangja iránt süket. A hol nem egy tisztán hangszerre írott zeneművel van dolga, hanem a zene szavak kíséretét képezi, ott nem törődik a szavakkal, s igen nagy erőfeszítésébe kerülne annak értelmébe és szellemébe hatolni. A sokaságnál az előkészület és hangulat teljes hiányát s a művészet kevésre becsülését, mind a mellett is, hogy oly nagy buzgalommal özönlik a művészet ünnepélyveire, senki sem tüntette fel jobban, mint Göthe a Faust előjátékában. †)

*) de zinnelyke gewaarwording ;

**) het zinelyk gevoel.

****) A „Het zinnelyk gewoel“ cz. fejezetben.

†) Wenn diesen Langeweile treibt,

Kommt jener satt vom übertischten Mahle,

Und was das Allerschlimmste bleibt,

Gar mancher kommt vom Lesen der Journale.

Man eilt zerstreut zu uns, wie zu den Maskenfesten ;

Und Neugier nur beflügelt jeden Schritt ;

Die Damen geben sich und ihren Putz zum Besten,

Und spielen ohne Gage mit.

Was träumet ihr auf eurerer Dichter-Höhe?

Was macht ein volles Haus euch froh?

Beseht die Gönner in der Nähe !

De a mi most a sokaságnál uralkodik, a mult században a műbirálók általános nézete volt. Hogy a művészet czélja a gyönyörködtetés, a felől úgy meg voltak győződve, hogy még egy Lessing is, ki valóban a szépet ismerte el annak czéljaként, nem tudta magát a közönséges kifejezésektől visszatartoztatni. *) És e felfogás a legkülönösebb vizsgálatokra vezette az embereket. A műrecek közt természetesen előkelő helyet adtak a tragoediának s tapasztalatból tudták, hogy a tragoedia mily gyakran forró könyveket csal a szemekből s megdöbenti a keblet a borzalom által, vagy felzaklatja az izgalom által. Hogy lehetne ezt gyönyörködtetésnek tekinteni. De ez által az előítélet még sem volt eloszlatva, hanem igyekeztek a könyvekben, a részvétben, a reszketésben a gyönyörnek és élvezetnek egy bizonyos forrását felmutatni és Hamburgban a színházban teljes komolysággal hirdették:

„Ihr Freunden

Ihr, die ihr gerne weint, ihr weichen, bessern Seelen,

Wie schön, wie edel ist die Lust, sich so quälen ;

Wenn bald die süsse Thrän', indem das Herz erweicht,

In Zärtlichkeit zerschmilzt, still von den Wangen schleicht ;

Bald die bestürmte Seel', in jeder Nerv' erschüttert

Im Leiden Wollust fühlt, und mit Vergnügen zittert.“

Jól megérdemelte ez a szellemdús Langendijk gúnyjait. Egyik legcsipősebb darabjában egy gazdag, de miveletlen parasztot hoz elő feleségével, kik bámulva néznek az amsterdami színházra. Kérdik az őrt, miféle épület ez, melybe annyi ember siet, és ez a meglepő felelet hallszik :

Olyan ház ez, melyben sirnak mulattatásul !“ Sirni mulattatásul ! Az ártatlan bárgyú paraszt nem tudta ezt megérteni, de a műbirák azt hitték, hogy értik, és hosszú értekezéseket írtak, hogy az általuk teremtett nehézséget az útból ismét eltávolítsák, azt a nehézséget, melynek egyéb alapja nem volt, mint az a képzelet, hogy a művészet czélja egyedül a gyönyörködtetés.

Halb sind sie kalt, halb sind sie roh.

Der, nach dem Schauspiel, hofft ein Kartenspiel ;

Der eine wilde Nacht an einer Dirne Busen ; u. s. f.

*) Lessing: Laokoon magy. ford. 48. l. „Az igazság szükséges kelléke a léleknek A művészetek végeczélja ellenben a gyönyör: s ezt nélkülözhetni.“ Zimmermann (Gesch. d. Aesth. 189. l.) helyesen jegyzi meg erre, hogy nem egyez ez, mint: „eine anschmiegende Condescendenz an die herrschende Ausdrucksweise.“

Minő veszélyesnek kellett ily nézetnek lenni, könnyen belátható. Nem egy, de több származott ebből. Ha a művész, ki tiszta és emelkedett gondolatok által van lelkesítve, erre hallgat, az előítélethez alkalmazkodik és egyedül a sokaság élvezetének dolgozik. Művészete aztán mind mélyebben sülyed és mindinkább valami nyereséges kézművesség jellemét ölti fel. S ha e méltatlan felfogással szembe száll, ha bátorsága van az árral szembe evezni, akkor műve, valamig 'e felfogás uralkodik, kívül marad az ízlésen és csak az utókor helyeslésére számíthat.

De az a felfogás, melyet hibáztatunk, még több rosszat okoz. Az a művészet ellen még a szenvedélyt is mozgásba hozza. Ha egykor a gyönyörűség szolgálójává volt lealázva, nem sokára heves harcra kellett ellene folytatnia. Az, a mi az élvezeteset bűnösnek, magasabb rendeltetésünkkel, az erkölcsiséggel, valóságossággal összeférhetlennek tekintette, ez ellen is szót kellett, hogy emeljen. Úgy kezdették rajzolni, mint egy veszélyes csábítót, kit meg kell vetni. Kivel semmiféle érintkezésben nem lehetett az ember, míg kedélyét komoly, tiszta hangulatban akarta tartani. Bizonyára csak puhíthatott, és megbéníthatta a lélek ruganyosságát, vagy munkátlanságba és szenderbe sülyestette. Még napjainkban is találkozunk e jelenséggel. A hol nagy vallásos ünnepélyek mellőzve vannak, ott a tudományos iskolák nyitva állanak, a kereskedés élénken foly, a nyilvános közlekedés nincs megakadályozva; csak a művészet temploma van sok helyen bezárva, mintha a vétek iskolája volna. Még sokan vannak, kik nagyobb valóságosság jelének tartják, ha a művészetnek háborút izennek. Csak azoknak lehet azt tulajdonítani, kik magukat barátainak nevezik és megis úgy képzelik azt, mint egy pajzán, élvezet nyújtó hölgyet.

De van-e ezen felfogásban valami igazság? Még a művészetek sorára vetett rövid tekintet is ellenkezőt bizonyít. Álljatok az ókor szobrászat mesterművei elé, vagy menjetek be az istennek szentelt gothízlésű templomokba, és mondjátok meg, semmi egyéb, semmi tisztább és magasabb nem történik lelketekben, mint valami üres tetszés, valami hirtelen eltűnő élvezet? Tekintsétek Rubens festményét, mely a keresztrőlvaló levételt ábrázolja, és mondjátok, hogy mulattat-e ez? Az ember remeg az illetlen szó miatt; valami nemezebb, valami ihletes van itt; nem a mulattatás szelleme van itt, hanem a szentségé; a mélyen megilletődött szív egyebet érez a tet-

szésnél. És mit mondjak a költészetről? Midőn a lélek a hymnus szárnyain az égre emelkedik, midőn a szomorújáték a lélek legfinomabb húrjait rezgeti meg, nem több-e ez, mint csupán mulatság? Még a vígjáték, még a tréfa és a játszi elmesség költészete is valamivel többre törekszik, mint hogy pusztán az élvezet vágynak tegyen eleget. Mikor ezek az ember és társadalom hibáit legnevetségesebb alakjában feltüntetik, vagy a gúny ostorával csapdossák azokat, akkor kényszerítenek, hogy saját kebledbe tekints s a helyett, hogy mulattatnának, arcodon a szégyen pírját, szívedben a megbánást akarják előidézni. És a zeneművészet? Lehet-e a mulatságról szólni, midőn Händel Hallelujah-jára imádkozva letérdelsz és érzed a Herder nyilatkozatának igazságát, hogy az isteni tiszteletnek igazi nyelve a dicséret.*)

De meg lehet-e elégedni ama másik felfogással, mely a művészet célját a mi érdekünkben a mi hasznunkban keresi, mintha az az életet nekünk kényelmesebbé és kellemesebbé akarná tenni, és minket hasznos leczkékkal látna el? A kik ezt állítják, a kétnemű tankölteményre utalnak minket, melyben nem lehet egyebet látnunk, mint a költészetnek, a képzelet nyelvének átmenetét a prózára, az értelem nyelvére. Az építészetre is figyelmeztetnek s ki akarják mutatni, hogy annak nincs más célja, minthogy nekünk lakásokat szerezzen, melyekben biztosítva vagyunk hőség, vihar és eső ellen, és a hol napjainkat nyugalmasan, kényelmesen eltölthetjük. Szerenese, hogy a művészek az ő hivatásukat jobban értik, mint emez úgynevezett műértők. Tudják, hogy a hasznos és szép művészetek közt fölállított különbség nem hiu, nem önkényes. Az építészet a maga művészeinek más munkát ad, mint az ács vagy a köműves munkája. Ha mindjárt legtöbbet is lehet e mellett a hasznosságra gondolni a miért nem is a legmagasabb, hanem a legolcsóbb rendű a művészetek között, még sem szűnik meg művészet lenni. Ez is a muzsák szolgálatában áll, de épen ezért ebben is nincs minden a haszonra és czélszerűségre számítva. Házat építeni, mely csupán arra van szánva, hogy lakásúl szolgáljon, ezt a mester emberre is rá lehet bízni; az építésztől az ember művészetit vár. Miféle hasznot húztak az egyiptomiak óriási pyramisaikból, vagy a görögök néha gazdag,

*) Herder's W. XXXIV. 386. 1.

néha egyszerű, de mindig izléssel diszített oszlopaikból? Használhatóbbak lettek-e azok által templomaik? vagy szépség iránti érzékek elégült-e ki azok által? És a goth templomok? Bizonyára szánakozva vonogatnók vállunkat oly ember felett, ki a pazar kézzel rájok szórt gazdag diszítványok mellett azt kutatná, mi a haszna minden egyes diszítványnek?

És ha az építészetről más művészetek terére megyünk át, akkor még különösebbnek látszik, hogy azok célját valaha a hasznosságba helyezték. Vagy miféle haszonra törekszik a szobrász? Vajjon az a szándéka, hogy alakjai által folyosóinkon és szobáinkban a körül bolyongó szemnek egy nyugpontot adjon? Vagy tán Venusának, vagy Dianájának az a célja, hogy állás- és mozgásban minket fesztelenségre és tetszősségre tanítson? Meg akar ismertetni a test szerkezetével, az izmok működésével, a szenvedélyeknek magatartásban és arezban való kifejezésével? Akkor egy boncztani atlasz bizonyosan a legszebb gyűjteménye lenne a szobrászati művek másolatainak. És miféle haszonra tekint a festő? Mikor virágokat vagy gyümölcsöket festeget, egy erdős tájékat, vagy háborgó tengert, a növénytant akarja-e tanítani nekünk, vagy a hullámok mozgását ismertetni? Mindezt jobban megtanulhatnak magában a természetben, vagy a tudományos iskolákban. Vagy a történet festő a történelmi tényeket akarja elménkbe vésni? Nekem úgy tetszik, hogy leginkább el lehetne érni e cél a történetyomozó által. A zeneművészről említést se teszek; hogy ez legalább nem akar tanítani, arról senki sem fog kételkedni. És a költő? Csak a tankölteménynek célja az, hogy hasznos leczkét adjon. De figyelj a lyrai költészet kellemes hangjaira. Nem azért szólal meg énekében a költő, mert valamire tanítani akar, hanem azért, mert a lelke tele van, és szükségét érzi, hogy kiöntse azt. Midőn Van Haren ezt énekli egy szép dalban:

„Oh jaj, mi gyorsan tűnnek napjaink,

S nevünk, hirünk miként enyész velök!“*)

akkor nem akar nekünk oktatást adni az élet folyásáról, de abban a formában, mely rendelkezésére van, a költészet formájában, azt a mély benyomást akarja tudunkra adni, melyet életünk mulandósága, melyet a fájdalom, mely életútunkban kísér, az ő lelkére gyakorolt.

*) Helaas, helaas, hoe vlieden onze dagen

Hoe spoedt zich ieder nur met onzen luister heen!

és nem tanít minket, hanem megindít, megráz és meggyőz. Ha valaha mertél szólani Götheről, és ki az, a ki ma nem érzi magát arra hivatva? bizonyosan ismered szép költeményét: Euphrosynet. Mit tanultál általa? Mintha itt a tanítás volna szóban! felelsz illő méltatlankodással. Helyes, add ezt a választ mindenütt, a hol a művészetről van szó. Ha célja nem a mulattatás, a haszon és tanítás ép oly kevéssé.

Azért is sokan, a kik még nem voltak képesek a művészet teljes önállóságát elismerni. annak érzéjét valami magasabba helyezték. Nem az érzékiségnek, hanem az erkölcsiségnek akarták alávetni. Megbotránkozva azon vád felett, mintha ez az igazi erkölcsiséggel összeférhetlen volna, minden erejüket összefogták, hogy ezt az erény védnökévé tegyék és ezen nagy hangzásu czim alatt érvényt szerezzenek neki. Ugyanazon hamburgi szinpadról hirdették e tant;

Die Fürsicht sendet sie mitleidig auf die Erde,
Zum Besten des Barbar, damit er menschlich werde ;
Weihet sie, die Lehrerin der Könige zu seyn,
Mit Würde, mit Genie, mit Feu'r vom Himmel ein ;
Heiszt sie, mit ihrer Macht, durch Thränen zu ergötzen,
Das stumpfeste Gefühl der Menschenliebe wetzen ;
Durch süsse Herzensangst, und angenehmes Graun
Die Bosheit bändigen, und an den Seelen baun.*)

Jóllehet e felfogással a művészetnek nemesebb cél van tulajdonitva, de még sem tudok ehhez sem csatlakozni. Kétségbe vonom a jogot, hogy a művészet tulajdonképi célját az erénybe helyezze, egy művészeti műnek értéket nem akarom annak erkölcsi vonatkozásától függőben látni. Volt már nem egy leczke hirdetve az erényről olyan formában, a mely távol a szépség határaitól, rútnak, visszataszítónak lenne mondható. Ezeket is a művészet körébe számítsuk-e? Állítsák ezt azok, kik a művészetet egyszerűen az erény szolgálatába akarják vetni. Bizonyára, ha ez urnő elégült, minden kívánságnak elég van téve. Elégnek kell akkor lenni, ha a mű csak öszhangzásban van az erkölcsi törvény szabályaival. És valóban ezt gyakran elégnek is tartották. Minden műdarabnál azt kérdezték, mit tanít az erényről s ezt az erkölcsi leczkét, mint legfontosabb vagy egyedüli célzt, gyakran kifejezetten is hirdették. A költő többet nem működtette, hanem

*) Lessing W. VII. 36. l.

beszéltette személyeit s a szinpadról oly nyelv hallatszott, minőt az ember az iskolában az erkölestani órákon, vagy a templomi szószék-ről várt volna. Ha már mindenki csak áhítatossággal hallhatott és láthatott, úgy a szépség iránt kevesen törődtek. Sokszor elvesztették azt szem elől, a mennyire csak lehetséges volt. Teljes meztelenségében állították elő a gonoszságot s mikor a jóízlés fölkel az ellen, akkor ezzel a kitérő felelettel mentegetőztek: az embernek ismernie kell a bűnt, hogy erényesen cselekedjék. Így hagyták a szépséget számításán kívül; hogy ennek jogai vajjon figyelembe voltak-e véve, közönyösnek lázott. És maga az erény is szenvedett e meggondatlan hevesség miatt, mely neki áldozatot akart hozni, melyre semmi igényt nem tartott. Vagy megnyerhető-e az ember az erény szolgálatára, mikor mindig a gonoszra utalják, ha az mindjárt undorító alakjában és nyomorának minden következményeivel van is rajzolva? A tapasztalás ellenkezőre tanít. A roszt a lélekben gyökerezve ott marad, gyökereit mindig mélyebbre hajtja, és buján hajt ki, mint a burján, mely minden jót elfojtással fenyeget. Utálatos megjelenése ellenben és mind az a baj, a mi nyomában jár, ez elenyészik a képzeletből s végre maga a bűn is tetszetős alakban jelenik meg. Így pusztúl el mind a szépség mind az erény, ha a szépet csupán az erény egyik eszközének tekintik. Ha a művészetet szolgálóvá teszik, elenyészik saját méltósága, s egyszersmind rosszul teljesíti munkáját is; de add meg teljes szabadságát és mindenütt tapasztalni fogod áldásait. A szép saját természeténél fogva az erényhez vezet, de a szép nem az erényért van. Így értették ezt a görögök és ők tudták, hogy mi a művészet.

A szép saját természeténél fogva az erényhez vezet; jó lesz azt az igazságot nem hagyni figyelmen kívül. Habár nem is célja az erény terjesztése, de mégis eredménye a művészetnek. A szépség érzetének az emberben önállónak kell lenni, de viszont oly önállósággal kell birni mind annak a mi az emberben van, így az erkölcsi érzületnek is. A művészet semmit se hozhat létre a mi ellenkezik az erénnyel, és képes azt alá ásni. A mi valóban szép, az soha sem is lesz ilyen romboló hatása; ellenkezőleg gyümölcsöket fog teremni az erkölcsiség számára. Nem böles mondatok és erkölcsi leczkék által, hanem maga a szépség által. — Miként a szépség érzéke az érzéki és erkölcsi érzékek közt áll; miként a szépnek része van a szellemben, melynek uralmában áll az erény, és az érzékiségben,

melynek alakját viseli; úgy a művészet legjobb eszköz arra, hogy az embert azon tiszta kedélyhangulatba helyezze, mely az erkölcsi életre nélkülözhetlen. A mult század közepén Möser a maga Harlekinjében helyesen jegyezte meg, hogy az ember nem azért üzi a művészetet, hogy magát jobbitsa, hanem hogy magát nyugalomra és öröme hangolja, és így a megfáradt szellemet komoly kötelességek teljesítésére előkészítse. Főképen Schiller az, a ki mindig arra mutat, hogy a művészet megszabadít minket azon kötelekektől, melyekbe az érzéki élvezet szorit; s megtanít annak belátására, hogy magasabb és neme-
sebb élvezet is van, mint a mit egy hirtelen eltűnő mámor adhat. — Egyszersmind megfinomítja és szüziessé teszi érzékünket, úgy hogy semmi alávalót, vagy köznapiast nem tekintünk gyönyörrel, annál kevésbé ragaszkodunk hozzá szívünköl. A ki ahhoz van szokva, hogy mindennap lássa és csodálja a szépet, hogy találhatna helyet annak kedélyében a rút, a roszt? Kevés dolog van, a mi oly üdvös befolyást gyakorolhatna a gyermekek jellemének kifejlesztésére, mintha folytonosan érintkezésbe hozzuk a széppel, ha látás és hallás által mintegy fölszivatjuk ezt velök és távol tartjuk attól, a mi nemtelen, vagy mindennapi és közönséges. Ezt az összefüggést a szép és jó közt a régiek már érezték és egy saját szóval*) fejezték ki s ez minden következő időközön át el is volt ismerve. Valahányszor a művészek ezt eltevesztették szem elől, mindannyszor szenvedett e miatt nem csak az erény, hanem a szépség is. Épen ebben áll a classicus költészet jelessége a romanticus felett. Az utóbbi nem fokozza erkölcsi erőnköt, hanem elbágyasztja, hamis eszményeket tár előnkbe, és minden gondolatunknak és cselekvésünknek olyan irányt ad, a mi által gyenge és beteges lesz. Az első ellenben a világról és kötelességeinkről való nézetünket egészségben tartja, üdesége és ébersége által megőrzi hangulatunkat s az élet komolysága mellett is eltávolítja tőlünk a buskomorságot és álmodozást, a mi képtelenné tenne a jót megismerni és véghez vinni.

Igazán kívánható volna, hogy művészünket újra amaz elv hatná át hogy semmi sem lehet valóban szép, a harmonikus emberben élő és beszélő szépség érzetét semmi sem tudja igazán kielégíteni, a mi

*) *καλοκαγαθία*, ἡ, a *καλός* = szép, és *αγαθός* = jó, szavakból, mely a mi nyelvünkön annyi mint: erény; derékség, becsületesség. A fordító.

az erkölcsiséggel ellentétben van. A művészet képes, hogy az erény számára a mennyi jót, épen annyi rosszat is okozzon. Míg a tudomány mindig kételyt támaszt és vitát intéz, addig a művészet fölül emelkedik a vélemények minden vitáján, minden kételyen és csak ahhoz fordul a mi nagyszerű és nemes a szivben él. De mikor ezt a hivatását félreismeri s ezen erejével visszaél, csupán rossznak lesz a forrása. A ki nem borul le Isten előtt, az már hódol a romlottság szellemének. Mennyi elfajulás, mennyi zavar nem származott már valamely megromlott művészetből. A képzelet túl van terhelve sok kóranyaggal, mely csupán pusztítólag tud hatni; gyakran még gyilkoló méreggel is egyesítve. Nem csak a képzőművészet vádolható itt sok visszaéléssel, de még maga a zeneművészet is. És nem legkevesebé a költészet. Mennyi rosszat nem oltott főleg az ifjuság keblébe nagy számu költő és regényíró, kik nem csak a jóízlést rontották meg, hanem az erkölcsi érzületet is. Sajnálkozunk és jogosan azonosulni színi előadásokon, melyek Londonban és más fővárosokban az utcza gyerkőczöket egy pennyért az erény és vallás minden élveitől megfosztják, de igen könnyen elfelejtjük, hogy előkelőink olvasmányaikból a romlást mohón beszíjják; egyetlen különbség csak az, hogy ezek többet fizetnek érte és finomabb alakban élvezik azt, a mi az erkölcsi természetet tán még inkább megrontja. Gyakran fájdalmas panaszokban törnek ki Shakespeare megbotránkozató közhelyei, vagy Rubens meztelen érzékisége felett, és abból a boszuságból, a mit már a sértő külalak okoz náluk, azt következtetné az ember, hogy a tartalomra nézve még szigorubbak fognak lenni. De épen a tartalom közömbös előttük. Ha a finom, vagy helyesebben: finomitott alak meg van tartva, a rosszat önként és tárt karokkal fogadják. Lehet a bűn oly meztelen, a milyen csak lehet, csak hogy teljes nap világra ne jöjjön; a vétek önként a homályt vagy az éjszakát keresi.

Hátra van még azokról szólani, kik a művészet szabadságát irigyelvén, azt a vallásos érzület uralma alá akarják helyezni. Napjainkban ezek szünetlenül működnek. Létezik jelenleg, nem kutatom sokféle okait, bizonyos törekvés a régiek helyreállítására, annak restaurálására, a mi, úgy látszik, örökre túl van haladva. Még a művészetben is érvényesíti ez befolyását. Azon van, hogy ismét életbe léptesse azon időszakot, midőn a művészet alá volt vetve az egyháznak, és tárgyai csupán vallásos, keresztyén jellegűek voltak. A

vallás, így szólnak ők, lényege az embernek, mely ha benne a maga erőteljességében él, egész lelkét eltölti, és lételének a góczpontja. Minden ennek kell tehát, hogy szolgáljon, és a művészetnek sem lehet más célja, mint a vallás előmozdítása.

Midőn teljes erővel állok szembe e felfogással, épen nem akarom azt erősíteni, mint némelyek teszik, hogy a művészet egyáltalán semmi vallásos tárgyat nem választhat.*) Egyik egyoldalúságra; figyelmeztetve, szorgosan óvni fogom magam a másiktól. Ha a vallás erő, sőt egyike a leghatalmasabb erőnek az emberben, miért fosztanók ezt meg jogától, hogy akadálytalanul, zavartalanul működjék. Midőn ez a művész szívét megtölti, mikor szent lelkesedéssel lángol egy felsőbb világért, miért kellene elrejtienie a legmagasabbat, a mi benne végbe megy, miért ne szólaltatná meg azt lángelméjének műveiben? Ha ezt neki meg akarnák tiltani, hiába való törekvéshez fognánk. „Kinek szíve telve, megered a nyelve“, mondja a példabeszéd. A művész a mi titalmunk, kényszerünkkel nem törődhetik; a mi benne van, azt neki ki kell nyilatkoztatni; ha vallásosság honol keblében, minden munkájában ki fog tünni az. Így van ez az egyes embernél, így van ez az egész időszakokkal is. Mikor egy korszak alaphangja a vallás, az mindenült hallható lesz. S nem így látjuk-e ezt Olaszországban a XVI-ik század végén. Mindenütt új és föléledt vallásos életet találunk; az egyház, a mely egyideig végéhez látszik közeledni, új erővel támadott fel. Másodszor is uralkodik a korszak minden iránya felett. A művészet is ennek uralma alá kerül, s ez alárendelésből a legszebb gyümölcsöket szedi. Nem volt tartalma, nem volt tárgya, a mihez érdeklél ragaszkodjék; most az egyház adta azt neki. Tekintsük meg ezt a költészetben, az érzelemteljes Tassóban, ki nem a pogány ó korból választ hőst és Jeruzsálemnek a hit és a keresztyénség ereje általi felszabadítást éneklé meg. Tekintsük meg a festészetben, a Carracci iskolájában, mely oly szorgosan foglalkozik a Krisztus eszmé-

*) Ép oly kevésbé vonom kétségbe, hogy a valódi művészet saját lényegénél fogva minden jónak, tisztának s így a vallásnak is érdekeit előmozdítja. Teljesen egyetértek Lévêque nyilatkozatával (la Science du beau II. 10): „Le beau n'est nullement contraire à la religion; mais il n'y peut conduire l'âme que par sa vertu propre, c'est-à-dire en rayonnant à nos yeux d'un tel éclat que l'âme se porte naturellement du reflet à l'astre, de la beauté finie à l'exemplaire et au principe infini de toute beauté“.

nyével és a szentek életével; Domenichinoban, ki a mennyei boldogságot tünteti szem elé a földi nyomor helyett, a szegény embert a kegyelem- és szeretetben gazdag ég királynőjével szemben; Guido Reniben, kinek a szent szűz örök, hervadhatatlan szépsége áll lelke előtt, vagy Judithot festi, de hálával telve a mindenható segélyéért. Tekintsük meg végre a zenében, hol a vallás egy jobb és erőteljesebb élet hajnalát kelti fel. Mindenféle művészeti fogásba és talányba be van ez bonyolítva, és számos mise hallható, mely ismert világi dallamok után van, készítve. Joggal hoszankodik a tridenti zsinat ezen s fölmerül a nagy kérdés, vajjon a zenét lehet-e tovább is túrni a templomban? Ha maradni fog, a vallástól kell áthatva lennie és a vallás kivanalmainak kell megfelelni. Nagy a veszedelem, mely ezt fenyegeti, de van egy ember, a ki ezt el tudja hárítani. Ez Palestrina. A világtól elfeledve magányban és szegénységben él, de szelleme az által nem szenvedett és észre sem vett kunyhájában írja azt a zenét, mely a Sixtini kápolnában minden évben a nagy pénteket dicsőíti. Reá bízták, hogy ama komoly és vallásos formában egy misét készítsen. Érti, hogy a templomi zene élete most tőle függ, és megragadó pillanat az, midőn a papirt maga elé teszi és szilárd kezekkel ez imát írja rá: „Uram, világosítsd meg az én szemeimet!“ Az imádság meg lőn hallgatva; a Marcellus pápa miséje létrejött, tele egyszerűség, magasztosság és alázatossággal, de tele vallással és kereszténységgel. IV. Pius pápa egészen el volt ragadtatva. Ez, így kiáltott fei, ez az egek dallama, a miként azt János apostol hallotta. És ezen szigoru hangban maradott meg az egyházi és vallásos zene. Átment ez az oratoriumra, ez lelkesítette Händelt, mikor írta az ő Messiasát. Valóban, mikor ilyen példákat látunk magunk előtt, megbocsáthatlan lenne, ha el nem akarnókismerni, hogy művészet a vallás mezején is mozoghat és a gazdag és teljes karénekeknek olyan kincsét mutathatja fel, a milyen csak ott található egyedül.

De azért a művészetet a vallásnak vessük alája és minden más célt metagadjunk tőle? Azt kellene akkor állítanunk, hogy mindaz, ami képes vallásos gondolatokat és kedélyhangulatot ébreszteni, már szépnek is mondható és a művészeti tárgyak között helyet érdemel. S lehet-e ez állítást kockáztatni? Nem hiszem, hogy valaki ehhez csatlakoznék. Ezerekre megy a kereszténységért martyrságra jutottak szenvedéséről és haláláról írt költemények száma, melyeket mindenki

nagyon vallásosnak fog mondani, de szépnek senki sem mondhat. Nagy száma van a festményeknek, melyeket az egyház az általa sürgetett tanok előmozdítására alkalmasoknak itél, de a melyeket a művészet el nem fogadhat, mivel ezek a szép helyett a rútat, az iszonytost tárják szem elé. Még Caracci ugyanazon iskolájában is szélsőségre jutottak. Vagy nem áll-e ez Domenichino Szent Agnesénél, hol a kard alatt a vér serkedezését lehet látni? Vagy Guido Reninél, midőn a gyermekek lemészárlását Betlehembben egész meztelenséggel rajzolja, az asszonyokat kiáltásra tátott szájjal, a bárdokat, melyek az ártatlanságot ölik meg? Guercinoi Péternél, hol a kard még a föbe döfve látszik? Mindez lehet vallásos és keresztyén, de szép, az nem és kívül esik a művészet határán.

Tovább megyek és kérdezem: miért lehetne csak a vallás a művész munkájának tárgya? Bárminő érdemét is ismerjük el, és bármilyen nagy is annak ereje, a vallás még nem az egyedüli a mi az emberben él. Lelke még más észrevételekre is alkalmas és képes arra, hogy a világot nem csupán vallásos, hanem más szempontból is tekintse. Semmi ok sines arra, hogy a művész, kinek szive másért is doboghat, eme más érzelmeket miért ne fejezhetné ki. Elzárva legyen a természet előttünk, vagy csak annak teremtőjére való gondolattal szemlélhetjük azt? Én azt hiszem, az ő művei oly nagyok és dicsők, hogy az ember belemélyedhet azokba a nélkül, hogy reá magára gondoljon. Mennyi tiszta és boldog pillanatot köszön a művész a szeretetnek s megtiltva legyen-e azt énekben kifejezni, vagy a szeretet tárgyának képét véső vagy ecset által megőrizni, csak azért mivel ez földi szeretet? Mily gazdag és sok oldalú az ember akár magán életében, akár a társadalom és történelem szinpadán s a művészet megvesse mind e gazdagságot s abból az elvből induljon ki, hogy semmi sem létezik egyéb, mint az egyház, vagy hogy csak ennek lehet előttünk becase? Ily téves nézet távol legyen tőlünk. Egész életünk bizonyítja, hogy még sok létezik reánk nézve, hogy szívünk és szeretetünk azokhoz is van kötve, s jogunk van a szépet ott is észrevenni és visszaadni művészetünkben.

Az itt vitatott nézet támogatása végett sok művészetnek az eredetére mutattak, a mely csupán a vallás, az egyház által állott elé, ennek ünnepélyei szebbé tételére. Örömet elismerem ezt. Már az ókorban föltaláljuk ezt. Midőn tavasszal az egész természet megújult, életre

ébredt, a görögök a természet istenének oltárainál ártatlan öröm dalokat énekeltek, és midőn ősszel minden az évszaki álmok karjaiba hanyatlott, és a fa elvesztette ékességét, akkor a fájdalom és az elválás dalai hangzottak, a halál szomorú nótái. Az előbbiekből a vigjáték, az utóbbiakból a szomorujáték állott elő. Az ujkorban ugyanazon jelenséggel találkozunk. A kinszenvedés hetében és husvét hajnalán a papok Romában még mindig recitativákban éneklék el az evangéliomokból a Krisztus szenvedését, halálát és feltámadását. Miként a dráma, úgy az oratorium ennek köszöni létrejövetelét. Így a művészet a vallás, az egyház által gyakran sokra haladott, de elég ok-e ez, hogy örökre az egyházhoz legyen kötve? Mikor a gyermek, a kit ápoltál, fölneveltél, férfivá lett, még akkor is azt kívánod, hogy a férfi is térdeidre üljön és gyermeki hitben hallgasson szavaidra? Idők folytán a művészet önállóságra nőtt és elvált a vállástól, úmbár hálás megemlékezéssel gondol vissza annak első dajkálkodására. Kísérletet tegyünk, hogy szabad fejlődésében megállítsuk? Azon igyekezzünk, hogy régi álláspontjára ismét visszavigyünk? Ez okatlan vállalat lenne. Nem hátunk megett van a mi nemünk jövője, hanem előttünk; előhaladásra, nem visszalépésre vagyunk rendelve.

És annál kevésbé fogunk arra gondolni, mentől élénkebben lelkünk előbb áll, hogy a művészet csak akkor fejtette ki minden erejét, akkor mutatta teljes nagyságában, midőn a vallástól megválva tisztán világivá lett. Láthatni ezt a XV. század végén és a XVI-ik elején Olaszországban. — Mind az a legszebb, legdicsebb, a mi a régiek óta az építészet, festészet és szobrászatban létrejött, mind az azon rövid időkorba esik, melyben a művészet az egyház kötelekeit levette, sőt sok munkáiba amazzal ellentétes szellemet lehelt bele, és ott is, a hol keresztyén tárgyakat választott, egészen görög módon kezelte. Mentől tökéletesebb lesz Raphael, annál szabadabbnak látjuk őt és nem másképp van ez Michel Angelonál és Bramantnál is. Maga a pápa is, II. Gyula, a consistorium minden ellenzése daczára a régi szent Péter templomot elbontatja és egy új templom alapkövét teszi le, mely a görög minták szerint lesz építendő.

Főleg napjainkban a visszaállítás gondolata távol legyen tőlünk. Korunk vallása nem elég üde, nem elég eredeti, nem elég erőteljes, hogy művészetünknek új tartalmat adjon és művészeinket új szellemi erővel lelkesítse. Vagy talán a mi építészetünk olyan izlésű templo-

mot talált fel, mely a mi képzeinknek megfelel? Mind az a amit tud, másolata a középkori templomoknak. És képzőművészetünk? Szobrászaink nagy emberek szobraikat készítik, festőink másolják a régi madonnákat s még a vallásos és egyházi tárgyakat is tisztán historiai stílusban kezelik. Zenénk is a föld öröme és bánata körül mozog; Mozartban, kit legnagyobb képviselőjeként tisztelnek, a gondolatok tiszta emberiségét dicsérik és Beethoven inkább ellenkezésben van a keresztyén meggyőződéssel, mint annak alávetve.

Mit szóljak még költészetünkről? A papi és egyházi téren valóban csak mint egy szánandó, elsoványodott váz lézeng még, a melyben semmi erő és élet nincs. Hasonlítsd össze a mi bágyadt vallásos énekeinket a régibb idők bensősége-, gazdagsága- és szilárd hitével és meg fogod látni, hogy erőnk egyébben van és hogy más a hivatásunk. Az állam nagy, hatalmas és boldog lett, mióta az egyház bilincsei nem tartják lekötve; és a tudomány életerejére egy napon született az állam szabadságával. Virágzása lehetetlen vala, valameddig Galileit arra lehetett kényszeríteni, hogy a természet tudományok igazságait az evangéliumra megtagadja; mióta pedig ön magára hagyatott, évről évre dusabban növekedett. Ezt a példát tartsa szem előtt a művészet. Ne viseljen semmiféle köteléket, bármilyen ragyogó legyen is az, mert minden kötelék megbénítja erejét és zavarja szabad mozgását.

Ha ez a követelmény helyes, ha ez az állítás igaz, ha a művészetnek önállóan kell lenni a természet vizsgálásával, az érzékiséggel, valamint vallásossággal és erkölcsiséggel szemben, akkor erős meggyőződéssel fordulunk vissza azon alaptételhez, melyből ez az értekezés kiindult, hogy a szépség érzéke önálló létezéssel bír, hogy új ismeretforrás, hogy a művészet tudományának ismeretforrása.

(Hollandból.)

Lakatos Sámuel.

DR. HORVÁTH CYRILL ÉLETE ÉS BÖLCSÉSZETE.

— V. közlemény. —

B) Realphilosophia.*)

A realphilosophia az igazság eszméjét realis objectumokra alkalmazottan vizsgálja, minők a természet-, ember- és isteneszme. A természeteszme vonatkozó philosophia 1) természetphilosophia, az embereszme-, jelesen az *emberi szellemre* vonatkozó philosophia 2) szellemphilosophia és az isteneszmét tárgyaló philosophia 3) böleszleti istentan. Tekintsük a concretismus alkalmazását mindegyikre nézve röviden.

I. Természetphilosophia.

Első kérdése a természetphilosophiának: Mi a természet? Termetzet az, a mi *nem-én*, a mi körülvesz s a mi létezhetésemre szükséges. Ellenben az *én* elkülöníti magát a létezés föltététől, sőt az egész mindenségtől, s önmagát, mint önmagábaniságot (Insichsein), azaz mint önmagában létező *egységes* lényt szemléli, melyben, mint *eyységben* (unitas), nincsenek realis részek. Innen az *én*, vagyis szellem lényegessége az *idealitas*, melynek ellentéte a *realitas*, más szóval az egymásonkivüliség (Aussersichsein), azaz az egymásonkivüli és egymásmelletti lét. E létet az elem-, folyadék- és szilárdvilág tárgyainak *sokaságában* (multitudo) fogjuk fel. Következőleg a természetet az egymásonkivül és egymásmellett létező tárgyak sokaságának gondolati egysége. És így e szóba „természet“ gondolkodva egységet viszek be,

*) A IV. közleményben előforduló értelemszaváró sajtóhibák: „a felosztási tagok“ h. olv. „a felosztási alap a tagok“; „az elemfolyadék“ h. olv. „az elem-, folyadék-“; „egyenes“ h. olv. „egyes“; „viszonyban levést“ h. olv. „viszonya a levést“; „léterőnek“ h. olv. „meglevőnek“; „állapot“ h. olv. „állagot“; „ante“ h. olv. „antea“.

holott a természet tisztán egyedileg tekintve, nem egyéb, mint a tér-
idő- és mozgásban létezők sokasága.

A természetrajz leírja az egyes tárgyakat térben, a természettan pedig veszi az egyes tárgyaknak időben létező tüneményeit. Ellenben a természetbölesészet azt kérdi: Mi a természet általában véve? E kérdésre a természeti tárgyakat részint külső tér-, idő- és mozgásban tekintti, a mi a mechanismust teszi, mint a természetphilosophia első részét, részint a természeti tárgyak mechanikai mozgásának *belső* okát, az erőt vizsgálja, a mi a dynamismust teszi, mint a természetphilosophia második részét, részint a mechanismust és dynamismust concrete veszi, a mi az organismust teszi, mint a természetphilosophia harmadik részét.

α) A mechanismus a természeti tárgyakot térben tekintvén, anyagilag fogja fel, a mi a mechanismus realist vagyis *materialismust* teszi, másodszer a mennyiben időben is vizsgálja, annyiban a természeti tárgyak külső egymásutánját adja elő, a mi a mechanismus formalist eredményezi, s végre amennyiben a természeti tárgyakat a tér és idő egységében, t. i. külső mozgásban, tekintti, annyiban származik a mechanismus concretus.

$\alpha\alpha$) A mechanismus realis alapkérdése: mi az anyag? Az anyag elemi anyag vagyis parány, továbbá folyékony és szilárd anyag. Az általában vett anyag pedig a tiszta aether, melyben a csillagok egymásmellé helyzetten tűnnek elő. De nemcsak egymásmellettiségben, hanem egymásutániségben is. Ezt vizsgálja a mechanismus formalis.

$\beta\beta$) A mechanismus formalis szerint minden természeti tárgy időben létezik, melyben mindenik ered, tart valameddig s végre elenyészik, hogy új létezőnek adjon helyet. A természeti tárgyaknak térben való létét és időben való változását vagyis mozgását előadja a mechanismus concretus.

$\gamma\gamma$) A mechanismus concretus minden természeti tárgyat változásban vizsgál. Így változással bír az elemi anyag vagyis parány, a folyékony és szilárd anyag. Így mechanikai változásban szemléljük a természeti tárgyakat általában véve, tehát a csillagokat is. A csillagok mozgása a mechanismus absolutust teszi. Ennek egyik mechanikai rendszere a naprendszer, melyben bolygónk, a föld vonja különösen magára figyelmünket, mivel a föld a különféle mechanismust egyesíti magában.

Honnan van a föld? Némely természettudós szerint a föld vízből, más szerint tüzből képződött. Innen a neptunismus és vulcanismus elve. Mind a kettő hypothesis, mely az igazat megállapítani nem képes. A föld önmagától nem jöhetett létre, mivel mechanikai mozgását tekintve, a többi csillag viszonyától függ s viszont a csillagok mozgása az egymástól való viszonytól. A föld és minden csillag léte tehát föltétes. Mint föltétes létezők okvetetlenül utalnak a föltétlen létezőre, az Istenre, ki a világot, tehát a földet is *teremtette*.

Minden természeti tárgy mechanikai mozgásban levén, kérdés: mi ezen mozgás oka? E kérdésre felel a dynamismus.

β) A dynamismus az anyag mozgásának okát az *erőben* találja. Az erő az anyag hatása által nyilvánul. A hatás vonzás, távolítás és a kettő egysége, a mozgás, alakjában tűnik elő. Innen a vonzó (vis attractionis), távolító (vis repulsionis) és mozgási erő (vis motrix). A vonzó erő a rokon anyagi elemeket vonzza, a távolító erő a nem-rokon elemeket távolítja, a mozgási erő vonzza az anyagi elemeket s nem is, a szerint, a mint azok rokonok vagy nem, pl. a termékarany az ásványban a rokon elemeket vonzza, a nem-rokon elemeket eltávolítja, a mozgási erő által pedig tiszta állományban képződik, tehát benne a mozgási erő, mint *képző erő* (vis plastica), nyilvánul.

Ezen erők működése által keletkeznek a testek a szerves világ körén belül. Hát a szerves világ lényei is ezen erők működése által keletkeznek-e? Szóval: kimagyararázható-e a szerves lény, növény, állat és ember élete a vonzó, távolító és mozgási vagyis képző erőből? E kérdésre felel az organismus.

γ) Az organismus egyesíti a mechanizmust és dynamizmust magában. A mechanizmust, azért, mivel az organiceai lények anyagot foglalnak magokban, s így anyagi változások alá esnek, a dynamizmust azért, mivel a növényi, állati és emberi organismus az anyagi erőt és fajait is magában foglalja. De azért az anyag és egységénél az organismus több. Ezért a szerves lények *életét* pusztán az anyag és erő egységéből kimagyarázni nem lehet, és pedig sem mechanice vagy materialistice, sem dynamice. Mert honnan van az, hogy az organismusban az anyag és erő meg van hódítva, minek következtében az anyag a növényi, állati és emberi organismusban sajátzerű szerves anyaggá pl. sejté, levéllé, vagy az állatban és emberben vérré, hússá, esonttá stb. *átalakítatik*, a vonzó, távolító és mozgási erő pedig esz-

közévé válik egy uralkodó hatalomnak az organismusban, mely hatalomtól csak akkor szabadul fel, midőn e hatalom megszűnik tovább uralkodni? Mindez az *életerőtől* (vis vitalis) *van, mely a protoplasmában, mint az organismus alapanyagában, az anyagot erővel és törvényeivel meghódítja és az organismust tervszerűleg képezi, fejleszti, táplálja és fentartja.* Következésképp úgy viszonylik az életerő az organismushoz, mint szervező (organisator) a szervezethez (organismus). A kettő egysége a szervezés (organisatio), mely az organismust életalakban tünteti elő.

Mi az élet? Az életerőből eredő működések egysége. Így működés pl. az organismus szervezése, fejlesztése, táplálása és fentartása. E működések sokasága teszi a *külső* vagy *szervezeti életet*. Ettől különbözik a *belső* vagy *lelki élet*, melylyel már csak az állat és ember bír. Sőt az ember *szellemi élete* által az állat lelki életétől is különbözik. A lelki vagy szellemi élet vizsgálása már nem a természetfilosóphiába, hanem a szellemfilosóphiába tartozik. Átme gyünk tehát a concretismus alkalmazására a szellemfilosóphia körén belül.

2. Szellemfilosóphia.

A szellemfilosóphia oly tudomány, mely az ismereti igazságot a szellem eszméjére alkalmazza s vizsgálja a szellemet subjective, objective és concrete. Subjective, midőn a szellemet *önmagában véve*, azaz psychologiatlan, objective, midőn a szellemet műveiben, melyek által eszméit *objectivisálja*, azaz ethicailag, s concrete, midőn a szellemet úgy önmagában, mint műveiben s viszont, azaz aestheticailag vizsgálja. Innen a szellemfilosóphia felosztatik a) psychologióra, b) ethicára és c) aestheticára.*)

a) Psychologia alatt Horváth Cyrill a subjectiv szellemről való tudományt érti, mely a concretismus rendszere szerint tárgyalja a szellemet subjectiv fejlődése álláspontjáról, mint lelket (anima), én-t (ego) és szellemet (spiritus). A lélekről szóló tant tapasztalati lélektannak (psychologia empirica), az énről való tant észleges lélektannak (psychologia rationalis) és a kettő egységéről szóló tant összerű szellemtannak (psychologia concreta seu speculativa) nevezi.

*) Horváth Cyrill aestheticáját részletesen szándékozván ismertetni, azt egy terjedelmes értekezés számára tartottam fenn.

α) A tapasztalati lélektan tárgya a lélek, mely, mint élelve, a testet előhozza, szervezi, fejleszti, táplálja és fentartja. A lélek ezen élelvealakokon kívül, melyek a növény élelveivel azonosak, bír önkényes *mozgás*-, sőt *érzéssel*, milyen a növény élelveinek nincs, hanem csak az állati és emberi élelveinek. Ez nem pusztán élelve, mint a növényé, hanem önézéssel és önmozgással bíró lény, azaz *lélek*. Habár az emberi lélek az állati lélekkel az önmozgásra önézésre nézve megegyezik, mindamellett a *gondolás* és *öntudatos szabadság* által az állati lélektől lényegesen különbözik, minek következtében nem pusztán lélek, mint az állaté, hanem öntudatos gondolása által *én* (ego) és öntudatos szabadsága által *szellem* (spiritus).

A tapasztalati lélektan az emberi szellemet kiválólag mint lelket tárgyalja jelenetei vagy tüneményei sokaságának szempontjából. Álláspontja a tapasztalás, mely a lelki jeleneteket, mint időben nyilvánulókat, *a lélektől abstracte véve* vizsgálja. Ilyen lelki jelenetek pl. az életműködés és alakjai; másodszer az önkényes mozgás és alakjai, milyeneket a lélek a test- és tagjainak önkényes mozgatása által tanúsít, u. m. a cselekvés által; harmadszor az érzés és alakjai, u. m. a vágyak, hajlamok, indulatok, szenvedelmek és az ezeknek megfelelő érzetek és érzelmek; negyedszer a gondolás és alakjai, milyenek a fogalmazás, ítélet, következtetés; ötödször az akarat és alakjai, u. m. az ösztön, önkény és szabad akarat. E lelki jelenetekhez járulnak még a természet által az emberben előidézett állapotok, u. m. az alvás és ébrenlét, továbbá az individualis sajátságok, u. m. a temperamentumok, nemi és kori különbségek stb.

A lelki jelenetek egyenkinti és tüzetes tárgyalásába Horváth Cyrill pszichológiája szerint Szemlénk szűk kerete miatt nem bocsátkozhatunk. Csakis annyit kívánunk a tapasztalati lélektanra vonatkozólag megjegyezni, hogy Horváth Cyrill a concretismus alkalmazásánál fogva az egész tapasztalati lélektant egyoldalú tudománynak tartja, mely csak az egyes lelki jeleneteket veszi és elvonatkozik az öntudatos lélektől, mely a lelki jelenetek által közvetve megnyilatkozik. Van tehát a tapasztalati lélektanban sokaság, de nincs egység. Ime az egyoldalúság benne! Azon része a pszichológiának, mely a lelki jelenetek közepett kiválólag az egységet tárgyalja, az észleges lélektan.

β) Az észleges lélektan szerint a lélek lelki jeleneteiben egység, azaz *én* alakjában teszi önmagát. Mert ki érez? *Én*. Ki gondolkodik?

Én. Ki törekszik az igazra, szépre és jóra? Én. Ime az egység a lelki jelenetek sokaságában. Mi tehát az én? Ez az észleges lélektan alapkérdése.

Az én önmagát gondoló és minden mástól megkülönböztető szellem, mely önmagát én-nek és minden mást nem ennek gondol.

Midőn önmagát gondolja, akkor saját létét tudatolja meg. Tehát létező. De nemcsak létező, hanem gondolkodó. A létező gondolás és gondolkodó lét megegyezése, egysége és azonossága *öntudat*.

Midőn pedig a szellem az öntudat alapján nem önmagát, hanem *mást* gondol, úgy előhossa a *tudatot*. Ugyanis a szellem gondolása önmaga iránt negative, ellenben más iránt positive viselkedik, megkülönböztetvén minden mást önmagától. E más, objectum; önmaga, subjectum. A subjectum, én, az objectum, nem-én. Következőleg a nem-én-nek, mint objectumnak, gondolás által való megkülönböztetése teszi a *tudatot*.

Végre midőn a szellem az öntudat alapján önmagát, mint én-t, mást, mint nem én-t, concrete gondol, azaz, majd önmagából kiindulva a nem-én-re, majd a nem-én-ről önmagára megy, majd a kettő közötti *viszonyra* reflectal gondolva: akkor előhossa az *össztudatot* vagyis *észbeli tudást*, mivel az öntudatos ész nem képez többé a subjectum és objectum között *ellentétet*, hanem *egységet*, felfogván mindenkben a közöst, megegyezőt. E szerint az ész az, mely concrete alkalmazza a logikai és ontologia kategoriákat és létrehossa az objectum és subjectum viszonya alapján az összerű ismeretet, a mint ez a gnoseológiában Szemlének keretéhez mérten ki lett fejtve.

Szóval az észleges lélektan szerint a lélek, mint öntudatos, tudatos és ösztudatos vagyis *esz*es lény teszi önmagát, mint egységet lelki jeleneteinek közepette. Az észleges lélektan tehát a lelket, mint egységet tárgyalja, elvonatkozván tapasztalati jeleneteitől. Van benne egység, de nincs sokaság. És így egyoldalú tudomány ez is. Kell tehát a pszichológiában oly résznek is lennie, mely a sokaságot az egységgel s viszont kiegyenlíti. E tudomány az összerű szellemtan.

γ) Az összerű szellemtan a tapasztalati és észleges lélektan egysége, mely a tapasztalati lélektan által előfejtett lelki jelenetek sokaságában egységet s viszont az észleges lélektan által megfejtett egységben sokaságot lát, azaz az egység és sokaság összerűségében a *szellemet* fogja fel. Ugyanis a szellem az, mely, mint lélek a lelki

jeleneteket előhózza, midőn érez, gondolkodik és törekszik valamire: úgyde az érzés-, gondolás- és törekvésben önmagát, mint ént látja, mert az én az, mely a lelki jelenetekben önmagát öntudatosan teszi, de nemesak öntudatosan, hanem *szabadon* is. Következőleg *a szellem a lélek és én összerű egysége*, s mint ilyen önérző és öntudatos szabad lény.

A tapasztalati lélektan tárgyalja a szellemet, mint önérző, az észleges lélektan mint öntudatos és az összerű szellemtan mint szabad lényt. A szabadság Rosenkranz szerint az emberi szellemnek oly lényeges jegye, mely nélkül a szellem nem lehet azzá, a mi. Mindamellet a szabadság nem teszi a szellem egyedüli lényegességét: hanem az öntudás és önérzés is együttvéve. E jegyeknél fogva az emberi szellem három alaptehetséggel bír, u. m. az érző, ismerő és akaró tehetséggel. Tekintsük mind a hármat röviden.

Horváth Cyrill az érző tehetséget *kedélynek* is nevezi, melynek működése az érzés. „Érezni annyit tesz, mint a bennünk létező állapotokat közvetlenül felfogni.“ Az érzéstől megkülönbözteti az érzékelést, mely a külvilág által bennünk okozott benyomások érzéki felfogása. Ennélfogva az érzékelés szorosán véve az ismerő tehetség körébe tartozik.

Az érzés által felfogott állapotok részint érzetek, részint érzelmek. Érzetek a kedély pillanatnyi, érzelmek tartós állapotai. Érzet pl. egy szép zene által bennünk előidéztet kedves állapot, mely a zene abbahagyása után nemsokára megszűnik, érzelem pedig pl. a szeretet érzelme, melyet az általunk kedvelt személy vagy tárgy állandó birtokolása idéz elő kedélyünkben.

Érzetek és érzelmek a kedély *fokainak* különleges vagy együttes működései által hozatnak létre. „E fokok a vágyalom, hajlam és szenevem. A vágyalom egyedleges tárgyak, a hajlam nemek és fajok, a szenevem eszmék iránt rokonszenvez vagy ellenszenvez“, pl. a ki a rózsák közül különösen a thearózsát kedveli, az a vágyalom körében mozog; a ki pedig nemesak a thearózsát, hanem a rózsát és virágot általában véve kedveli, az positiv hajlammal viselkedik a virágnem iránt; a ki sem a rózsá-, sem a virágfélék iránt nem vonzódik kizárólag, hanem a *szép* eszméje iránt a virágokban általánosan, az szenvelmi álláspontra emelkedik s lelkesül a szép iránt, De mi az, a mi bennünk érzetet vagy érzelmet idéz elő? A szemléleti, értelmi

vagy észbeli tárgy. Mi ezen tárgy? E kérdésre elhagyjuk az érző tehetség subjectiv álláspontját és átmegyünk az ismerő tehetség objectiv álláspontjára.

Az ismerő tehetség a tárgyat törekszik megismerni, és pedig az igaz eszméjében. Mit tesz megismerni? „Megismerni annyit tesz, mint a tárgyat közvetlenül, közvetve és összerüleg felfogni. Közvetlenül felfogja a tárgyat az ismerő tehetség, mint érzék, közvetve, mint értelem és összerüleg mint ész.“ Az érzék a tárgyat önmagára viszonyítottan ismeri meg, pl. ha egy hársfát tér- és időben szemlélek, úgy azt a szemlélet által közvetlenül ismerem meg. Minden szemlélésben megkülönböztetjük a szemlélő alanyt, a szemléleti tárgyat és a kettő egységét, mely a kölcsönhatásnál fogva a szemléletet eredményezi.

Míg az érzék a tárgyat tér- és időben mint változót ismeri meg: addig az értelem a tárgyban a tér- és időfölöttit, az állandót és változatlant fogja fel, t. i. a nemi és faji lényeges tulajdonságokat fogalmi egységben gondolja pl. az egyes hársfák, mint egyedek, folytonosan keletkeznek és elenyésznek, azonban minden újra eredő hársfában a fa-tulajdonság ugyanaz, mint volt az előbbiben.

Az értelemnél is magasabb foka az ismerő tehetségnek az ész, mely az egyedben a nemet és fajt, a nem- és fajban az egyedet összerűségben = valóságban fogja fel, összefüggésbe hozza a lét eszméjével s ez által az egész mindenséggel. Innen Kant az észet általánosság tehetségének nevezi. Vegyünk egy példát. A thea-rózsatövet szemlélem tér- és időben *közvetlenül*, gondolom benne *közvetve* a thearózsa egyedi tulajdonságát, a rózsatövet, mint faji, a cserjét és növényt, mint egyetemes tulajdonságát, az ész által felfogom az egyedi és egyetemes tulajdonságokat *összerű egységben*, mint valóságot, s mint ilyent minden valósággal, következőleg az egész mindenséggel való viszonyába helyezem, azaz *eszmélem*. Az eszmélés által az ész minden valóságban, tehát a thea-rózsatöben is, *eszmét* lát megvalósulva.

Eszmét lát az ész minden létezőben, pl. fűben, fában, állatban és emberben; eszmét lát az emberi műben is pl. olajfestményben, mely a festész szép alakban felfogott eszméjét festék és színek, mint közegek által, térben tünteti elő. Azonban az ész nemcsak mindennek eszméjét tudja felfogni theoretice, hanem az eszmét célul is ki tudja tűzni, de a cél kivitelét nem ő, hanem az *akarat* eszközli.

A szellem önmagát az akarat által, mint praktikus szellem, ellenben az ismerő tehetség által, mint theoretikus szellem érvényesíti. Mi az akarat? Horváth Cyrill az akaratot „az érző és ismerő tehetség összerű egységének“ mondja, „mely egységben részint az érző tehetség van túlsúlyban az ismerő tehetség fölött, s ekkor az akarat *ösztönnek* neveztetik, részint az ismerő tehetség van túlsúlyban az érző tehetség fölött, s ekkor az akarat *önkénynek* neveztetik, részint az érző és ismerő tehetség összhangzásban van, s ekkor az akarat *szabad akaratnak* neveztetik.“ Például a beteg ember, ki az ösztön embere, a labdacok keserűségétől borzad, mert kellemetlen érzetet kelt benne, tehát nem akarja bevenni az orvosságot; ellenben az önkény embere a céltekinteti, mely az egészség helyreállítása, tehát a labdacokat keserűsége ellenére beveszi, elvonatkozván az okozott kellemetlen érzettől; a szabad akarat embere azonban eleget tesz az ösztönnek és önkénynek is, az ösztönnek az által, hogy a labdacokat ostyába göngyöli, az önkénynek az által, hogy az ostyába göngyölt labdacokat beveszi. Az ösztön tehát érzéssel, az önkény gondolással és a szabad akarat eszméléssel párosult. Az ösztön célokra törekszik, melyeket érzésben bír, az önkény a céltekinteti és eszközt tekinteti, a szabad akarat pedig mind a kettő fölé emelkedik, teljes összhangzásba hozza és célszerűleg cselekszik.

Midőn az emberi szellem akarata a cselekvés terére lép, akkor már cselekvő szellemmé (*spiritus practicus*) válik. A cselekvő szellem akaró tehetsége által eszméket tűz ki célok gyanánt, az eszközök alkalmazása által cselekszik s a kivitel által eszméit a létbe viszi be, azaz *objectivisálja*. Következésképpen kilép subjectivitásából és objectivitásban nyilatkozik meg, mint *objectiv szellem*. Átmegyünk tehát az objectiv szellemtanra, vagyis etikára.

b) Az ethika oly bölcsészeti tudomány, mely a cselekvő szellem eszméinek objectivisálását a *jó*, t. i. az *erkölcsi jó* határaitra vonatkoztatva tárgyalja. Tehát szorosán véve tudomány az emberi szellem erkölcsiségéről. De minthogy erkölcsiség *szabadság* nélkül nincs, a szabadság pedig az emberi szellem lényeges jegye, melynél fogva *szabadon* akarja az erkölcsi jót minden eszméjében megvalósítani: ennél fogva bölcsészünk az etikát az öntudatos szellem szabadságáról való tudománynak is nevezi. E szerint etikájának sarkkérdése ez: mi a szabadság?

Nagyon érdekes volna a szabadság eszméje szervezetének a concretismus alkalmazása szempontjából való részletes ismertetése, hogy ha Szemlének kerete megengedné. Azonban a szűk keret miatt itt is csak egyes főbb mozzanatokra szorítkozhatunk.

Horváth Cyrill a szabadság eszméjét három álláspontról fogja fel, u. m. a determinismus, indeterminismus és concretismus álláspontjáról. A determinismus szerint megvan határozva az ember a külső, belső és összerű okság által, és pedig külsőleg a természettől (d. naturalisticus), emberiségtől (d. humanisticus) és világtól (d. cosmicus), belsőleg a beléje oltott törvények- és ezélektől (d. somatologicus, psychologicus et anthropologicus), összerűleg az Istentől (d. theisticus). A külső, belső és összerű okság szükségképeni, melyből ered az embernek a létviszonyoktól való föltétlen függése. Az okság által tehát az ember annyira megvan határozva, hogy önállóságát, függetlenségét és szabadságát elveszti. Ennélfogva szabadsággal nem bír.

Ellenben az indeterminismus szerint az ember függése a létviszonyoktól nem föltétlen, mivel független választással és önelhatározással bír, pl. választhat a természettel való viszonyán belül két vagy több irány között, hogy t. i. a földet művelje vagy ne művelje, vagy a választást abbahagyhatja. Szintúgy az önmagával való viszonyát tekintve, az embertől függ, hogy önmagát természet- és rendeltetészerűleg művelje, képezze vagy ne, végre az Istennel való viszonya tekintetében is tőle függ, hogy vallásos, vallástalan vagy közönyös legyen. Nem határozza meg tehát az embert a létviszonyokban rejlő okság szükségképen és föltétlenül, következésképpen az ember szabad.

A concretismus a determinismust és indeterminismust kiegyenlíti, kiemelvén mindkettőből az igazat. A determinismusban igaz a létviszonyok *szükségképenisége*, mely függéssel van párosulva. Az indeterminismusban szintén igaz a választás és önelhatározás, mely két szellemi működésben a független akarat vagyis *önkényiség* nyilvánul. Az emberi szellemben a szükségképeniség és önkényiség egyesülve van. A szükségképeniség az által, hogy az emberi szellem önmagában véve független lény, mivel *mindentől függetlenül* fejté elő önmagát, mint *önálló* lényt, *de saját törvényei szerint*. Ime a függetlenség a szükségképeniségben! Ezt nevezi Horváth Cyrill *metaphysicai szabadságnak*. Az önkényiség az által, hogy az emberi szel-

lem, mint önálló lény, nemcsak függetlenül fejt elő önmagát, hanem független akaratánál vagyis önkényiségénél fogva a létviszonyok határain belül *függetlenül választ és határozza el önmagát*. Ezt nevezi Horváth Cyrill *psychologiai szabadságnak*. Az emberi szellem tehát szükségképeni és önkényi lény. Következőleg a szabadság a szükségképeniség és önkényiség egységében áll. Ezen egység Horváth Cyrill szerint *ethikai szabadság*.

A szabadság tétel alakjában kifejezve: én szabad vagyok, teszi Horváth Cyrill etikájának alapelvét. Erre építi etikáját és ennek részeit.

Ugyanis a szabadság megnyilatkozik a szabad cselekedetek által, melyeket azonban erkölcsi törvények és czélok határoznak meg. Az ily cselekedetek kötelességek és erényeknek neveztetnek. α) A szabad cselekedetokről, erkölcsi törvényekről és czéljaikról szól az *elméleti erkölcsstan*, β) a kötelességeket és erényeket tárgyalja a *gyakorlati erkölcsstan* és γ) úgy az elméleti mint a gyakorlati erkölcsstan főczélja az erkölcsi valódi jellem képzése. E főczél megvalósításában egyesül az erkölcsstan elméleti és gyakorlati része, és így ered az *összeszerű erkölcsstan*.

A mint látjuk a concretismus alkalmazása az etikán belül is a legkövetkezetesebben van érvényesítve. Ezen alkalmazásnak az *ethika részein* belül való tüzetes ismertetése az előadást nagyon terjedelmessé tenné, a mi e folyóirat szűk határai közé nem férne. Le kell tehát e miatt a részletesebb ismertetésről mondanunk.

Azon lényeges kötelék, mely a bölesészeti erkölcsstant a bölesészeti istentannal összeköti, az ember legfőbb java vagyis végeczélja. Mi a legfőbb jó? Az emberi szellemnek öntudatos egyesülése az Istennel. Az ember tehát végeczélja következtében az általános lénynyel áll lényeges viszonyban. Az Isten és ember közti lényeges viszonynak élő kifejezése a vallás. A vallásról, a mennyiben bölesészeti, szól a bölesészeti istentan.

3. Bölesészeti istentan.

A bölesészeti istentan oly tudomány, mely az Isten létét, mindentudását, mindenhatóságát és a világhoz való viszonyát tárgyalja. Lássuk a concretismus rövid alkalmazását itt is.

a) Van theologia, mely az Istent a hívés objectumának tartja, ezért *theologia positivának* neveztetik. b) Van theologia, mely az Istent a tudás objectumának tekinti, ez az ugynevezett *theologia rationalis*. c) Végre van theologia, mely az Istent nemcsak a hívés, hanem a tudás, s nemcsak a tudás, hanem a hívés objectumának gondolja egyszersmind, ennélfogva *theologia speculativának* hivatik.

Az első theologia az isteni kinyilatkoztatáson alapszik, s ez le van téve az ó- és újszövetség szent irataiba, melyek szerint noha Istent nem látjuk, de a hit által megismerjük. Az Isten tehát a hívés tárgya. Azért mondja a Megváltó: „Boldogok, kik nem látnak s mégis hisznek.“ Ellenben a theologia rationalis az ész álláspontjáról törekszik felfogni az isteneszmét. Már Socrates, különösen Plató és Aristoteles ész által az Istenig emelkedvén, belátták a világ létokát, mely észszerű, öntudatos létok vagyis *szellem*, és pedig *általános szellem*, de *nem* világszellem (Weltgeist), mint Hegel mondja. Az Isten tehát a tudás tárgya. Végre a theologia speculativa a hívés és tudás egysége, az eszmélés által fogja fel a legfőbb lényt, ki úgy a hívés, mint a tudás objectuma egyszersmind, mivel az Isten nemcsak a kinyilatkoztatás útján hívés által, hanem az ész útján a világból, mint legremekebb művéből, tudás által is megismerhető. Ennélfogva az Isten a hívés és tudás objectuna összerüleg véve.

Nagyon érdekesek Horváth Cyrill kritikái, melyekkel az Isten léte-, mindentudása- és mindenhatóságára vonatkozó bizonyításokat szt. Anselm-, Cartesius-, Kant-, Jakobi- és másoknál méltatta. E méltatásra a folyóirat szűk kerete miatt szintén nem lehet kiterjeszkedni. Mély kritikai felfogásról tanuskodik az Istennek a világgal való viszonya tárgyalásában azon különbségek kiemelése is, melyek léteznek a pantheismus és deismus között. A pantheismus szerint az Isten a világgal egy, következőleg nem létezik a világon kívül, ezért mondja Hegel az Istent világszellemnek; a deismus szerint Isten teremtette a világot, minden létezőbe törvényeket és czélokot oltott, azután a világtól visszavonult, végetlen tökéelyeiben élvezi örök boldogságot s a világgal semmit sem gondol. Ily deismus uralkodik a mohamedán vallásban. A pantheismus szerint az Isten a világon belül, a deismus szerint a világon kívül létezik. Horváth Cyrill a pantheismust és deismust a theismusba egyesíti, mondván, hogy az Isten, önálló, végetlen és föltétlen lény a világon kívül, mint min-

denütt jelenlevő, mindentudó és mindenható lény pedig a világon belül létezik. „Az Isten tehát mindenütt van s még sincs sehol. Mindenütt van, mert kivülről semmi sincs, nincs sehol, mert különös szék-helye nincs.“

A bölcészeti istentanban eléri a philosophia eszméje, miután az Istent nemcsak önmagában véve, hanem a világgal való viszonyában is vizsgálja, a *mindenség álláspontját*. Eljutottunk tehát a concret philosophiához vagyis mindenségtanhoz.

C) Concret philosophia.

Ha a philosophia az igazság eszméjét nemcsak tisztán véve, mint az idealphilosophiában, s nemcsak alkalmazottan véve, mint a realphilosophiában, hanem általában véve, *mindenre*, t. i. a gondolásra, létre, ismeretre, a természetre, emberiségre és a kettő egységére, a világra, s végre a világ és Isten egységére, a *mindenségre*, alkalmazottan fogja fel: úgy a philosophia, mint *concret* vagyis *általános* philosophia, azaz *mindenségtan* (pantologia) tűnik elő. Ez által ismét különbözik a philosophia, mondja Horváth Cyrill, minden más tudománytól, mert míg minden egyes tudománynak egy határozott különleges tárgya van, mely őt minden mástól megkülönbözteti, és így egynek sincs mindenségtana; addig a philosophia éppen mindenségtana által, mivel *tárgya az egész mindenség*, minden más tudomány felett áll. Következésképpen nemcsak ismeret-, hanem mindenségtana által is a legfőbb tudomány.

Mi a mindenség? Horváth Cyrill a mindenséget így magyarázza: „A természet és emberiség egysége teszi a világot, a világ és Isten egysége teszi a mindenséget. A mindenség tartalma az általános lét, melyet az öntudatos ész ismer meg. Az ész az általános létet tartalomnak, a mindenséget az általános lét alakjának szemléli, melyet három létező eszme alkot, u. m. a természet-, ember- és isteneszme. A mindenség sokaságot, az általános lét egységet tesz. Az ész az általános egységben általános sokaságot s viszont az általános sokaságban általános egységet szemléli.“ E szemlélés Kant és Schelling szerint értelmi szemlélés (intellectuelle Anschauung), szerintünk észbeli szemlélés. Az ész ugyanis mindent általános igazságban és mindenben az általános igazságot szemléli. Megismeri tehát mindenben az igazságot, mint a philosophia eszméjét. Ennélfogva méltán mond-

tuk, hogy a philosophia tudomány az igazságról. De az igazságról az ész által bizonyossá is teszi az ismerő tehetséget. Következőleg a philosophia tudomány az igazság és bizonyosság egységéről.

És így *a concretismus alkalmazása a philosophia eszméjével találkozik, a melyből kiindult volt.* Ime Horváth Cyrill concretismusának öntudatos dialecticai alkalmazása úgy a philosophia eszméjére, mint a philosophia részeire!

Ennyiben kívántam Szemlének keretéhez mértén *röviden* Horváth Cyrill életét, irodalmi műveit, concretismusának történetét, lényegét és alkalmazását a philosophia eszméjére és részeire nézve ismertetni.

Bölesészünk, a mint a mondottakból kitűnik, új philosophiai rendszer létesítése és megalapítása által Socrates, Plató, Aristoteles, Kant, Fichte, Schelling és Hegel mellett foglal méltó helyet. A philosophia eszméjének mindenoldalú meghatározása és úgy főbb, mint alsóbb részeinek a philosophiai eszméből folyó *organicus rendszer* alakjában való kifejtése által valamennyi philosophus felett áll. Rendszerének a philosophia eszméjére, részeire és ezek legkisebb mozzanatára való alkalmazása által Hegellel, a nagy dialektikussal áll egyenlő rangban. Horváth Cyrill tehát magyar bölesészetünkben épen oly korszakalkotó, mint a milyenek voltak a nagy rendszeralapítók a görög és német philosophiában.

Valamint a nagy rendszeralapítókat mély és önálló gondolás jellemzi, szintolyan jellemzi Horváth Cyrillt is philosophiai rendszere minden kis mozzanatában. Valamint azoknál új felfogás, új eszme és új alak a philosophiai lángelmét eredetiségében tünteti elő, szintúgy Horváth Cyrill elméjét is új felfogás jellemzi a philosophia eszméjének, részeinek és rendszerének új alakba való öntése által. Lángelméje minden philosophiai mozzanatban önálló. A philosophusoknál, a mint mondani szokta, *gondolatokat* keresett, nem pedig *puszta* iránytani alakokat vagy nyelvi kifejezéseket. Az utóbbiakra nem volt szüksége, mert miként a philosophiai gondolkodás világában önállóság, eredetiség és újság jellemzi bölesészünket, hasonlóan van ez philosophiájának irányában és nyelvezetében is. Nemesak új philosophiai rendszert, hanem új philosophiai irányt és nyelvezetet is teremtett a magyar philosophiában. Előtte philosophiánk irálya és nyelvezete rendkívül szegény volt. A philosophiai gondolatokra szabatos kifejezések hiányoztak vagy igen tökéletlenek voltak. Horváth Cyrill

azonban az irányba világosságot, tisztaságot, határozottságot, szabatoságot, egységet, méltóságot, rövidséget, változatosságot és folyékony-ságot vitt be, a philosophiai nyelvezetet pedig szóképzés által új szókkal gazdagította, pl. összerűség, önmiség, önmagábaniség, egymásmellettség, egymásutániség, észiség, személyiség, öntárgyiasítás, levény stb. Következőleg *nemcsak philosophiánknak önmagában véve, hanem philosophiai irányunk és nyelvezetünk megalapítója is volt egyszersmind.*

Egész philosophiája személyisége önmegnyilatkozásának mondható, annyira azonosította a philosophiát szelleme lényegével.

Mint logikust a philosophiai eszme mély és önálló felfogása, mint metaphysikust a cél tudása és mint gnoseologikust a philosophiai tudomány folytonos tökélyesítése vezérelte. Mint psychologus és ethikus a psychológiát és ethikát nemcsak tanította, hanem gyakorlatilag alkalmazta. Érzési világát teljesen hatalmába kerítette, az ellentétes érzetek és érzelmek ömlengése iránt philosophiai közönnyel viselkedett és sodrából, miként Socratest, semmi sem volt képes kivetni. De azért philosophusunk mélyérzésű ember volt. Az emberek örömeiben tisztán tudott résztvenni, fájdalomuk iránt pedig igen mély részvétet tanusított. Erkölcsi élete az erkölcsi jó tiszta kifejezése volt. Az emberek iránti kötelességeit egyéni kötelességeivel szép összhangzásba tudta hozni, mert Horváth Cyrill nemcsak philosophus, hanem aesthetikus is volt. Folytonosan mások javát tartá az emberiséggel való viszonyában szem előtt, nem törődván avval, hogy azoktól, kikkel jót tett, hálát vagy hálátlanságot tapasztal. Hálátlanság esetében soha nem mutatott kedvetlenséget. A szó szoros értelmében bölcs (*σοφός*) volt, cselekedvén mindenben ethikája legfőbb elve szerint: „Légy valódi ember a természet, emberiség, Isten és önmagad iránt.”

Bölcsességének hirdetése megszűnt már, mert kedves ajkai elnémultak, tiszta örömtől sugárzó kellemes szemei örökre lecsukódtak a halál minket tőle megfosztott, helyrepótolhatatlan veszteséget okozván magyar bölésészetünknek. Horváth Cyrillünk testileg ugyan meghalt, de magasztos szelleme bölésészetében velünk maradt. Aldott legyen örökké dicső emléke!

(Vége.)

(N. Várad.)

Dr. Nemes Imre.

ÉRTESSÍTO.

A Philosophiai folyóiratokból.

A „*Vjesztvik Jevropy*“ című orosz haviszemlében Kavelin K. akadémiai tanár az *ethika feladatairól* írt cikkének bő kivonatát adjuk a következőkben. Tudva van, hogy az ethika kérdései képezik ma nyugoton, kivált Angol- és Francziarságban a philosopholás gyútpontját. Kavelin nyomos cikke Orosz visszhangja ez általános aramlatnak, mely jó szólván társadalmi szükséggé válik. Bántja a mellett Kavelint a tömeg csüggeteége, kétsébbeesése az uralkodó viszonyok fölött, mely az öngyilkosságek gyakoriságában lel kifejezést. — Ennek meg ellenébe állni, kötelessége a philosophnak. Ez a czélja írónknak is.

Körvonalozván czélját, tárgya méltatásához fog a szerző s kezdi az erkölcsiségen, erkölcsiérzéken és erkölcsi személyiségen. Hangsúlyozza az erkölcsi és a jogi jelenségek mindennapi, káros összezavarását; rámutat a külső és belső cselekedetekre, a cselekedetek megítélésére a psychopathia világánál; aztán megismertet az ethika tárgyával vagyis „azzal a viszonyval, mely a cselekedet és a cselekvő személy, az ő lelkivilága, érzetei, meggyőződése és szándékai közt vagyon“ és utal az ethikának a psychológiával való rokonságára.

Hogy miben áll a psychikai tevékenységnek a cselekvő személy lelki organismusához való viszonya, annak megértésére tudnunk kell mit értsünk az ember lelki szervezete és psychikai tevékenysége alatt. A vizsgálat kiderítette, hogy az organisált élet valamenyi nyilvánulásai a legszorosabb viszonyban vannak egymással; e körülmény eszközli azt, hogy a természetben nyilvánuló élet és tevékenység egyénivé, egységessé lesz s mint személy jelentkezik. Minél magasabb a szervezet, az élet individualisatiója: annál inkább alakul központosítóvá, a környezetből kiválóvá, annál nagyobb benne a törekvés függetlenségre és a menyire lehető, önállóságra. Ezzel összeesik az is, mint megy át az élet és a tevékenység a passivból az activba, az önérzés képessége mint erősödik, mint izmosodik annyira, hogy a külső benyomásokra és hatásokra érzéssel válaszoljon. A természet koronája az ember, mert az ő organismusa a legfejlettebb és a legtökéletesebb. Benne nyilatkoznak az organisált élet járulékei a legtökéletesebben és ő egyre jobban és

jobban fejleszti azokat. Azonfelül olyan képességeket és sajátságokat mutat fel a vallásban, a művészi alkotásban, meg a tudományban, a minőknek nyomára se akadunk a többi szervezetnél. Szerintünk egy velünk született különös képességben kell keresnünk eme fensőbbiség okát, mely ha nem volna is kizárólag az emberi nem tulajdona, mindenesetre benne nyilvánul a leghathatósabban. Ez a fontos lélektani képesség az öntudat, az ember psychikai életének utolsó fokozata, kifejlődésének oly alakjában, a minőben az emberen kívül más ismert organismusban nem található föl. A psychikai élet és tevékenység illetén felfogása általánosságban, és az emberre vonatkozólag különösen, nagyon sok eddig nem ismert kérdésre vet világosságát.

A mi szempontunkból könnyű megvonni a határt a psychologia és az ethica közt és kiválasztani őket a rokon tudományok közül, természetesen nem khinai fallal. A közvetlen élet és tevékenység a pozitív kutatásnak és ismeretnek a tárgya. A másod- vagy magasabb rendű, öntudatosnak is nevezett tevékenység functioi képezik az ethika meg a psychologia tárgyát. A lélek magasabb képességének tárgyait az alacsonyabb psychikai élettől és tevékenységtől már előkészített és kidolgozott factumok adják; az ethikanak pedig éppen az a feladata, hogy azokat szabályozza és bizonyos normáknak alávesse.

E felfogás gyújt világot az erkölcsi tevékenységnek vagy úgynevezett szabad akaratra kérdésre. A szabad akarat mindig valamely motivum alapján működik és soha anélkül; ebből következik, hogy ő is feltételekhez van kötve. Mindig adott psychikai és külső jelenségekkel és tényekkel van dolga, rajtok operál, tehát nem afféle levegőben rejtőző erő. Semmiből nem teremt semmit, csupán észlelvett, kész anyagot önti eme vagy ama combinatióba, eddig nem birt alakba combinálja azt és ez által új jelenségeket okoz. Csak is ebben az értelemben tulajdoníthatunk neki teremtőképességet. A szabad akarat tevékenysége nem változtat az egyetemes feltételeken, és a lét törvényein. Nem külön erő vagy factor ő, csupán sajátos functió, melyet elszoktunk választani más tényezőktől és külön nével megjelölni. Elválaszthatatlan, közvetlen és lehetőleg szoros összefüggésben van az öntudattal.

Szerintünk a szabad akarat nem illúzió, hanem valóságos jelenség, melyet a tudomány helytelen szempontból ítelt meg idáig. A szabad akarat olyan tevékenység, a melyet — ellentétben a tisztán reflectív, meg a közvetlenül külső izgatások vagy befolyások okozta tevékenységgel — a belső motivumok és ingerek hoznak létre és irányítanak. Valamint minden tevékenység, úgy a szabad akarat is határozott feltételekhez van kötve, miért sokan azonosnak tartják az öntudattal. Hogy e kérdésnél is zavaros fogalmakkal találkozunk annak oka a psychikai tevékenységek hiányos megkülönböztetésében rejlik. Az a képesség, hogy motivumok vagy belső ingerek és nem külső benyomások vagy közvetlen kívülről ható indítások alapján

cselekedjünk, gyakorlat, szokás által csak úgy fejlődik, erősbül és tökéletesbedik, mint a többi képességek. A szabad vagy öntudatos tevékenység nem teremt újat, csupán új viszonyba hozza a meglévőt.

A motivumok szerint való öntudatos cselekvés azonban csak egyik oldala a szabad akaratnak. Ismernünk kell még azt is, mint keletkeznek a motivumok, minő viszonyban vannak egymással, és mi képesíti őket a működésre. A mi tudatunk nem tükör, mely passzív módon veri vissza a benyomásokat, hanem olyan tevékenység, melynek szerves működés felel meg, és a mely átdolgoz mindent, a mi bele kerül. Bármit vegyen is magába az öntudat a külső világból és a belső pszichicai életből, bizonyos jegyet nyom mindenre, mely megmarad akkor is, ha a tudatra ébredt jelenség eltűnt és megszűnt hatni. Ha azonban már meg van a jegy és az öntudat tárgya nem működik többé: más indítja meg a tevékenységet, vagyis éppen az, a mit motivumnak neveztünk. Az öntudat magasabb concentrációja a lelki életnek; a vele kapcsolatos motivum egyedül az ember személyes, egyéni természetének és életének törekvéseiben és hajlamaiban születetik. A motivum bennünk születik, egyéni természetünkből foly, az öntudatban határozottan körvonalozott képet nyer, melynek számára anyagul szolgál mindaz, a mi a tudatba belépett és általa megközelíthető. Az ember hajlamainak, törekvéseinek az öntudatos tevékenység a központja, mely semlegesítvén a külső benyomásokat és hatásokat egyszersmind határozottan formulázott czéllá gyurja a hajlamokat, vágyakat. Hogy a motivumok is összeütköznek és tusát vívnak, elvitázhatatlan tény. A mechanica törvényei döntik el az ütközetet: az erősebb győz. És ebben van valami végzetesség. A moralisták nem tudnak kibékülni a motivumok harcának szükségszerű kimenetelével és sok ellenszert ajánlanak. Hiú törekvés! Az egyedüli mód a nem óhajtott fatalis következmények elhárítására abban áll, ha megváltoztatjuk kölcsönös viszonyainkat, egyeseket erősítünk, másokat gyengítünk. Tehát a lelki életben is hasonló törvényekkel állunk szemközt, akár a külvilág tevékenységében. Ha magunknak alá akarjuk vetni a külső világot, és célunkhoz idomítani, nem a természeti törvények megváltoztatásán törjük fejünket, hanem úgy rendezzük az adott feltevételeket, hogy az eredmény óhajtásunk értelmében üssön ki.

Az előadottak arra képesítenek bennünket, hogy a mai világnézet némely hézagait elhárítsuk, melyek a tudományos etikának mint az erkölcs tanának megállapítását és fejlődését gátolják.

Valamennyi világnézetnek, legyen bár tudományos vagy nem tudományos, fájó sebet képezi az a mély köd, mely ezideig az egyedi, individualis, személyes létezés és annak objectiv viszonyai közti összefüggésen borong. Émez összefüggés felfedése legmagasabb czélja valamennyi tudományos törekvésnek, utolsó szava minden rendszernek. — Mi hát az az én, az emberi egység, a természetben, embertársai

közt, a társadalomban és tulajdon testében? ez a kérdések kérdése. Gondolatban felőlelem azokat, vágyaim, törekvéseim szárnyalása messze ragad hátra s előre, sőt a világ határain túlra is; de egyszersem érzem és beismerem, hogy a körülmények, saját testem békót vernek kezemre, lábamra. nekik vagyok alárendelve, végzetszerűen függök tőlük, és ők megsemmisíthetnek engemet. Pedig az egyedi ember s a természet — kétségbevonhatatlan valóság; de hogy mint viszonylanak egymással? áthatatlan homály fedi azt.

Még titokzatosabbak ama felsőbb erők, melyeket érzéseim általában meg sem közelíthetnek s mégis ők igazgatják az egyes ember s az egész világ sorsát. Hogy ilyen erők valóban vannak, arról szilárd meggyőződés honol az emberiségben, a mióta emlékezni tud.

Az első lökés, mely az embert észbeli és erkölcsi tevékenységre ébresztette, az élet, a lét szüksége volt. Ezek arra bírták az embert, hogy különféle hasznos fogásokat és megszokásokat sajátítson el. Athaladván ezen az elemi iskolán, lassankint elérte a közös, az egyetemes kérdéseket, később a távolabb esőket is. Két út állt előtte. A szent, mintegy felülről eredő szózatok azt mondták neki: ne próbálj megtudni mindent; mindentudó úgy se lészel soha. Fölfedjük előtted azt, a mire okvetlenül szükséged van, hogy lehetőleg kielégített és boldog légy e földön. Kövesd a szabályokat, melyeket eléd szabunk, ragaszkodjál hozzájuk erősen és feltalálod bennök az óhajtott megnyugvást és támaszpontot a mindenfelől fegyverkező bajok és veszedelmek ellen. A másik szózat magának az embernek kebeléből fakadt, és szinte parancsolta neki: keress, gondolkozzál, kutass elméddel, iparkodásoddal és ne hallgass senkire. Mindent fölérhetsz észszel; titok nem lesz elméd előtt, ha önmagadra támaszkodva erősen törsz előre. S így az ember törekvése ketté vált. A hit és tudás szárnyakat kölcsönzének neki; suhintásaik egyre magasbra és magasbra emelék őt az édeni boldogság fényes hajlékához, és ama ragyogó magaslatokhoz, melyeken el vagyon rejtve a világ titka a poreMBER szemei előtt. A hit feleletet adott személyes, egyéni, lelki életének kérdezősködéseire; a tudomány felfedte előtte a természetben és emberi közösségben való objectív helyzetének feltételeit. Kezdetben a két út egy csapáson haladt, de később minél tovább haladtak, annál inkább elváltak, végre teljesen szakítottak. A tudás folyton tágítván körén, hatalmába ejté a magaslatokat, a szent hagyományokat és tanokat, fölfedte az élet objectív oldalát igazgató törvényeket, föltételeket. Azonban az individualis, a személyes, az egységes ez ideig kisiklott a kezéből, valahányszor csak birokra akart kelni vele. Ennek oka egyedüli fegyverében — a gondolkodásban rejlik. Az ész bonczolja az élő jelenséget, hogy általánosat vonjon le belőle; előtte bece az általánosnak van, az individualist eldobja, mint czérljainak meg nem felelőt; holott ez teljesen realis, maga a valóság, az élet. Következőleg a tudomány be

nem hatolhat magába az életbe. Tehát mi ő? És mi az az általános, a min dolgozik? mire való az?

Ime, ebben gyökerezik a tudás ki nem elégítő volta. Sok badarságot írtak össze e tárgyban az emberi ész korlátoltságáról, pedig többet érne ama kérdés megoldásával bibelődni: mi hát az objectív, a tudományos tudás, mit ad és adhat, mit várhatunk és követelhetünk tőle? Igaz, hogy e kérdéseket gyakran felvetették és magyarázták, de elégtelenül; nem volt hozzá elegendő anyag. Ez akadályok immár fokozatosan elháríttatnak. A böleselet fürkészi a gondolkodás törvényeit és formáit. Az utóbbi időben a psychologia és physologia barátságosan, kart karba öltve, két ellenkező oldalról, de egyazon irányban, egyazon módszer szerint működnek az ember észbeli tevékenysége forrásainak felkutatásán. Ezek alapján már a végkövetkeztetést is gyaníthatjuk.

Hajdanában roppant egyszerűnek gondolták a tudást; ismerjük a tárgyat és megvan. Pedig kisült, hogy a tudás felette bonyodalmas psychicus tevékenység s hogy a tárgy éppen nem az, a mit alatta értünk, hanem egészen más; hogy a tudásnak nincs dolga a közvetlen tárgyakkal, hanem csak azokkal a nyomokkal, melyeket a tárgyak lelkünkben hagytak. A tudás bizonyossága, kétségtelen volta azon meggyőződésen alapszik, hogy egyazon tárgy mindig ugyanazon benyomást kelti fel normalis szellemi képességekkel bíró emberek többségében.

Kant csupán meglebbentette e tényen a fátyolt, melyet ő előtte titok fedett. Ha az ő eszméjét alkalmazzuk a végletekig, az emberek, a környező természethez való viszonyát és a tudást illető nézeteinknek gyökeresen módosulniok kell. Azt hittük, hogy az emberi gondolat és az őt határló közeg közt éles határ van, holott ilyen nincs; meg voltunk róla győződve, hogy a mi bennünket környez, az rajtunk kívül van és feltétlenül objectív, — valójában csak annyira, a mennyiben benyomással van reánk. A tárgyi világ hatásai átalakulnak psychicus állapotunkban és csakis azon alakban lesznek megközelíthetők az ember számára.

Ennek alapján kimondhatjuk, hogy észbeli működésünk és ismereteink csak olyan viszonylagosak és feltételesek, mint minden a világon. Csupán az elvont logika ruházta fel őket olyan tulajdonságokkal, minőkkel nem bírnak. Az én csupán külön alakja a psychicus tevékenységnek és arra való, hogy az emberi létezés jobbjátsa és fejleszse minden oldalra, minden irányban, természetének megfelelően.

Az ilyen felfogás, mely ugyan még nem élvez általános polgárjogot, az emberi lét objectív feltételeiből átteszi a súlypontot a psychikai életbe és az élő személy tevékenységébe és a logikai elvontságok, mechanikus, személytelen, pártatlan és lelketlen törvények

uralma helyett az emberi tettekbe az emberek élő öntevékenységét állítja be. Ily viszonyoknak közepette nem tűnhetik fel életünk a véletlen áldozatának, vagy pedig erőtlen, hiú harcznak a vak végzet ellen, ellenkezőleg az egyén és a társadalom működése az értelmes működés jelentőségét nyeri, mely egyre inkább és inkább képes úgy a kívülre meglevő, mint a saját magából keletkezett objectiv világot hozzá idomítani az emberek személyes és collectiv létének psychikus és anyagi szükségleteihez. Sőt a mi több, eltűnik a mesgye, mely az egyéni individualis életet az általánostól és collectivtól, a subjectivet az objectivtól elválasztá.

Ugyancsak az objectiv világ szerves összefüggése a subjectivvel élénk világot vet arra a többször ismétlődött tényre, hogy a társadalom és cultura fénye fejlődése rendszeren karöltve haladott az erkölcsi, egyéni élet és erkölcsi személy hanyatlásával. Az ember a korunkhoz hasonló időben kizárólag az objectiv világba lévén merülve, abban a hiszemben, hogy szilárd támaszpontot lel benne, elveszti személyes idealjait s velők együtt a személyes, az egyéni élet értelmét is. Ilyenkor az ember mindig kimondhatatlanul szenvedett, nehéznek találta az életet, mint most mi európaiak. Valószínűnek tartjuk, hogy az emberiség fejlődésének történetében új epocha küszöbén vagyunk. A meggyőződés ingadozó volta, az elmék chaoticus állapota, az erkölcsi oldal hanyatlása a mindennapi életben és a theoria gyengesége arra néz, hogy szilárd alapra fektesse azt, nyilvánvalóvá teszi, hogy a mai ember világnézetében gyökeres átalakulására van szükség. A mi Európában nagyot csak tettek és gondoltak az utóbbi öt században, mind ez annak a belátására vezetett, hogy nemesak a kültermészet tüneményei, hanem a phychicus és társadalmi élet tettei és eseményei sem függenek az emberek egyéni belátásától és jó indulatától, hanem bizonyos szabályossággal és következetességgel történnek, szintén bizonyos feltételeknek és változhatatlan törvényeknek vannak alávetve akár a kültermészet tüneményei, ezért azokkal egyetemben az objectiv világhoz sorolandók, és az ember létének meg tevékenységének szintén sajátos objectiv feltételeit képezik. Megtevév ezt a nagy felfedezést, belátták, hogy a phychicus és socialis tetteket hasonlóan az anyagiakhoz, lehet így vagy amugy változtatni, kombinálni az igényekhez képest. Ennek aztán óriási sikere volt egy oldalon az emberi állapotok javítására.

Csakhogy ez a világnézet elégtelen is, egyoldalú is. Még csak érzik ezt most, azért nyer kifejezést valami határozatlan elégedetlenségben, és csüggedésben, melyről az emberek nem tudnak számot adni magoknak. A magyarázat abban rejlik, hogy a tárgyilagosság nem nyújt az embereknek feltétlen szilárd és tartós támaszpontot, mert annak gyökerei, forrása nem az emberen kívül, hanem belül, az ő természetében vannak. Feltétlen objectivismusról beszélhetek Kantig, de azóta nem. Az ember számára nincs se absolut tudás, se

absolut objectivismus, de nem is lehetséges. Az emberi nemet a tudás ön magán felül nem emelheti, a természetből ki nem szakíthatja. A mit az ember kívülágnak tart, az vagy egyszerűen kültermészet csupán, melynek része ő is, vagy más emberek és társaságok, melyeknek közepette maga is él.

Mindazon külső oszlopok, melyekről az emberek hitték, hogy felépíthetik rájuk lételüket, — ingatagoknak bizonyultak be. A ki figyelemmel kíséri a világon most történőket, lehetetlen nem látnia, hogy az erkölcsök romlásával nő a politikai és társadalmi rend ingadozása, bonyolódik a közgazdaság és pénzügy, pang a tudományos és művészi alkotás. Bizonytalanság és csüggedő határozatlanság ül a világos tervek és czélok helyén. Még a khinaiak és észrevették, hogy az európaiak roppant leleményesek a mulatságban és mégis — unatkoznak. Unalom, ez korunk betegsége. A megfigyelés és tapasztalat, megdöntötték az objectiv világnézetbe vetett hitet, emelni kell az egyéni psychikai életet és tevékenységet. A tudomány és gyakorlati tapasztalás legjobb erői fognak működni az egyes, individualis személy erkölcsi fejlesztésén, és ez fogja képezni az emberi nemnek a fejlődés egy periodusába való átmenetelét.

Az eddigiekből kitünik, hogy az ember abban különbözik a többi állatoktól, hogy öntudatos motivumok vagyis tőle eredő, benne gyökeredző és öntudatába átment ösztönből eselekszik.

A ember része a természetnek, legfelsőbb organismus a földön és mint ilyen más élő emberekkel normalis együttélésben leledzik. Saját megóvása és letezése végett arra kényszerül, hogy egyes motivumokat gyengítsen, másokat ismét erősítsen. Ez a kényszer egyforma akár a valódi szükség, akár a lélek legidealisabb törekvéseire alkalmazzuk is. Ugyanis a motivumok kölesönös viszonyán uralkodó mechanicus törvényhez valami szabályozó is járul, mely erősíti az egyiket, és gátolja vagy gyengíti a másikat. Ilyen regulator kétségen kívül meg van a többi szervezetekben is. Azonban az állatoknál a körülmények egybevetése, combinatioja, nem terjed tovább az önvédelem és az önkielégítés okozta szükségnél. Az ember pedig, a ki képes új formákba gyurni lelki állapotát, a ki felemelkedhetik a legmagasabb eszmékig, még a melyek az ő motivumaival közvetlen összeköttetésben nincsenek is, oly annyira, hogy nem gyéren nagy figyelemmel kell átkutatnunk a következtetések és folyamányok hosszú sorozatát, ha kiakarjuk fürkészni a köztük és általok igazgatott és szabályozott motivumok között fennálló viszonyt.

A combinatiók, az egybevetések alapját képezik annak, a mit *eszmény* néven ismerünk. Nincs határozatlanabb valami ennél. Az eszmény olyan képzet vagy fogalom, mely a különböző motivumokat egy egészszé fűzi össze s egy közös irányt szab nekik. Motivumok szerint az eszmények is sokfélék. Vannak közeli, vannak távoli, van-

nak egyéni s vannak közös eszmények. Feladatuk közvetítő szerepet játszani az eszme és a valóság közt. Az észbeli processusok és operatioik az eszménytől nyerik a megvalósulást. Ebben az esetben az eszmény és a cél synonymák, csakhogy a „cél“ a közelebbi, a közvetetlen, a practicus idealt jelöli, míg az eszmény a távolabbi, tágabb értelemben vett czélnak a kifejezője.

Az eszmények is alanyiak (subjectivek) és tárgyiak (objectivek) ama tárgyak különböző volta szerint, melyekre az öntudatos cselekvés kihat. Az ember működése a külvilág terén mindenha objectiv; de azért lelkünk minden tüneményének nem subjectiv tevékenység a forása. A subjectiv tevékenység annyira mélyen van az emberben, hogy az analysis és megfigyelés számára megsem közelíthető. Továbbá megfelelő idealok nélkül subjectiv tevékenység csak úgy nem képzelhető, akár az objectiv működés. Motivumainkat ismerhetjük közvetetlenül, szemlélhetjük őket mint a subjectiv idealokat, de közvetetlenül hatni ösztöneinkre, vezetni azokat, gyengíteni vagy erősíteni őket csak is úgy vagyunk képesek, ha öntudatunkben egy képpel rendelkezünk arról, minőnek kell azoknak voltaképpen lenniök. A ilyen kép az alanyi eszmények (subjectiv idealok) világából kerül ki. Emez idealok cselekvő tudata pedig a *lelküismeret*.

A subjectiv tevékenység erkölcsi tevékenység, a subjectiv idealok az erkölcsi ideáljai. Az erkölcsi tevékenység és erkölcsi eszmények tana egyszersmind az erkölcsiség vagy ethika tana is.

Az erkölcsiség és a tudás különböző utakon bár, de egyazon fő és utolsó czélhoz vezetik az embert: lehető kielégítéséhez és boldogságához. Magában véve mindegyik gyenge e czélra, de ha kart karba öltének, legyőzhetetlen erőt képviselnek. Az erkölcsiség neveli és fejleszt a egyéni embert belülről, lelki természetének leginkább elrejtett részeiben; a tudás megállapítja az egyéni ember életének és működésének feltételeit és viszonyait. Összekapcsolatván a főczél azonos voltával, egymás malmára hajtja a vizet. Objectiv tevékenység nélkül erőtlenségre, hiú szemlélésre van utalva az ember. Az objectiv tevékenység pedig a subjectivnek támogatása nélkül képtelen megvalósítani az ember boldogságának eszményeit, merőben ferde, rémképeket állít elő, pusztaságban bolyong, és mégis azt hiszi, hogy a valódi valósággal van dolga.

Az ethika kötelessége megállapítani a subjectiv, erkölcsi tevékenység eszményeit, rámutatni eredetükre, megvilágítani igazi jelentőségüket és értelmüket összefüggésüket egymásközt éppen úgy, mint az emberi lét és tevékenység objectiv oldalával. Felvetünk néhány e tárgy kombinációt.

* * *

Hogy az öntudatos működés motivumait a subjectiv eszmények kormányozzák és szabályozzák, ez szükséges az egyéni személy érde-

kében éppen úgy, mint az emberi társadalom javára, melynek ő is tagja. A motívumokat szabályozni és kormányozni már azért is szükséges, mert nem bírnak a közvetlen jelenségek és tények végzetes kényszerűségével. A motívumokban egyaránt nyilvánulnak az emberi természet lelki és élettani szükségéi. Mindkettőnek közös a forrása, mind a kettő szorosan függ egymástól. Általában véve minél kevésbbé van kifejlődve az ember szervezete, annál jobban uralkodik benne a physiologiai élet és megfordítva. Azon felül a lelki életnek és működésnek vannak olyatén tulajdonságai is, melyek közeli rokonságban vannak az élettani tünetekkel. Nem is szólva sok észbeli művellet és érzés öntudatlan és önkénytelen voltáról, ilyen közel rokonságra mutatnak az ész, vágy és akarat megszokásai, a lelki functiók^o képessége, melyeket az öntudat sokáig és gyakran irányoz ugyan egy oldalra, hogy bizonyos réteget nyerjen, mely épen marad és megőriztetik, midőn azok öntudatlanokká és önkénytelenné válva mintegy második természetünké lesznek. Az emberi természet ezen sajátosságait okvetlenül szükségessé teszük számára a lelki és anyagi életét vezérlő subjectiv eszmények. Az ember köteles tartogatni és őrizgetni az öntudatos lelki működésre szolgáló materialis és psychikai képességét; maga ez a működés kell hogy összhangba hozassék a szabályos együttélés feltételeivel, nem csupan a külső cselekedetekben, hanem a tevékenység motívumaiban is. Ime néhány alapelv, melyre visszavezethető az ethica.

Az öntudatos lelki tevékenységre vezető különbség, a mennyiben önmagunktól függ, objectiv eszközökkel tartatik fenn, jelesül: a diätetica és hygienia törvényeinek megtartásával, és az orvosi tudománynak szintén objectiv szerei és fogásai segélyével nyer helyreállítást. Az ethikara nem tartozik sem az egyik, sem a másik; mert ő csupan a subjectiv, és más utakon, de ugyan azon célhoz vezető eszközöket ajánlja. Természetünk élettani szükségletei a lelki elemek befolyása alatt a szervezet felbomlására, és a psychikai élet s tevékenység gyengítésére vezető rendellenes fejlődést is nyerhetnek, míg az élettani szükségletek rendellenes kielégítése abban nyilvánul, hogy számára nagyon is sok hely jut lelki életünk- és tevékenységünkben; ha ez aztan szokássá vált, megzavarja a lelki működések egyensúlyát, és megfoszt az önlelki mozgalmakon való uralmunktól. Ily értelemben aztán a szabad akarat lehetetlenné válik, ha élettani szükségleteinknek határt szabni, őket megfékezni nem tudjuk. E szükségletek közül legközvetlenebbek: az éhség, szomjúság és a nemi vágy. Ezeknek kielégítését rendszeren beleöltöztetik a szellemi kielégítés és élvezet formájába, mi által könnyen tévedés áll elő, ha ezeket tekintjük a művelt rétegek magasabb lelki élete járulékaik gyanánt. Az ethica megvilágítja eme jelenségek valódi jelentőségét, és önmegtartóztatást, mértékletességet ajánlja, óv a kihágások veszélyes követke-

ményei ellen. Nem prédikál ascetismust, csupán azt ajánlja, hogy az élettani szükségletekből ne alkossunk elvet, hanem tekintsük azokat pusztán öntudatos physiologiai törekvéseknek. Hasonló szempontból tekint a kissé távolabb eső anyagi befolyásokra, minők: az anyagi jóllét és gazdagság, pompa kénytelen, hiuság, restség, kéj és kincs szomj. Nem emeli erénynyé a szegénységet, s az ebioniták tanából nem kovácsol elvet. Az ember anyagi környezetét illetőleg az ethika tanításának értelme a következő: ne add át lelkedet az anyagiságnak, ne légy telhetetlen, önző, hogy a külső anyagi világ rabjává ne válj; az szolgáljon téged, s ne te őt. Lelki függetlenségedet és szabadságodat többre becsüld a világ összes javainál!

Az ethika igazi veleje a subjectiv idealokban gyökerezik, melyeket az ember öntudatos élete és tevékenysége számára kijelöl. Jellemző sajátosságuk az az eszményeknek, hogy céljuk, feladatuk kivezetni az embert az elvont egyéniség szűk, korlátolt köréből és felemelni őt az ember ideális típusára, vagyis oly típusra, mely az emberi természetnek az adott időben bizonyos körülmények között és az uralkodó nézetek és fogalmak értelmében legtökéletesebbnek tartott sajátosságai és tulajdonságai elvonásából és általánosításából lőn felépítve. Az erkölcsi eszmények rendkívül különbözők és különféleek voltak a különböző emberi társadalmaknál, a különféle népeknél és különböző időszakokban, és a megfigyelések meg a tapasztaltság felhalmozódásához, meg az embereknek nagyobb és nagyobb csoportokba való egyesüléséhez képest fokozatosan fejlődtek és tökéletesedtek. A keresztény ethikának éppen abban rejlik ideális tökéletessége, hogy se nem görög, se nem római, semita vagy ind, hanem közös-emberi, és valamennyinél hasonlíthatatlanul mélyebben belepillantott az emberi lélekben rejlő motivumok okaiba és következményeikbe.

Az ethikai eszmények számában első helyen áll az igazság és a lelki szépség után való törekvés. Objectiv értelemben véve beszélünk tudományos vagy elméleti igazságokról, az igazságról a jogban, bírászkodás- és igazgatásban és a valóságos tünemények és művészi alkotások szépségéről. Subjectiv értelemben ezen elvezésekkel jelöljük ama lelki hajlamot és irányzatot, melyekkel az ember a tevékenység legkülönbözőbb köreiből működik és melyek nélkül sem tartóssat, sem nagyot létre nem hozhat. Egész halom félreértés, sophisma, szükmarkuság stb. emelkedik az erkölcsi tanok e kiinduló pontja ellen, és homályt vet jelentőségére. Ezek azonban csak látszanak megdöntöhetetleneknek, a mennyiben tételeik és ellenvetéseik még kellő czáfolatot nem nyertek. Ugyanis a kielégítés, jóllét, boldogság személyes, egyéni, subjectiv képzetek; objectiv mértékkel őket meg nem mérhetjük; kiki megtalálja ezeket a saját módja szerint ebben vagy abban. Már pedig ha ez így van, mily alapon lehet következtetni azt, hogy az igazságot, igazat, lelki szépséget keresők meg vannak fosztva

a boldogságtól és a megelégedéstől csupán mert nincs sem gazdagságuk, sem bőségük, sem előkelő állásuk a többi emberek sorában? A mi az objectív rendet illeti, az önmagában véve se nem rossz, se nem jó; ezeket a sajátságokat csupán az emberekhez mérve nyeri. Maga ez a rend mindenkor az adott feltételek és körülmények — az objectív valóság tetteinek szükségképpen folyó eredménye. Tessék megváltoztatni e tényezőket — tüstént megváltozik az objectív való is! Most midőn a tapasztalás és tudás köre egyre több és több hatalmat ad kezünkbe a külfeltételeken, az az állítás, hogy az igazságra, igazra és lelkiszépségre való törekvés nem vesz részt a külvilág ügyeiben, egyre jobban és jobban hanyatlik. Még néhány emberöltő kell és a böleskedők e gyakorlati bölesége nem lesz többé sem gyakorlati, sem böles!

Az alázatosságot és engedelmeséget szintén az első erények sorába állítja az ethika. Csakhogy itt is se szere se száma az ál magyarázás és a csürés-csavarásnak. Összecserélik a rablelkűséggel és meghunyászkodással, pedig az ethika alázatosságának és engedelmeségének semmi köze hozzájuk. — E kettővel szoros kapcsolatban áll a hit és remény. Nélkülök öntudatos szellemi tevékenység és élet éppen úgy nem képzelhető, mint organismus levegő és táplálkozás híjával. Csüggedés, kétségbeesés paralsalják e tevékenységet. Ethikailag véve a hit és remény a szellem ébersége, a csüggedés és kétségbeesés pedig a szellemi erők hanyatlása. Nagy ellensége e kettőnek az illusio; végre is az élet élet marad, örömmel, búval fűszerezve. A helyett, hogy tanulnánk, mint kell élni és mint találni magunkat belé az életetbe, lehetőleg megőrizni a szabadságot és egyensúlyt, oda dobjuk magunkat az elvont fogalmak világába és légvárat alkotunk. És mivel a valóság nem ad választ képzelgés szülte követelményeinkre, készen áll a felkiáltás: „Unalmas az élet!“ — melyből aztán csak vagy az öngyilkosság, vagy a napról-napra tengődés segít kievickélni. Jaj az oly népnek és az oly társadalomnak, melyben sok ember gondolkodik ilyen! Másfelől az is nagy baj, hogy az emberek teljesen elmerülnek az őket környező külvilág tevékenységébe, parlagon hevertetik a belső lelki életet, minek folytán az elesenevészesedik. Ilyen ember nagyon sok van Európában és Amerikában, kiknek szaporodtával lépést tart a nagy tehetségek fogyása s az erkölcsi hanyatlás.

Az erkölcsi élet egyik fő feltétele az egyszerűség, melyre oly sok otromba élelet gyártották már. Végre ide tartozik még az élet iránt való derült, nyugodt és bizalommalta magaviselet, mely támaszpontot nyújt az embernek az ismeretlennel, az előre nem tudottal való küzdelmeiben.

A mi az embernek embertársaihoz való viszonyát illeti, itt a legfelsőbb eszmény a szeretet. Az ethika arra tanít, hogy az emberben, legyen bár ellenségünk, vagy bukott teremtés, ne azt szeressük,

a mi ő valójában, vagy velünk szemben, hanem azt, a mivé válnia lehetett és kellett volna ember létére. A hangsúly itt is a viszony subjectiv és nem objectiv oldalán van. A sértések megbocsátása, a rokonézés, könyörületesség, önmegtágadás, szerénység stb. csupán a szeretet nyilvánulásai. Az ethikai szeretet erősen hozzáfűz minket az élethez, s a ki az ő iskoláján átment s benne megizmosodott, könnyen fogja hozzá mérhetni szándékait, akaratát, vágyait a többi erkölcsi eszményekhez.

Kavelin ezután kiterjeszkedik az ethikának a társadalomhoz, államhoz, politikához, valláshoz, joghoz és képzőművészethez való viszonyára, de itt főleg az orosz viszonyok lebegnek szemei előtt.

Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie. Unter Mitwirkung von M. Heinze u. W. Wundt, herausgegeben von R. Avenarius. 1885. 3. füzét.

Az önálló értekezések sorát megnyitja Ribbeck V. (berlini) „Studien über den Pessimismus“ című dolgozata. A cikk két részből áll. Az elsőben. „Zur Geschichte des Pessimismus“ szerző kimutaja, hogy a Pessimismus nagyon régi tan. Nemesak az indusoknál és Hiob könyvében találjuk, hanem az élni vágyó vidám görög népnél is. Homerostól egész Euripidesig egy költő sines, kinek műveiben a legbúsabb panaszok ne fordulnának elő a földi lét mulandósága felől. A philosophia is mutat ilyen jelenséget s a halálra beszélő Hegesias önkénytes halálra birta nem egy hallgatóját a létezés nyomorultságáról szóló keserves panaszaival. A stoa, az epikureusok és skeptikusok mind osztoznak-e nézetben s az ember egyedüli boldogságát a külsőtől való függetlenségben találják. A keresztyén philosophiában ezen irány az ellenkezőt hozta elő s Leibnitz és Wolff a vig optimismust hirdetik, míg velők egyidejűleg Maupertuis volt az első, ki exact tudományos uton akarta kimutatni, hogy az ember életében több a fájdalom mint az öröm s Kant is határozottan ellene van a Leibnitzféle boldogságnak. Valódi szellemi hatalommá azonban a pessimismus csak az újabb korban lett. Alapítója Leopardi a költő philosoph (v. ö. Dr. Buday József cikkét Giacomo Leopardiról a M. Phil. Szemle I. évf. 1. és 2. füzeteiben), kivel Schopenhauer egyetért abban, hogy az örömnél több a fájdalom s az öröm csak a fájdalom nemléte vagyis pusztá negatio. A mai időnek pessimistája Hartmann Ede a szabadulást ezen világból csak az értelmi fejlődés útján véli elérhetőnek, melylyel az élet nyomorúsága annyira fog érzékeny-ségben emelkedni, hogy az emberek közhatározat által a világot megszüntetik. A culturfejlődés annál fogva nála momentum a teljes megsemmisülés felé. Szerzőnk tagadja ugyan, hogy a culturával karöltve járna a fájdalom emelkedése s igen helyesen figyelmeztet a Hartmann által eléggé nem méltányolt egyéni momentumra is az élet becslésénél; de végezetül mégis elfogadja Hartmann alap-tételét, mikor a boldogságot a folytonos törekvésbe helyezi. Mert hiszen ezen törek-vésnek indító oke mindig a hiány, vagyis egy fájdalom, a melyet vele megszüntetni kívánunk.

G. Cesca (Siciliában) „Über die Existenz von unbewussten psychischen Zuständen“ egy igen vitás lélektani kérdést fejteget. A kérdést magát két részre

osztja 1. vannak-e nemtudós képek? 2. van-e nemtudatos szellemi munka? Tudvalevőleg Leibnitz volt az első, a ki a nemtudatos képek létét oly módon állította, hogy azok csekély erejű képek, s azért lelkünkben vannak ugyan, de tudomásunk róluk ninesen. Ezen tant pártolja Kant és Hamilton. Ellene szóltak fej Galluppi, Fortlage, J. S. Mill és Brentano, kiemelve, hogy a Leibnitztól például felhozott tenger zugása nem sok, hanem csak egy képet hoz elő a lélekben, mely azért nines is számos igen kis képekből összeállítva. Cseca szintén esatlakozik ezen irányhoz. Ellenben a 2-dik kérdésre elfogadja Rosmini, Hamilton, Mandsley, Carpenter és Morell tanait s azzal véli a kérdést megoldhatni, hogy nemtudatos képeink ninesenek ugyan, de nemtudatos szellemi munka van, a mint azt Helmholz pl. a nemtudatos következtetésben kimutatta. Véleményünk szerint a dolog mégis a nemtudatos lelki állapotok javára dől el; mert ha nemtudatos szellemi munka van, akkor nemtudatos képeknek is kell lenniök, mivel a gondolkodás mindenkor képekben folyik le.

T h s. A c h e l i, a 3-dik cikknek szerzője: „Die Theorie der Seele auf ethnologischer Basis.“ A cikk azon véleményeket állítja össze, melyeket különböző népek alkottak maguknak a lélekről. Az emberek szerinte a lélek gondolatára jutottak a teljes megsemmisülés felfoghatlansága miatt, mely gondolatban megerősíté őket az elhalt emberekről feltűnedező álmokképek, s végre maga az ismeretlen is ezen irányba vitte őket. Felfogták pedig a lelket hol lehelletnek, hol vérnek, vértelen sehemennek s lett ezekből genius, házi isten, valamint ellentéte az ördög. Tartózkodási helyüket hol állandónak, hol változónak hitték. A lélekvándorlás állapotok alakjában s a fétiche szintén innen veszi eredetét.

A. D ö r i n g végre „Über die Möglichkeit Logik u. Erkenntnislehre gesondert darzustellen“ cím alatt habilitáló előadását (Berlinben) teszi közzé. Tudvalevőleg újabb időben az ismeretelmélet és a logika egyeztetése képezi az egyik feladatot melyen a logikusok dolgoznak. (pl. Schuppe „Erkenntnistheoretische Logik“) Döring ezzel ellentétben azt vitatja, hogy a logikát az ismeretelmélettől függetlenül lehet sőt kell tárgyalni.

Ismertetve vannak: Dr. K. K r o m a n n műve: „Unsere Naturerkenntnis. Beiträge zu einer Theorie der Mechanik u. Physik.“ Fordította Dr. R. von Fischer Benzon. Ism. A. Höfler. R é e P a u l „Die Entstehung des Gewissens“ ismert. Paulsen Fr. B u c c o l a Gabr. „La legge del tempo nei fenomeni del pensiero“ ismert. Kraepelin.

Őn bejelentések, philos. folyóiratok szemléje s könyvjegyzék töltikbe a füzet többi részét.

L e v e l e z é s.

Észrevétel a „Bölcsészettünk nyelve“ czimű értekezésre. Ezen értekezés írója nyelvőri szerepet játszik a magyar bölcsészeti nyelvezet kritizálása által. Értekezésemet is (Dr. Horváth Cyrill élete és bölcsészete Magy. Philos. Szemle 1885. I. füzet) kifogásolja: „... mások azonban annyira viszik az érthetlenség terén, hogy egész mondataalakításaik képtelenségekké válnak. Ilyen példára bukkanunk egy értekezésben (idézi értekezésem czimét, a folyóiratot és füzetet), mely a többi között így beszél: „Fischer Kuno System der Logik und Metaphysik“ czimű művében

osztja 1. vannak-e nemtudós képek? 2. van-e nemtudatos szellemi munka? Tudvalevőleg Leibnitz volt az első, a ki a nemtudatos képek létét oly módon állította, hogy azok csekély erejű képek, s azért lelkünkben vannak ugyan, de tudomásunk róluk ninesen. Ezen tant pártolja Kant és Hamilton. Ellene szóltak fej Galluppi, Fortlage, J. S. Mill és Brentano, kiemelve, hogy a Leibnitztól például felhozott tenger zugása nem sok, hanem csak egy képet hoz elő a lélekben, mely azért nines is számos igen kis képekből összeállítva. Cesa szintén esatlakozik ezen irányhoz. Ellenben a 2-dik kérdésre elfogadja Rosmini, Hamilton, Mandsley, Carpenter és Morell tanait s azzal véli a kérdést megoldhatni, hogy nemtudatos képeink ninesenek ugyan, de nemtudatos szellemi munka van, a mint azt Helmholz pl. a nemtudatos következtetésben kimutatta. Véleményünk szerint a dolog mégis a nemtudatos lelki állapotok javára dől el; mert ha nemtudatos szellemi munka van, akkor nemtudatos képeknek is kell lenniök, mivel a gondolkodás mindenkor képekben folyik le.

T h s. A c h e l i, a 3-dik cikknek szerzője: „Die Theorie der Seele auf ethnologischer Basis.“ A cikk azon véleményeket állítja össze, melyeket különböző népek alkottak maguknak a lélekről. Az emberek szerinte a lélek gondolatára jutottak a teljes megsemmisülés felfoghatlansága miatt, mely gondolatban megerősíté őket az elhalt emberekről feltűnedező álmokképek, s végre maga az ismeretlen is ezen irányba vitte őket. Felfogták pedig a lelket hol lehelletnek, hol vérnek, vértelen schemennek s lett ezekből genius, házi isten, valamint ellentéte az ördög. Tartózkodási helyüket hol állandónak, hol változónak hitték. A lélekvándorlás állapotok alakjában s a fétiche szintén innen veszi eredetét.

A. D ö r i n g végre „Über die Möglichkeit Logik u. Erkenntnislehre gesondert darzustellen“ cím alatt habilitáló előadását (Berlinben) teszi közzé. Tudvalevőleg újabb időben az ismeretelmélet és a logika egyeztetése képezi az egyik feladatot melyen a logikusok dolgoznak. (pl. Schuppe „Erkenntnistheoretische Logik“) Döring ezzel ellentétben azt vitatja, hogy a logikát az ismeretelmélettől függetlenül lehet sőt kell tárgyalni.

Ismertetve vannak: Dr. K. K r o m a n n műve: „Unsere Naturerkenntnis. Beiträge zu einer Theorie der Mechanik u. Physik.“ Fordította Dr. R. von Fischer Benzon. Ism. A. Höfler. R é e P a u l „Die Entstehung des Gewissens“ ismert. Paulsen Fr. B u c c o l a Gabr. „La legge del tempo nei fenomeni del pensiero“ ismert. Kraepelin.

Őn bejelentések, philos. folyóiratok szemléje s könyvjegyzék töltikbe a füzet többi részét.

L e v e l e z é s.

Észrevétel a „Bölcsészetiünk nyelve“ czimű értekezésre. Ezen értekezés írója nyelvőri szerepet játszik a magyar bölcsészeti nyelvezet kritizálása által. Értekezésemet is (Dr. Horváth Cyrill élete és bölcsészete Magy. Philos. Szemle 1885. I. füzet) kifogásolja: „... mások azonban annyira viszik az érthetlenség terén, hogy egész mondataalakításaik képtelenségekké válnak. Ilyen példára bukkanunk egy értekezésben (idézi értekezésem czimét, a folyóiratot és füzetet), mely a többi között így beszél: „Fischer Kuno System der Logik und Metaphysik“ czimű művében

így szól: A lét, mint fogalom ellenmond önmagának, mivel mint fogalmat szintúgy igenelni, mint tagadni kell. Az igenlő nyilatkozás tévés, a tagadás megszüntetés, Tehát a létről mindkettőnek egyszerre érvényesnek kell lennie, szintúgy annak, hogy van, mint annak, hogy nincs, mivel a lét és semmi egysége levés.“ „A lét és semmi egysége, t. i. a levés azon összerűség, melyben a lét és semmi relative különböző. Azonos, mivel a lét lett valamivé, tehát még nem az, a minnek lennie kell; különböző, mivel mint igenlés viszonylik a semmihez, mint tagadáshoz.“ „Ime ezek összefoglalt magyar szavok, itt-ott nagy erőszakkal együvé erőszakolva, hanem azt kérdjük, ez hát a magyar philosophia nyelve? Hát jogosult a tudomány terén az ilyen üres, semmit nem mondó galimathias, még ha azt százszor Kuno Fischer mondaná is? . . . Vajjon nem adunk-e igazat Kerkápoly ezen meghatározásának: azon külső a melynek külseje van, épen olyan belső, mint a milyen külső azon belső, a melynek belseje van? Hát a philosophia ma sem lenne egyéb, mint a nagyokat mondás művészete?“

Ezen idézet értekezésemből a l a k i l a g h e l y t e l e n, mivel ezen kifejezés: „A lét és semmi egysége, t. i. a levés azon összerűség, melyben a lét és semmi relative különböző“ hibásan van idézve, tekintve, hogy értekező a legutóbbi mondatból ezen lényeges kifejezést „relative azonos“ mellőzte. A mi szándékos mellőzés volt, hogy érthetetlenséget vagy képtelenséget tün-tesen föl. Ennek constatalása után lássuk a dolog lényegét.

Értekezésem a coneretismus történetét tárgyalván, például idézi Fischer conret felfogását is a levés-, mint a lét és semmi összerű egységére, vonatkozólag. Fischer Kuno szavait magyarul adom o l y v i l á g o s s á g g a l, mely a szaka-va t o t t m e t a p h y s i k u s előtt a levést, mint metaphysikai alapfogalmat, és lényeges részeit, a létet és semmit, valamint ezek összerű egységét, a l e g s z a b a t o t o s a b b n y e l v e z e t t e l fejezi ki.

A tartalom tehát l o g i k a i v i l á g o s s á g g a l, az alak (t. i. a nyelvi alak) s z a b a t o s s á g g a l, mint a philosophiai irány l o g i k a i k e l l é k é v e l, bir. Kérem már most: minő értelem lát a tartalomban „érthetelenség“-et és az alakban, üres semmit nem mondó galimathias-t és „mondatalakítási képtelenség“-et?

Az oly értelem, mely értekezésem említett helyén a metaphysikai gondolatot nem tudja fölfedezni, mivel a metaphysikához semmit sem ért; az oly értelem, mely a philosophiai nyelvezetet a mindennapi közönséges próza kifejezései szerint mérlegeli, nem tudván, hogy philosophiai gondolatokat csakis philosophiai műszókkal lehet szabatos és határozott alakban kifejezni; az oly értelem, mely a philosophiai irányt a köznapi iránytól megkülönböztetni nem tudja. Lehet-e tehát azon csodálkozni, hogy h a i l y értelem Fischer Kuno mély metaphysikai gondolatát a Kerkápoly-féle ü r e s p h r a s i s s a l meri összehasonlítani, nem tudván, hogy ez által m i n ő tudásának fogja bizonyítványát kiállítani?

Dr. Nemes Imre.

V á l a s z u l.

Dr. Nemes Imre épen nem bölcsészeti higgadsággal emlékezik meg a „Bölcsészetiünk nyelve“ című czikkről. Rosz néven veszi azt, hogy nyelvőri szerepet akar játszani a bölcsészeti nyelv kritikája által. Kénytelen vagyok elismerni, hogy

ez úgy van s hozzá tenni, hogy erre okvetlenül szükség is van, mindaddig, míg a mi tisztelt böleselőink oly módon írnak, hogy az meg nem érthető. E szükségérzetből támadt cikkem s nem is akart több lenni egyszerű figyelmeztetésnél, a bölesészet javára.

A fenti kihívó sorokban azonban Dr. Nemes Imre jónak látja átteni a vitát. a kifejezésről a tartalomra, a nyelvről a gondolatra. Kövessük nyomát. Tu l'as voulu-George Dandin.

Egyben igazza van, a „relative azonos“ idézeteimből csakugyan kimaradt, Nem ferdítő szándékból; de kimaradt. Elfogadom hát a szöveget úgy, a hogy szerzője visszaállítja, mely állítása szerint: „a szakavatott metaphysicus előtt a lét és mint metaphysikai alapfogalmat és lényeges részeit: a létet és semmit, valamint ezek összerű egységet a legszabatosabb nyelvezettel fejezi ki.“ Úgy-e így mondta? Úgy. E tartalom nevében ül hát Dr. Nemes bírói székét „az én tudásom“, „az én értelmem“ felett úgy-e? Igen. Nos, e tartalom merő értelmetlenség; németül: Unsinn. Megmagyarázom Dr. Nemesnek hogyan és miért. Ön a levés (mily szó! a német: werden) alkotó részeit keresi s találja a lét- és semmi-ben, Ön szeriut, e két ellentétes fogalomban. Értelmetlen e meghatározásban az, hogy Ön a lét ellentétes határozománya gyanánt a semmit mondja. A lét, mint metaphysikai fogalomnak nem a semmi az ellentéte, jobban mondva: tagadása, hanem a nem lét. Így találja ezt ön megírva minden valamire való metaphysikus könyvében, így többek közt Fischer Kunoéban. Üssük föl az ön által idézett könyv: System der Logik und Metaphysik oder Wissenschaftslehre. Zweite Aufl. Heidelb. 1865. 229-dik lapját s ott találjuk az ön által idézni kívánt következő passzust: „Das Sein als Begriff widerspricht sich, denn es muss als Begriff sowohl bejaht als verneint werden. Die behahende Erklärung ist die Setzung (einfache Position), die verneinende die Aufhebung. Also muss von dem Sein beides gelten, sowohl dass es ist, als nicht ist. Es will gedacht sein als Sein, welches nicht ist, oder als Einheit von Sein und Nichtsein, d. h. als werden.“ Van é e szövegben csak egyszer is említés téve a nichts-ről, a semmi-ről? Ugy é, hogy nincs? Ki hát a ferdítő kettőnk közül? Bizzuk a feleletet az olvasóra.

Most azt magyarázom meg Önnek, hogy idézett Fischer K. szövegben mért is nem lehetett említés téve a nichts-ről. Felelet azért nem, mert Fischer K. ott a létet s ennek ellentétét, mint fogalmi határozományokat tárgyalja, s épen nem úgy, mint objectiv tényeket. Ha egyébe nem, e kifejezése: Es will gedacht sein stb. figyelmeztethette volna Dr. Nemes erre a körülményre. Ő azonban jobbnak látta ez egész figyelmeztetésül szolgálható mozzanatot kifelejteni fordításából.

Meg kell hát mondanom Dr. Nemesnek, hogy a semmi a philosophiai műnyelvben nem megy egyre a nem léttel; valamint hogy ellentétes fogalma is nem a lét, hanem a valami. „A valami több a tiszta, pusztá létnél, mivel hogy tartalmazabb. Így, midőn e kérdésre: mi e vagy amaz ember? a köztudat azt feleli: Semmi! e felelettel nem annak létét akarja tagadni, hanem inkább azt akarja mondani, hogy megállapított mivolta nincs neki.“ Lásd Kerkapoly Tiszta Észtanát.

Van ezenkívül a perelt semminek úgy a köztudatban, mint a philosophiai műnyelvben még egy más magyarázata is. Kifejezést egy legrégebb s legokosabb philosophiai tételben talált: Semmiből semmi sem lesz. Ex nihilo nihil. Bizonyosága ennek a Doktor úr Nemes haragja, szövegghűsége, szakavatottsága is.

Kun Pál.

A philosophia helytfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1885/6-dik év első felében: (Folytatás.)

8. A debreczeni ev. ref. theol. és jogakademiában: 1. Alapbölesészet és ismerettan, heti 4 óra; 2. Ó- és középkori bölesészettörténelem heti 4 óra; 3. Jogbölesészet, heti 4 órán Tóth Ferencztől; 4. Általános neveléstan heti 3 órán Osterlamm E.-ről; 5. A 18. sz. egyetemes művelődés története heti 4 óra Géresi Kálmántól; 6. Vallásbölesészet heti 3 óra Bethlendi Endrétől.

9. A kassai kir. jog- és államtud. karnál. 1. Bölcséleti jogtudomány, heti 8 óra dr. Werner R.; 2. A philosophia encyclopediája, heti 2 óra dr. Stöhr Sz.-tól; 4. Az emberi művelődés története, heti 4 óra dr. Tóth L.

10. A győri kir. jog- és államtud. karnál. 1. Lélektan, heti 4 óra Dunay F.-tól; Jogbölcsészet, heti 8 óra Dr. Kautz G.-tól.

11. A pápai ref. theológián. 1. A bölcsészettörténet heti 3 óra; 2. Az ismerettan heti 2 óra; 3. Az észjog heti 3 óra; 4. Nevelés- és oktatástan heti 4 óra Antal G.-tól.

Legújabbban megjelent philosophiai tárgyú magyar könyvek jegyzéke.

1. Pulszky Ágost: A jog- és állambölcsészet, Budapest 1885. 2. Pasterner Gyula: „A művészetek története“, Budapest 1885. 3. Beöthy Zs.: A tragikum. Budapest 1885. 4. Rákosi Jenő: A tragikum. Budapest 1885. 5. Bihari Péter: Egyetemes és részleges Eszhetika. Budapest 1885. 6. Bihari Péter: Tiszta Gondolkodástan vagy Logika. Budapest 1886. 7. Láncezy Gyula: A történelmi módszerről. Budapest 1885. 8. Pauer Imre: Phantasia. Pozsony 1885. 9. Koltai Virgil: Irodalomtörténeti s esthetikai tanulmányok. Budapest 1885. 10. Barabás Abel: Az ujkori philosophia keletkezése. Kolozsvár 1884. 11. Besze János: Történelmi Bölcsészet vázlata. Szeged 1885. 12. Erősd Mihály: Criticus Objectiv metaphysika. Budapest 1885. 13. Erdélyi J. A bölcsészet Magyarországon. Budapest 1885. Kiadja a Philosophiai írók tára. 14. Bacon: A novum Organum. Fordit. Balogh Armin. Budapest 1885. Kiadja a F. I. T. 15. Krafft-Ebing R. báró: Egészséges és beteg idegek. Fordit. Osvást Alb. Budapest 1885. 16. Krafft-Ebing R. A törvényszéki elme kórtan tankönyve. Ford. Babarczy Schwarzer Ottó. Budapest 1885.

AZ OLVASÓHOZ.

A „Magyar Philosophiai Szemle“ negyedik évi pályafutását végzi be. Volt-e, s mennyi érdeme volt folyóiratunknak? — annak megítélését az olvasó közönségre kell bízunk. Magunk csupán ama tény megállapítására szorítkozunk, hogy Szemlénk valódi szükségérzetnek felelt meg, a minék bizonyítéka munkatársaink s előfizetőink bár lassu, de folytonos gyarapodása.

E ténynyel szemben reánk az a kötelezettség vár, hogy e folyóiratot továbbra is fentartani igyekezzünk. E kötelezettség sulyát növeli előttünk a hazai közélet minden útján érezhető előretörés; az anyagi és szellemi téren egyaránt tapasztalható forrongás s nem egy helyen szintén a virágzásra jutott siker, mely mozgalmak és eredmények küzdelmeiben, nézetünk szerint, a philosophiának is meg kell állania helyét. A napról napra sürűbben feltűnő irodalmi rokon jelenségek a tanui, hogy közel van, vagy már itt a kor, mely e törekvések, a mi törekvéseink célját, szorosabb kapcsolatba hozza a közélet szükségleteivel. Csak ama könyvsorozatra utalunk, melyben főntebb a legközelebbi idők magyar philosophiai termékeit állítók össze, hogy állításaink és reményeink, a magyar philosophálás életképessége felől igazoltaknak tekintessenek.

Ily körülmények közt a „Magyar Philosophiai Szemlének“ további fentartása erkölcsi kötelesség.

Azt tartjuk épen e folyóirat legközelebbi hivatásának, hogy a megjelent philosophiai tárgyú műveket, a mennyiben eddig nem tet-

9. A kassai kir. jog- és államtud. karnál. 1. Bölcséleti jogtudomány, heti 8 óra dr. Werner R.; 2. A philosophia encyclopediája, heti 2 óra dr. Stöhr Sz.-tól; 4. Az emberi művelődés története, heti 4 óra dr. Tóth L.

10. A győri kir. jog- és államtud. karnál. 1. Lélektan, heti 4 óra Dunay F.-tól; Jogbölcsészet, heti 8 óra Dr. Kautz G.-tól.

11. A pápai ref. theológián. 1. A bölcsészettörténet heti 3 óra; 2. Az ismerettan heti 2 óra; 3. Az észjog heti 3 óra; 4. Nevelés- és oktatástan heti 4 óra Antal G.-tól.

Legújabbban megjelent philosophiai tárgyú magyar könyvek jegyzéke.

1. Pulszky Ágost: A jog- és állambölcsészet, Budapest 1885. 2. Pasterner Gyula: „A művészetek története“, Budapest 1885. 3. Beöthy Zs.: A tragikum. Budapest 1885. 4. Rákosi Jenő: A tragikum. Budapest 1885. 5. Bihari Péter: Egyetemes és részleges Eszhetika. Budapest 1885. 6. Bihari Péter: Tiszta Gondolkodástan vagy Logika. Budapest 1886. 7. Láncezy Gyula: A történelmi módszerről. Budapest 1885. 8. Pauer Imre: Phantasia. Pozsony 1885. 9. Koltai Virgil: Irodalomtörténeti s esthetikai tanulmányok. Budapest 1885. 10. Barabás Abel: Az ujkori philosophia keletkezése. Kolozsvár 1884. 11. Besze János: Történelmi Bölcsészet vázlata. Szeged 1885. 12. Erősd Mihály: Criticus Objectiv metaphysika. Budapest 1885. 13. Erdélyi J. A bölcsészet Magyarországon. Budapest 1885. Kiadja a Philosophiai írók tára. 14. Bacon: A novum Organum. Fordit. Balogh Armin. Budapest 1885. Kiadja a F. I. T. 15. Krafft-Ebing R. báró: Egészséges és beteg idegek. Fordit. Osvást Alb. Budapest 1885. 16. Krafft-Ebing R. A törvényszéki elme kórtan tankönyve. Ford. Babarczy Schwarzer Ottó. Budapest 1885.

AZ OLVASÓHOZ.

A „Magyar Philosophiai Szemle“ negyedik évi pályafutását végzi be. Volt-e, s mennyi érdeme volt folyóiratunknak? — annak megítélését az olvasó közönségre kell bízunk. Magunk csupán ama tény megállapítására szoritkozunk, hogy Szemlénk valódi szükségérzetnek felelt meg, a minék bizonyítéka munkatársaink s előfizetőink bár lassu, de folytonos gyarapodása.

E ténynyel szemben reánk az a kötelezettség vár, hogy e folyóiratot továbbra is fentartani igyekezzünk. E kötelezettség sulyát növeli előttünk a hazai közélet minden útján érezhető előretörés; az anyagi és szellemi téren egyaránt tapasztalható forrongás s nem egy helyen szintén a virágzásra jutott siker, mely mozgalmak és eredmények küzdelmeiben, nézetünk szerint, a philosophiának is meg kell állania helyét. A napról napra sürűbben feltűnő irodalmi rokon jelenségek a tanui, hogy közel van, vagy már itt a kor, mely e törekvések, a mi törekvéseink célját, szorosabb kapcsolatba hozza a közélet szükségleteivel. Csak ama könyvsorozatra utalunk, melyben föntebb a legközelebbi idők magyar philosophiai termékeit állítók össze, hogy állításaink és reményeink, a magyar philosophálás életképessége felől igazoltaknak tekintessenek.

Ily körülmények közt a „Magyar Philosophiai Szemlének“ további fentartása erkölcsi kötelesség.

Azt tartjuk épen e folyóirat legközelebbi hivatásának, hogy a megjelent philosophiai tárgyú műveket, a mennyiben eddig nem tet-

tük volna, bíráló ismertetés alá vegyük; a megjelenő műveket s egyéb ide célzó mozgalmakat élénk figyelemmel kísérjük.

Második fő czélunk a külföldi philosophiai irodalom önálló termékeinek, valamint a mi Szemlénkkel rokon folyóiratoknak lehető gyors és hű bemutatása. Hadd lássuk meg azon melegiben, mily eszmék mily törekvések hevitik a közművelődés e gyúpontja élesztésében a különböző művelt népeket.

Gondoskodtunk továbbá arról, hogy a külföldi hasonnemű folyóiratok tudomást vegyenek általunk a hazai philosophia működéséről.

Önálló cikkeink arra lesznek szánva, hogy tért leljen bennük egy a multakba visszatekintő, főként a hazai mozgalmakat feldolgozó philosophia-történetirő, valamint a jelen és jövő eszméit érlelő s azokat nyelvünkön kifejezni vágyó gondolkodó. Különös gondjaink alá vesszük a magyar nyelv philosophiai tulajdonságait, a rég óhajtott philosophiai műkifejezésék tisztázását.

Ezekon túl az az eszme foglalkoztat bennünket, hogy a philosophia érdekéből tüzetesebb vizsgálat alá vegyük oly élénken megindult s egyes részeiben nagy eredményeket tanúsító közoktatásunk állapotát, és pedig egy az általános tanrendszer, valamint az egyes tantervek, utasítások, tankönyvek dolgában. Eddig gyűjtött adataink is már azt a meggyőződést költötték bennünk, hogy közoktatásunk a szervezet több pontján módosításra vár.

Ime, rövid áttekintésben, ezek a ránk váró jövő feladatai. E feladatokat természetesen csak a rokon törekvésű erők közrehatásával oldhatjuk meg. Fel is kérjük hát a fejtegetett közeszmék iránt érdeklődőket, különösebben pedig a philosophiával hivatalszerűen is foglalkozó tanférfiakat törekvéseink gyámolítására. Azt óhajtjuk, hogy Szemlénk találkozó helyét képezze a magy. philosopholás ügyét felkarolóerőknek.

Cikkeink kiválasztásában két szempont vezérel bennünket. Bár mely philosophiai *tárgyu, de irodalmi szintájon* álló cikknek nem csak készséggel nyujtunk tért, de erőnkhez mért díjazását is igérjük, a mint ezt egyébként a most záródó évben már meg is kezdtük.

A „**Magyar Philosophiai Szemle**“ két havonként egyszer, 5—5 ivnyi, s így évenként legalább harmincz ivnyi terjedelemben jelenik meg.

A előfizetés ára marad az eddigi, egy évre 5 frt. Egy szám ára, külön megrendelve 1 frt. Az előfizetési pénzek és megrendelések a

„Magyar Philosophiai Szemle“ szerkesztő és kiadó-hivatalába Budapest, II. ker. állami réaliskola

küldendők, valamint a folyóirat szellemi részét illető küldemények is.

Kelt Budapest, 1885. November 20.

Bokor József.

Dr. Buday József.

Szerkesztő-kiadók.